

DE THEOLOGIE VAN KOHLBRUGGE

DOOR

JACOB LOOS
1908-1989

UITGEVERSMATSCHAPPIJ HOLLAND
AMSTERDAM.
1948.

STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2010

Toelichting

De theologie van Dr. Kohlbrugge wordt geconcentreerd in dit hoofdthema: het verlies van Gods beeld, met andere woorden het losmaken van de mens uit God; het leven onder het vonnis van de wet en de vloek van de almachtige God; het herstel door de Zoon van God, die in het vlees Gekomene; en de verlossing door de werking van de Heilige Geest, Die de zondaar terugbrengt in het Beeld Gods.

Het is bekend dat Kohlbrugge er de nadruk op legde dat Adam geschapen werd *in* Gods beeld, volgens de duidelijke Hebreeuwse tekst. Deze vertaling, *in* Gods beeld is in de Engelse Bijbel op de juiste manier vertaald. De schepping van de mens in Gods Beeld houdt in, dat de mens in Gods liefde en in Zijn gemeenschap leefde. Hij was in zijn God. Maar er is meer. Dat persoonlijk in zijn God houdt ook in, dat die mens in zo'n onuitsprekelijke heerlijkheid zich bevond dat hij Gods beeld uitstraalde. God woonde ook in Hem. Adam had de Heilige Geest als Inwoner in zijn ziel. De Geest zweefde over de afgrond tijdens de schepping. Zou die Geest ook niet in Adams ziel gewoond hebben zodat Adam ook *naar* Gods beeld des geschapen werd. In een kwade zin wordt Adams zoon ook gezegd, *naar* Adams beeld geboren te zijn, Genesis 5:3.

De val van de mens betekent dus dat hij uit zijn God viel, zoals Kohlbrugge terecht opmerkt. Deze uitdrukking gebruiken wij ook dikwijls: *wij zijn uit God gevallen*. Adam maakte zich los van God en van Zijn gemeenschap en bij gevolg onttrok God Zijn geest uit hem.

In Romeinen 5 wordt deze eerste zonde genoemd: misdaad, overtreding, ongehoorzaamheid. Deze daad, namelijk het overtreden van Gods gebod om niet te eten van de boom der kennis des goeds en des kwaads, bracht onmiddellijk de geestelijke dood met zich mee. Deze wordt gevolgd door de lichamelijke dood. De menselijke ziel, of geest, was nu ontvankelijk voor de duivel en lag open voor de boze geesten. Dit hels vergif van haat tegen God heeft de satan als het ware in Adam geblazen. Dit gaat zover dat wij zelfs in een zekere zin kunnen zeggen, dat hij in het beeld des duivels inging en dat dit beeld ook in Adams persoon, in ziel en lichaam zich ging manifesteren. Vandaar dat Jezus zegt: *gij zijt uit den vader de duivel en wil de begeerten uws vaders doen*, Johannes 6:44.

Onze hoofdzonde is *begeerte*, zegt Paulus in Romeinen 7:7. Namelijk, een begeerte om als God te zijn. Het wezen van de mens in ziel en lichaam is wel dezelfde gebleven na de val, maar zijn aard, natuur en gedrag, zijn gedachten, woorden en werken zijn aards, natuurlijk, duivels, zegt Jacobus 3:15.

Toen Adam zondigde, viel het hele menselijk geslacht. Wij zouden het Hebreeuws kunnen vertalen: Adam, = *de mens* viel; *het menselijk geslacht* zondigde.

De wijze hoe deze toerekening en overerving van erfzonde en erfschuld plaatsvindt onder de mensheid, is in de Heilige Schrift summier beschreven. In Romeinen 5 vers 12 staat: ... *In welke allen gezondigd hebben*. (Namelijk door die éne mens) Er is verschil over de vertaling van het Griekse woordje *epi*. Dat betekent niet letterlijk in, maar *bij*, *bijgevoegd* of soms *op*. Maar in sommige teksten moet het vertaald worden als *in*. Bijvoorbeeld, werken op en *in* de grond. De tekst kan vertaald worden: ... *bijgevoegd wien allen gezondigd hebben*.

In Romeinen 5: 14 staat, dat Adam een *voorbeeld* - letterlijk Grieks *type* - was van Christus. De herschepping en herstel van Gods beeld door Christus heeft dus overeenkomsten met de schepping in Gods beeld van Adam. De persoon van een verkorene wordt herschapen in Christus door de Heilige Geest. Christus is in het Beeld des Vaders. Hebréeën 1: 3. Zo is een gelovige door Christus in God zijn Vader en de Vader van Christus. In de Heilige Schrift zijn er diverse beelden om dit in-zijn in Christus af te beelden: zoals het in-zijn van ranken in de wijnstok, van takken en stammen in de wortel, van de man in de vrouw, van leden in het lichaam en hoofd.

Deze herschepping is niet alleen *in* het Beeld van Christus, maar ook *naar* Gods beeld, zoals Paulus zegt in Colossensen 3: 10. ... *die vernieuwd wordt naar het evenbeeld Desgenen Die hem geschapen heeft*. Het in-zijn in de Vader door Christus maakt een persoon van de gelovige volkomen heilig. Bovendien, de Heilige Geest woont Persoonlijk in hen als in Zijn tempel. 1 Korinthe 6:19. Hoewel de oude mens als een lastige bijwonder, als een sterk verdorven begeerlijkheid een gelovige dikwijls overheerst, ja zelfs gevangen neemt. Romeinen 7.

Deze zijn enkele hoofdzaken die Kohlbrugge in zijn eigen woorden vertolkt en uitlegt. Hij doet dit met zo'n diepe kennis en ervaring, zoals er weinigen in zijn tijd en daarna gedaan hebben. Deze man, bij veel mensen verworpen en veracht in het kerkelijke leven, was bij God uitverkoren en dierbaar. De Heere heeft hem willen gebruiken, om enkele waarheden van onder het stof op te diepen en helder op de kandelaar te plaatsen. De Heere zegene zijn nagelaten werken, om Zijn verbondswil.

W. Westerbeke

Middelburg, april 2010.

Opmerking P. M. Donkersloot: *De Goddeloze gerechtvaardigd*.

Een uitstekend werk is ook: J. Loos: "De theologie van Kohlbrugge", dat een overzicht van zijn leven en zijn leer geeft.

Bij de tweede druk moest de schrijver erkennen, "dat zijn waardering van deze theologie aanzienlijk gewijzigd was, maar van de beschrijving van Kohlbrugge's leer behoeft niets teruggenomen te worden."

Gelukkig is het dan ook ongewijzigd herdrukt en ondanks het feit, dat de schrijver Rooms geworden is, kan ik het van harte aanbevelen. Het boek is zeer objectief en met een grote kennis geschreven.

WOORD VOORAF

Op uitnodiging heb ik dit boek over Kohlbrugge's theologie geschreven. In een woord vooraf behoort men enigszins verantwoording af te leggen aan zijn lezers. Had het zin, de uitnodiging aan te nemen en over Kohlbrugge te gaan schrijven? De belangstelling, die er tegenwoordig voor zijn theologie bestaat, zou de onderneming kunnen rechtvaardigen, als er niet al zo veel, en zo veel goeds, over hem geschreven was. Ik denk aan de studie van Haitjema en zijn boek over de "Richtingen in de Ned. Herv. Kerk", aan Noordmans' opstel over "De betekenis van Kohlbrugge voor de theologie van deze tijd", in "Geestelijke Perspectieven" en aan dat van Oorthuys in "Kruispunten op de weg van de Kerk." Voorts aan de werken van Th. Stiasny en Walter Kreek. Waarom zou men hieraan nog iets willen toevoegen?

Mij dunkt, dat hiervoor toch redenen zijn aan te voeren. Na het grote werk van Van Lonkhuijzen is er geen Nederlands geschrift, dat een enigszins volledig overzicht van Kohlbrugge's theologie wil zijn, meer geschreven. Van Lonkhuijzens werk is wegens zijn rijkdom en uitvoerigheid zeker waardevol, maar zijn neo-Calvinistisch standpunt speelt hem parten en blijkt vaak een hinderpaal op de weg naar een juist inzicht in Kohlbrugge's bedoelingen. En wat in Duitsland geschreven is, houdt uiteraard weinig rekening met typisch Nederlandse vraagstukken, die juist ons, Nederlanders, interesseren: de Afscheiding, volkskerk en vrije kerk, de antithese op politiek gebied. Met deze problemen heb ik mij dan ook met opzet bezig gehouden.

Daarom heb ik de opdracht aanvaard, in de hoop iets te mogen bijdragen tot de kennis van een theoloog, die ook op het hedendaagse theologische en kerkelijke leven zijn duidelijke stempel heeft gedrukt.

J. Loos

Workum, Januari 1944

BIJ HET VERSCHIJNEN

Bij het verschijnen van dit boek moge ik een enkele opmerking maken. Sedert de dag, waarop ik aan het manuscript de laatste hand legde, is er geruime tijd voorbij gegaan, en een nog groter periode is er verlopen sedert de tijd, dat ik mij tot schrijven zette. In mijn waardering van Kohlbrugge's theologie en van de boodschap van de reformatie heeft zich intussen een aanzienlijke wijziging voltrokken. Een voorrede is niet de plaats om uitvoerig uiteen te zetten, waarin deze verandering bestaat. Van de beschrijving van Kohlbrugge's leer behoeft niets teruggenomen te worden.

Hilversum

Januari 1948

INHOUD

I. KOHLBRUGGE'S LEVEN

1. Kohlbrugge, getuige van het Woord Gods
2. Jeugd; "eerste en "tweede" bekering
3. Kohlbrugge's promotie; zijn verhouding tot het Oude Testament
4. Kohlbrugge en de Ned. Herv. Kerk
5. Romeinen 7: 14; Kohlbrugge en het Reveil
6. Kohlbrugge en de Afscheiding
7. "Mattheüs 1"; Kohlbrugge te Elberfeld

II. DE GEESTELIJKE ACHTERGROND VAN KOHLBRUGGE'S PREDIKING.

1. Terugkeer tot de reformatie
2. De theologische ontwikkeling binnen de grenzen van het Protestantisme
3. Liberalisme
4. Orthodoxie

III. KOHLBRUGGE'S THEOLOGIE

1. Irregulaire dogmatiek
2. Het probleem van de volgorde
3. Het Woord Gods
4. Wet en Evangelie
5. Oud en Nieuw Testament
6. Algemene en bijzondere openbaring
7. "Dat ik een mens ben en niets meer"
 - a. Schepping en zonde
 - b. De kennis van de zonde
 - c. Erfzonde
8. "Dat God God is"
 - a. Christus, de Vervuller van de Wet
 - b. De persoon van Christus
 - c. Het werk van Christus
9. "Dat God Zijn beloften ook aan mij vervult"
 - a. Het werk van de Heilige Geest
 - b. Predestinatie
 - c. Tegen perfectionisme en antinomianisme
 - d. Woord en Geest
 - e. Geloof
 - f. Geloof en bevinding
 - g. Geloof en werken
 - h. Rechtvaardiging
 - i. Rechtvaardiging en heiligmaking
 - j. Heiligmaking
 - k. Woord en Sacrament

1. De Heilige Doop
- m. Het Heilige avondmaal
10. Samenvatting

IV. DE BETEKENIS VAN KOHLBRUGGE'S THEOLOGIE VOOR ONZE TIJD

1. "Kohlbruggianen"
2. De betekenis van Kohlbrugge's theologie voor het kerkelijk leven van deze tijd
3. De betekenis van Kohlbrugge's theologie voor het cultureel leven van deze tijd

I

KOHLBRUGGE'S LEVEN

1. KOHLBRUGGE, GETUIGE VAN HET WOORD GODS

De betekenis van Hermann Friedrich Kohlbrugge voor het kerkelijk en theologisch leven van onze tijd is in geen enkel opzicht gelegen in zijn persoonlijkheid, in zijn bewogen levensgeschiedenis, in zijn houding op het gebied van staatkundige of kerkelijke politiek, misschien zelfs niet in zijn verdiensten voor de theologische wetenschap. Vergelijken wij hem bij de andere grote figuren, die het geestelijk leven van Nederland in de loop van de negentiende eeuw richting gegeven hebben, dan valt een eigenaardig verschil ons al spoedig in het oog. Ongetwijfeld is Kohlbrugge een indrukwekkende persoonlijkheid, maar nooit heeft hij ons volk gefascineerd, zoals zijn jongere tijdgenoot Abraham Kuyper met zijn schitterende gaven dat gedaan heeft. Ongetwijfeld boeit ons de bonte afwisseling in Kohlbrugge's levensloop, maar wat er in dat veelbewogen leven voorvalt, is, gezien in het grote verband van onze vaderlandse Kerkgeschiedenis, toch slechts klein en betrekkelijk onbelangrijk. Ongetwijfeld heeft Kohlbrugge's houding op kerkelijk gebied, met name zijn principieel verzet tegen de Afscheiding en haar beginselen, betekenis gehad niet slechts voor het toen levend geslacht maar zeker ook voor de huidige kerkelijke situatie, maar het feit alleen al dat Kohlbrugge het belangrijkste deel van zijn leven gewerkt heeft in de "vrije" Nederlandse Gereformeerde gemeente te Elberfeld, als een balling buiten onze grenzen moest leven, maakt dat zijn onmiddellijke invloed op de kerkelijke verhoudingen in het vaderland niet heel groot is geweest. Figuren als Hofstede de Groot, Da Costa, Groen van Prinsterer beheersen het terrein als leiders en voormannen van de verschillende richtingen. Kohlbrugge's aanhang is slechts gering. Nooit is hij geweest, nooit heeft hij zeer zeker, evenmin als zijn jongere tijdgenoot Ph.J. Hoedemaker, willen zijn de vertegenwoordiger van een partij. Ongetwijfeld is Kohlbrugge een uitnemend theoloog, ja, mogen wij hem rekenen onder de diepste denkers van zijn tijd, maar grote werken, zoals Scholtens "Leer van de Hervormde Kerk" heeft hij niet geschreven. Kohlbrugge's theologie is een schat, die verscholen ligt in zijn talrijke preken en grote en kleine geschriften. "Seine nirgendwo systematisch gesammelte Theologumena bilden gleichwohl ein System: das Eine hängt genau in dem Andere, musste jedoch aus der Lektüre seiner zahlreichen Predigten hergestellt werden" (Cuno, in "Allg. deutsche Biographie XVI S. 432, art. Kohlbrugge).

Kohlbrugge's betekenis ligt niet in hemzelf, niet in zijn hoedanigheden en voortreffelijkheden, - hij is een mens met fouten en afstotelijke gebreken - maar hierin, dat hij geweest is: getuige van het Woord Gods. Als zodanig blijft hij spreken lang na zijn dood. Zijn machtig getuigenis van de vrije genade Gods is het, dat nu, vooral dank zij het optreden van Karl Barth, opnieuw bij zeer velen gehoor vindt. Kohlbrugge's prediking, zijn getuigenis van Jezus Christus, zijn verrassend schone uitlegging van de Heilige Schrift, zijn diep doordringen in het geheim van de tekst, zijn van oneindig groter belang dan de geschiedenis van zijn leven. Als wij dit constateren, doen wij deze man, die meer dan enig ander overtuigd was van de waarheid van het woord van Johannes de Doper: "Hij moet wassen, ik moet minder worden", zeker geen onrecht. De biografische bijzonderheden, die wij hier laten volgen, hebben dan ook geen andere bedoeling dan inleiding te zijn tot een overzicht van Kohlbrugge's prediking.

2. JEUGD; “EERSTE” EN TWEDE BEKERING”

In de donkere tijd, toen Napoleon het vasteland steeds verder veroverde, toen met de Franse legers ook de Franse revolutionaire beginselen in al landen van het continent doordrongen, werd Hermann Friedrich Kohlbrugge, de 15^e Augustus 1803, te Amsterdam geboren. Zijn vader, Hermann Gerhard Kohlbrugge, was uit de omgeving van Osnabrück afkomstig. Hij had zich te Amsterdam gevestigd, waar hij een zeepziederij had. Van beslissende betekenis zou de reis van deze Lutheraan naar het Gereformeerde Nederland later blijken. Groot zijn de eerbied en de bewondering, die Kohlbrugge steeds voor zijn vader gekoesterd heeft. De invloed op de religieuze vorming van Kohlbrugge, die van zijn vader uitging, kan men niet gemakkelijk overschatten. Bij de theoloog zullen wij later de weerklank vaststellen, die de woorden van zijn vader bij hem gevonden hebben: “verstaat u de vijf boeken van Mozes, dan verstaat u de hele Heilige Schrift.” Van groter betekenis voor Kohlbrugge’s geestelijke ontplooiing dan zijn moeder, Petronella Terhuis, was zijn grootmoeder Anna van der Horst. Dikwijls reisde de kleine Hermann naar Edam, om daar met heel zijn belangstellende ziel te genieten van wat zijn grootmoeder hem vertelde uit de Bijbelse geschiedenis. Vooral het Oude Testament boeide Zijn Geest. Later verklaart hij, dat de betekenis van het Nieuwe Testament hem duidelijk geworden is door het Oude, en niet omgekeerd. Ook in dit opzicht was Kohlbrugge een uitzondering onder zijn tijdgenoten. Ook de vaderlandse geschiedenis had zijn belangstelling en de verhalen van zijn grootmoeder wekten een liefde voor en afhankelijkheid aan het vaderland, die hem zijn leven lang niet verlaten hebben. Deze liefde voor onze nationale tradities is straks één van de factoren, die er toe hebben ook gewerkt, dat Kohlbrugge het lidmaatschap van de vaderlandse Kerk begeerde. Evenals zo velen immers van de vooraanstaande figuren in het Hervormde kerkelijke leven van de vorige eeuw - Da Costa, Capadose, Willem de Clercq, Messchert - is ook Kohlbrugge buiten de Hervormde Kerk opgegroeid. Zijn vader behoorde tot de Hersteld Evangelisch Lutherse Gemeente te Amsterdam en liet Zijn Zoon het godsdienstonderwijs volgen van de catechiseermeester J.F. Schultze, Luthers met hart en ziel, geestdriftig voorstander van specifiek Lutherse leerstellingen, zoals de lichamelijke tegenwoordigheid van Christus in het Avondmaal, en even fel tegenstander van kenmerkend Gereformeerde leerstukken, zoals de dubbele predestinatie.

Kohlbrugge’s schooljaren waren bij uitstek harde jaren. De handel kwijnde onder Napoleons continentaal stelsel. Kohlbrugge’s vader had moeite het hoofd boven water te houden en in de behoeften van zijn groeiend gezin te voorzien. In armoedige omstandigheden werden de kinderen groot. Zo kwam het, dat Kohlbrugge, toen hij gymnasiast en later student te Amsterdam was, nu en dan zelfs ’s nachts in de zeepziederij moest helpen. Nu bleek eerst recht, hoe buitengewoon begaafd hij was. De zeer ongunstige omstandigheden konden zijn Geestelijke en intellectuele ontwikkeling niet tegenhouden. Veelzijdig was zijn belangstelling. Klassieke poëzie en filosofie deden haar invloed gelden en het idealisme van het antieke heidendom dreigde zelfs een tijd lang het kinderlijk geloof, dat hij in het ouderlijk huis ontvangen had, te verstikken. Maar de studie van de Oosterse talen boeide hem het meest. Zijn grondige kennis van de Oosterse talen is hem in zijn later leven zeer te stade gekomen en heeft hem in staat gesteld tot die scherpzinnige en oorspronkelijke exegese van de tekst van de Heilige Schrift, waardoor Kohlbrugge’s preken voor zo velen ten zegen zijn geweest. In 1823

begon hij zijn theologische studie, na korte tijd werd hij kandidaat; weldra zou hij het evangelie prediken. Wat zou hij verkondigen? Hij was immers meer idealist dan Christen, meer mysticus, doordrongen van de geest van Jacob Böhme, van Thomas à Kempis en van Tersteegen, dan reformatorisch theoloog. Hij kende zijn tijden van fundamentele scepsis.

Al moeilijker waren intussen de omstandigheden geworden. Overdag werken in de zeepziederij, 's nachts opzitten en studeren, zo moest Kohlbrugge zien het einde van zijn studie te bereiken. De ene harde slag na de andere trof hem. H.G. Kohlbrugge's compagnon maakte met list en bedrog de oude man de hele zeepziederij afhandig. Het gezin Kohlbrugge was straatarm geworden. Maar vader Kohlbrugge stond er op, dat Zijn Zoon zijn studie, het koste wat het koste, zou voortzetten en op zijn sterfbed liet hij Hermann Friedrich beloven, dat hij doctor in de theologie zou worden. En hoe onmogelijk het houden van die belofte ook scheen, daar alle middelen uitgeput waren, de zoon gaf zijn woord en heeft het ook gehouden. Toen Kohlbrugge drieëntwintig jaar oud was, stierf zijn vader. Geheel onverzorgd liet hij zijn gezin achter. Ook in materieel opzicht had het de twijfelachtige zegen van de nieuwe tijd met zijn vrijheid, gelijkheid en broederschap ondervonden.

Naar het uitwendige berooid en naar het innerlijke vol scepsis was Kohlbrugge voortgegaan met zijn studie. De harde leerschool van het leed had hem gevormd. Zeer plotseling kwam het bij hem tot een radicale verandering. In een brief aan Drost van 12 Maart 1844 schrijft Kohlbrugge over de ommekeer, die zich in 1826 in hem voltrok¹: "In 1826 had ik, die nooit enig idee van bekering, Gods volk, of iets van die aard gehad had, in deze allerdiepste weg en benauwdheid van de hel de Bijbel voor mij, en in een punt van de tijd schoot in mijn hart dat ik niet beschrijven kan het was sneller dan de bliksem en de ferveur², kan ik ook niet uitspreken. maar de woorden in die ferveur, die u in Jesaja, 54: 7-10 leest, heb ik toen gehoord en gelezen. Een wolk van diepe vrede was in mij en om mij heen, en al mijn zonden waren van mij af. Ik sprak toen dadelijk zulk een spraak, dat de oudste vrome mij voor zeer oud in de genade hielden. Zo is het voortgegaan. Ik wies en nam toe boven anderen in de wet, en al die mij gekend hebben, kunnen getuigen, dat ik hun gelijk of te boven was, en velen namen zelfs aanstoot uit zoveel heiligheid, als ik voorstond en nog meer daaraan, dat ik ze zo consequent doorzette en beoefende." Een krachtadige bekering maakte aan een periode van twijfel, van filosofische speculatie en idealistische tevredenheid met zichzelf, eens en voorgoed een einde. Kohlbrugge zou geen deugdprediker worden, zoals zijn liberale tijd er zo veel opleverde, hij zou worden een verkondiger van de gerechtigheid des geloofs.

En toch zien wij in de hierboven geciteerde brief, dat Kohlbrugge deze zijn eerste bekering later met een kritisch oog heeft bekeken. Andere namen aanstoot aan zijn overdreven, wettisch streven naar heiligheid, ook Kohlbrugge zelf heeft later (1833) moeten erkennen, dat hij op een dwaalweg was. In 1826 bekeerde God hem van zijn scepsis, in 1833 bekeerde Hij hem van zijn bekering. In zijn eerste bekering was Kohlbrugge een ijverig, streng, nauwgezet, maar ook wettisch Christen geworden. "Dit heeft zo geduurd tot 1833. Na die tijd kwam er een keer in mijn leven en kwam bij mij de

¹ Brief aan Drost, geciteerd naar J. van Lonkhuijzen, "Hermann Friedrich Kohlbrügge en zijn prediking" (diss.) Bijlage B blz. 17.

² Er staat "verwen." Waarschijnlijk moet men. "feroceur" lezen, Duitse vertalingen van de brief hebben "Inbrunst."

vraag: waarom is het mij dan zo? Ik ben toen in een weg gekomen, waarin het mij nog verwondert, dat ik niet vergaan ben. De openbaringen van God en van Christus vermenigvuldigen en herhaalden zich alle morgen, eer de nacht voorbij was, en tot twee malen ben ik er nog weer uitgekomen, als bij een oorlapje uit de muil van de Satan. Bij de eerste reis had ik Rom. 7: 14, bij de tweede: “gij zijt om niet verkocht, gij zult om niet gelost worden.” Bij de eerste werd mij Gods gerechtigheid geopenbaard, bij de tweede leed mijn gerechtigheid totale schipbreuk.” “Ik heb lang volgehouden, om met de wet in mijn hand tot de volmaaktheid te komen, en te strijden tot den bloede toe. Ik zonk er daarbij al dieper in, en waar ik niet dieper kon, maar ver beneden de duivel verzonken lag, daar, in mijn verlorenheid en radeloosheid, is de Heere mij ontmoet en heeft mij gezegd: zoals u bent, zo bent u Mij heilig; daar niets af, daar niets toe! Dat was mij onverwacht, ongedacht. Ik zag een Lam ter rechterhand van de Heerlijkheid, - en daar heb ik afstand gedaan van de wet, van alle heiligheid, van al mijn weten van goed en kwaad, van mijn wedergeboren, bekeerd, vroom zijn, van mijn God kennen, God beschouwen, van alle godsvrucht, van alles wat vlees heeft en geeft en werkt, en nu is mijn enig heil in de hoogte en de diepte: *met ons God*, en dat Hij is, is mijn eeuwige vreugde en vrede en leven en blijdschap en Evangelie en wet en gebod, - al het andere acht ik, gelijk mijzelf stof en vuil.

Die gelofte heb ik aan de Heere gedaan, dat zo Hij mij er ooit uithaalde, ik allen, die het horen wilden, zou leren en verkondigen, *dat Hij goddelozen rechtvaardigt*³ en dat Jezus de enige Gezalfde, de in vlees Gekomene is. Die gelofte heb ik betaald, en zal ze betalen, zolang ik in deze tabernakel wezen zal, maar zij zijn mij met hopen tegen geweest, zodra ik heb begonnen Gods wet te bewaren.

Dat had mij toch dronken gemaakt van troost, dat, toen ik vanwege mijn ongerechtigheden niet zien kon, toen zij meer waren dan de haren van mijn hoofd, en mijn hart mij verlaten had, toen mijn melaatsheid met haar plagen tot op het hoogste gestegen was, de Heere tot mij zei: Gij melaatse zijt rein! u hebt de oude mens afgelegd, uw oude mens is ook gekruisigd, u hebt de nieuwe mens aangedaan. En wie was ik, dat ik niet geloven zou, wat de Heere mij zeide? En ofwel van toen af de Duivel opnieuw met alle woede telkens mij uit dat woord zocht te dringen, zo is toch dat woord, waaraan ik in al mijn verklagen ben blijven hangen, sterker geweest dan alles, wat tegen mij was en dat woord is mijn stok en mijn staf en lamp voor mijn voet.”⁴ In zijn tweede bekering leerde Kohlbrugge eerst recht Gods vrije, onverdiende ontferming kennen.

Toen zijn theologische studie voltooid was, kreeg Kohlbrugge een benoeming tot hulpprediker bij de Hersteld Lutherse Gemeente te Amsterdam (1826) in welke gemeente hij enige jaren tevoren belijdenis des geloofs afgelegd had. Een grote menigte toehoorders verzamelde zich telkens om Kohlbrugge's prediking te horen, waarin de oude waarheden van onze volkomen ellende, de almacht van de Heilige Geest, berouw en bekering, het gevaar van een dode rechtzinnigheid, de noodzakelijkheid van levend geloof, de wedergeboorte door de almachtige genade, de rechtvaardiging van een zondaar voor God alleen door het geloof, de alleen geldende gerechtigheid van Christus en de onveranderlijke trouw van God verkondigd werden. Dit was, ook in de Hersteld Lutherse

³ Hier spreekt K. meteen uit, wat de quintessens van zijn prediking is: de rechtvaardiging, niet van de gelovige of uitverkorene, maar van de goddeloze.

⁴ Brief aan Drost in J. van Lonkhuijzen, “Hermann Friedrich Kohlbrugge en zijn prediking.” Bijlage B. blz. 185.

Gemeente, een nieuw geluid. Want al had men zich ook in 1791 van de grote Lutherse gemeente afgescheiden uit protest tegen het daar heersende rationalisme, de vlakke, moralistische tijdgeest was ook in de afgescheiden gemeente doorgedrongen. Tegen die tijdgeest, tegen de “neologie” richtte zich Kohlbrugge in zijn prediking. Zijn onverzettelijke houding, wanneer het de onaantastbaarheid van Gods Woord betrof, bracht hem al spoedig in conflict met één van de predikanten van de Amsterdamse Hersteld Lutherse Gemeente, Uckermann. De aanleiding was een Pinksterpreek, door Uckermann gehouden op 13 Mei 1827, waarin deze, op de in die tijd nu eenmaal gebruikelijke wijze, de fundamentele waarheden van het Evangelie loochende of althans verzwegen. Kohlbrugge diende een bezwaarschrift in bij de kerkenraad, die onmiddellijk in grote meerderheid voor Uckermann partij koos. Daarmee was de strijd ontbrand en het zou weldra blijken, dat het vuur niet meer te blussen was. Uckermann wilde Kohlbrugge niet meer ontvangen, wanneer deze niet openlijk de beschuldiging van ketterij introk; Kohlbrugge verklaarde, dat hij zich wegens de vorm van zijn protest wel wilde verontschuldigen, de inhoud daarentegen niet kon en ook niet wilde herroepen. Nu volgde spoedig Kohlbrugge’s afzetting als hulpprediker. “Zonder de kansel, zonder de prediking kan ik niet leven”, heeft hij eens gezegd. Maar omwille van de waarheid van het Evangelie was hij van de kansel verbannen. Het zou niet de laatste keer zijn, dat de preekstoel hem verboden werd. Zijn gezegend werk in de Hersteld Lutherse gemeente was wel zeer ontijdig geëindigd. Hij bleef echter lidmaat van die gemeente.

3. KOHLBRUGGE’S PROMOTIE; ZIJN VERHOUDING TOT HET OUDE TESTAMENT

Om de aan zijn vader bij diens sterfbed gedane belofte te volbrengen verliet Kohlbrugge in het begin van het jaar 1828 Amsterdam en vestigde zich te Utrecht, waar hij zich op zijn promotie ging voorbereiden. Hij leefde er in grote armoede. Vooruitzichten had hij in het geheel niet. Zijn verlovings met Catharina Louise Engelbert dreigde door de vijandige houding van haar familie verbroken te worden. Moeite en zorg van allerlei aard maakten hem het leven bitter. Onder deze drukkende omstandigheden schreef Kohlbrugge zijn dissertatie, getiteld “Specimen PhilologicoTheologicum inaugurale exhibens Commentarium in Psalmum 45” (Amsterdam, C.A. Spin 1829)⁵. Onderwerp en wijze van behandeling zijn karakteristiek voor Kohlbrugge. Wij komen bij de behandeling van Kohlbrugges prediking uitvoerig op deze kwestie terug, maar moeten er in dit verband al een enkel woord over zeggen.

Kohlbrugge poneert de in zijn tijd zo uiterst opzienbarende stelling, “dat de vijfenveertigste Psalm een uitnemende profetie bevat van de Messias en het Messiaanse Rijk.” Ongehoord was deze bewering in het begin van die negentiende eeuw, die de hele kerkelijke traditie inzake de exegese van het Oude Testament over boord had geworpen, die Oud en Nieuw Testament uit elkaar rukte, die het gezag van het Oude Testament omverwierp en dat van het Nieuwe Testament slechts in schijn handhaafde, die zich een

⁵ Een uitvoerige lijst van Kohlbrugges werken vindt men in de “Lijst van Werken en Geschriften van en over Dr. H.F. Kohlbrugge benevens een voorrede, bevattende enige bijzonderheden betreffende diens afzetting als proponent en verhouding tot afscheiding enz., opgesteld en voor vrienden in het licht gegeven door J.H.F. Kohlbrugge, Cand. Arts.” Amsterdam, Scheffer en Co. 1887.

zogenaamde “historische”⁶ Jezus zocht buiten en achter de boodschap van de Heilige Schrift. Kohlbrugge’s dissertatie is een machtige aanval op het liberalisme en deze aanval is meesterlijk opgezet. Wij worden voortdurende herinnerd aan wat in onze dagen mannen als Karl Barth en Wilhelm Vischer (Das Christuszeugnis van de Alten Testaments) leren.

Het liberalisme van allerlei nuance neemt een voortgaande Godsopenbaring aan. Er is voortgang en ontwikkeling in de openbaring. Zij komt tot steeds groter klaarheid, totdat zij in Christus haar toppunt bereikt. Deze waardering - een in de grond van de zaak zeer negatieve waardering van het Oude Testament, doet tot op deze dag grote afbreuk aan het gezag van het grootste en belangrijkste deel van de Bijbel. Er is in onze dagen een wijd-verbrede stemming van vijandschap tegen het Oude Testament. Velen beweren, dat de boeken van het Oude Verbond onzedelijk, goddeloos en geheel ongeschikt voor de gemeente van Christus zijn. Zo spoedig mogelijk moet, naar zij zeggen, de Christenheid zich van dit Jodenboek ontdoen. Andere gaan minder ver in hun verwerping van het Oude Testament. Zij zijn heel vriendelijk van mening, dat sommige Psalmen en profetieën van grote waarde zijn ook voor het geestelijk leven van onze tijd. En om het Nieuwe Testament - dat men dan bewust of onbewust identificeert met het Evangelie van Jezus Christus - recht te verstaan, kan het misschien zijn nut hebben, dat men zich ook eens in het Oude Testament verdiept. De eindeloze reeksen van wetten, voorschriften en geboden in de boeken Leviticus en Numeri, de wraakpsalmen, een zo echt Joods geschrift als het boek Ester, dat alles is niet wel bruikbaar. Het spreekt vanzelf, dat een wraakpsalm niet in dezelfde zin openbaring Gods is als b.v. het hooglied van de liefde in 1 Cor. 13.

Er is ontwikkeling in de openbaring, opklimming van laag tot hoog. En wie maakt nu uit wat openbaring Gods en wat geen openbaring Gods is in de Heilige Schrift? Het antwoord ligt voor de hand: natuurlijk de mens, die naar zijn eigen religieuze en zedelijke maatstaven over de openbaring gaat oordelen. Hier onderwerpt niet Gods Woord de mens aan Zijn gezag, maar de mens stelt zich als Heere en meester boven de Heilige Schrift. Die mens houdt tenslotte niets over dan zijn eigen dwaze meningen. En geen woord van troost en vergeving kan nog van Godswege tot hem doordringen, omdat hij de oren dichtgestopt heeft voor al boodschap van boven.

Tegen deze gedachtengang protesteert Kohlbrugge in zijn dissertatie. “Velen”, zegt hij, “verkeren in deze dwaling, dat onze allervoortreffelijkste Zaligmaker, onder afwijzing van de leer van de Oude Testaments één of andere nieuwe leer heeft verkondigd. Dit is echter helemaal niet het geval. Jezus leerde niets anders dan wat al in het Oude Testament vervat is. Daarom moet de exegeet “in de leerschool van onze allervoortreffelijkste Zaligmaker en Zijn apostelen leren, hoe de Heilige Schrift verstaan moet worden. De hele uitlegging echter van onze Psalm n.l. Psalm 45 hangt af van de wijze, waarop *αι γραφαι*⁷ van het Oude Testament behandeld worden; wanneer wij bij deze schriften op gelijke wijze te werk gaan als zij - n.l. Jezus en de apostelen - dan hopen wij terecht, dat wij de veiligste weg zullen betreden”. Op welke wijze nu hebben Christus en de apostelen de Schriften van het Oude Testament uitgelegd? Kohlbrugge constateert, dat zij de Heilige Schrift, dat is, dus het Oude Testament, in haar volstreekte autoriteit hebben erkend. Telkens weer zegt het Nieuwe Testament: “gelijk geschreven is”, of “zoals de Schrift zegt”, of “opdat de Schrift vervuld worde die zegt...” De liberale tegenstanders menen dat

⁶ Hoewel de uitdrukking in Kohlbrugge’ tijd nog niet in zwang is.

⁷ De Schriften.

Christus en de apostelen zich alleen maar aanpasten aan de onder hun Joodse tijdgenoten heersende opvattingen. Maar, zo vraagt Kohlbrugge, “wie zou van Hem, die van Zichzelf beweert: Ik ben de Weg, *de Waarheid* en het Leven, de uitspraak verwachten *τουτο τε ολον γεγονεν ινα πληρωθωσιν αι γραφαι των προφητων*⁸ als zij niet in eigenlijke zin van Hem gesproken waren.” Bij de ondubbelzinnige en duidelijke woorden van Jezus en de apostelen wil Kohlbrugge blijven. “Boven datgene dat Christus en de apostelen ons leren, willen wij niet wijs zijn. De sleutel hebben zij ons gegeven, waarmee wij de heilige deur van de verborgenheden kunnen openen, wij volgen hen veiliger dan mensen, die aan dwaling onderhevig zijn, en waar zij ons zijn voorgegaan, daar is de koninklijke weg.” Het blijkt nu - en dit is voor de uitlegging van Psalm 45 van belang - dat Jezus en de apostelen het *hele* boek van de Psalmen als autoritatief beschouwen (Luc. 20: 24; Hand. 1: 16 en 20; 4: 25). Bijgevolg mogen wij zeggen, dat ook Psalm 45 profetie en getuigenis van Christus is. Petrus’ uitlegging van Psalm 16 en Handelingen 2: 29 wijst Kohlbrugge nu de weg, die hij te gaan heeft bij de exegese van de vijftiende Psalm. Met nadruk gebruiken wij hier het woord “exegese”. Men mene toch vooral niet, dat het Kohlbrugge om vrome stichtelijkheid, om fantastische allegorese, om inlegging in plaats van uitlegging te doen is. Wat hij zich afvraagt is: wat staat er? wat zegt de Schrift zelf? Alleen - en dit is het verschil tussen Kohlbrugge’s echt kerkelijke exegese en de uitlegging van vele anderen uit vroeger en later tijd - in de eerste plaats weigert Kohlbrugge de Psalm te isoleren van het geheel van de Heilige Schrift en ten tweede wil hij ernstig rekening houden met de exegese van de vaders, die naar hij aantoon, steeds Christologische strekking heeft.

In zijn conclusie wijst Kohlbrugge de interpretatie af, die de Psalm uitlegt van Salomo èn Christus. “Wij zijn echter niet van mening dat een typische interpretatie bij onze Psalm bruikbaar is, maar dat de Heilige Geest enkel en alleen bedoeld heeft een zuiver geestelijk bruiloftslied”⁹.

Het eerste deel van de Psalm (vers 1-10) heeft dus betrekking op Christus. Wanneer vers 10 zegt: “De Koningin staat aan uw rechterhand, in het fijnste goud van Ofir,” dan legt Kohlbrugge dit, volkomen consequent, aldus uit: de Koningin is de Kerk; zij staat aan Christus’ rechterhand, dat is, de poorten van de hel zullen haar niet overweldigen. Kohlbrugge legt dan voorts het hele tweede gedeelte van de Psalm uit van de Kerk (vers 11-18). Tegen de uitlegging van het eerste deel hebben velen al grote bezwaren, die van het tweede deel noemen zij kortweg allegorisch. En allegorie is voor veler bewustzijn het tegendeel van exegese. Kohlbrugge schrikt voor de allegorie niet terug. “Laat ons eerst zien, wat allegorie is. Allegorie wordt afgeleid *απο του αλλο μεν αγορευειν αλλο δε νοειν*¹⁰ Wel degelijk moet het wettig gebruik van de allegorische spreekwijze onderscheiden worden van dat duistere misbruik, oftewel die verdorven verdraaiing van de zin”, Waarom geen allegorie, dit is blijkbaar Kohlbrugge’s mening, wanneer de Heilige Geest de allegorie bedoeld heeft en spreekt van het geestelijk huwelijk van Christus en Zijn Kerk. Dat de Heilige Geest dit doet leidt Kohlbrugge af uit het geheel van de Schriften van Oud en Nieuw Testament. Vandaar dan deze slotsom, die de Utrechtse theologische faculteit de schrik om het hart deed slaan: de enige zin dus van dit geestelijk Bruiloftslied

⁸ Dit alles is geschied, opdat de Schriften van de profeten vervuld werden.

⁹ Epithalamium mere spirituale.

¹⁰ Allegorie is afgeleid van: iets anders zeggen en iets anders denken.

is de allegorische zin van de Heere Christus en de door Hem verlostte Kerk¹¹.

4. KOHLBRUGGE EN DE NED. HERV. KERK

Uitvoerig gaven wij hierboven de inhoud van Kohlbrugge's proefschrift weer. Duidelijk is al hier te zien, welk een principieel tegenstander van de liberale theologie hier de aanval op de heersende geest opende. Het was dan ook met grote tegenzin, dat de faculteit hem de graad van *doctor theologiae* verleende (4 Juni 1829).

Kohlbrugge's promotie werd de aanleiding tot zijn huwelijk met Catharina Louise Engelbert. Jaren later vertelde hij eens, hoe het zo ver gekomen was, De grootmoeder van zijn aanstaande vrouw zei eens: "Zeg eens, Catharine, wat doet die Kohlbrugge eigenlijk?" "Nu, die verdedigt Psalm 45." "Hoe legt hij die Psalm toch wel uit?" "Nu, van Christus en Zijn Bruid." "En dat willen zij niet aannemen?" "Nee, zij willen hem afwijzen." "Wat gelooft gij, zal hij slagen?" - "Ja." - "Nu, wanneer hij komt, kunt u hem gelukwensen en hem zeggen, dat u mag trouwen. Want waar hij Christus en Zijn Bruid zo verdedigt en zich hunner niet schaamt, daar schaam ik mij voor hem ook niet."

De 30^e Juli 1829 werd het huwelijk voltrokken, waarbij o.a. Isaac da Costa als getuige fungeerde. Nadat zij korte tijd te Amsterdam gewoond hadden vestigden zij zich te Utrecht.

Hier begon een nieuwe episode van strijd in Kohlbrugge's veelbewogen leven. Zijn studie van het Oude Testament, inzonderheid van de profeten, een nieuw inzicht in de waarheid van de vrije verkiezing Gods, zoals Paulus die leert in Rom. 9-11, studie van Calvijn en van Olevianus en de ontdekking, dat hij veel meer met *hun* leer van de sacramenten instemde dan met die van Luther, maakten Kohlbrugge steeds meer gereformeerd van overtuiging. Zo kwam hij er toe, toelating tot de Nederlandse Hervormde Kerk te vragen. Er was ongetwijfeld ook nog een andere factor, die hem tot de oude volkskerk dreef, zijn sterk nationaal bewustzijn. "Hollander van geboorte en in het hart kon hij niet ongevoelig blijven voor het groot verleden van zijn volk, dat als geen ander van de nieuwe tijd, voor de geestelijke goederen gestreden en geleden had"¹². Leerstellige en nationale motieven zijn hier op waarlijk leerzame wijze dooreengestengeld. "Doordat Kohlbrugge zich zo nadrukkelijk met de geschiedenis van de Nederlanden en de Kerk, en met de geschriften van Calvijn en Olevianus bezig hield, zag hij meer en meer de overeenkomst van de Geref. leer met de Heilige Schrift in, zonder zich daardoor van de persoon en van de geschriften van Luther te vervreemden. Innerlijk de Geref. belijdenis toegedaan, wendde hij zich al spoedig tot de Hervormde Kerk om in haar opgenomen te worden."¹³ Zijn liefde voor Kerk, Oranje en vaderland maakten hem Hervormd. Als nationaal voelend Nederlander kon Kohlbrugge zich kerkelijk nergens anders thuis gevoelen dan in de oude Hervormde volkskerk.

De Hervormde Kerk echter, bijna geheel gevangen in de liberale tijdgeest, stelde Kohlbrugge's verzoek om toetreding helemaal niet op prijs. Men wist van zijn conflict

¹¹ **Unicus** igitur **sensus** Epithalamii huius spiritualis est **allegoricus** in Christum Dominum et Ecclesiam ab Eo redemptam. (accentuering van mij).

¹² H. van Druten, "Hoe Dr. H.F. Kohlbrugge predikant werd" blz. 43 v,

¹³ "Hoe Dr. H.F. Kohlbrugge predikant werd" blz. 44. Zie ook L. H. Wagenaar, "Het Réveil en de Afscheiding", blz. 152.

met Uckermann en van zijn merkwaardige dissertatie maar al te goed af en vreesde de gereformeerde prediker als een gevaarlijke onruststoker. “Wij moeten rust hebben in onze kerk, rust moeten wij hebben,” sprak de predikant Van Slogteren tot Kohlbrugge. En waarlijk, om die rust van Ds. van Slogteren te handhaven en te bevorderen, een rust, die echter zeker niet de rust in Gods genade is, was Kohlbrugge niet de geschikte man. Ten tweeden male werd Kohlbrugge buitengesloten. De Hervormde Kerk wilde hem evenmin hebben. Beschamend bleef, ook na deze droevige geschiedenis, zijn trouw aan de vaderlandse Kerk. Straks, in de dagen van de Afscheiding, zou die trouw blijken¹⁴.

Alle brieven, stukken en bescheiden, die op deze onverkwikkelijke zaak betrekking hadden, verzamelde Kohlbrugge in een geschrift, dat in 1833 verscheen onder de titel: “Het lidmaatschap bij de Hervormde Gemeente hier te lande mij willekeurig belet.” Een storm van verontwaardiging stak op in alle kringen, die, de één meer, de andere minder, met Kohlbrugge sympathiseerden.

Van zijn eerste bekering af, totdat de geestelijke ommekeer van 1833 de verhouding onmogelijk maakte, verkeerde Kohlbrugge in de kring van het Réveil, de machtige religieuze en nationale herleving in de eerste helft van de vorige eeuw. Vooral tussen Isaäc da Costa en Kohlbrugge ontstond er een warme vriendschap.

Toen Kohlbrugge op zo schandelijke wijze uit de Hervormde Kerk geweerd was, wilde Da Costa een protestactie op touw zetten. Hij vreesde ook voor de invloed, die Kohlbrugge’s vriend Twent van Roosenburg op Kohlbrugge scheen te hebben. Deze Twent van Roosenburg, lid van de “vrije” Eglise du Bourg de Tour de Genève was in hart en nieren separatist. Ook onder het volk waren er niet weinigen, die de verwachting koesterden, dat Kohlbrugge zich nu aan, het hoofd van een kerkelijke afscheiding zou plaatsen. Da Costa en Capadose wilden alles in het werk stellen om Kohlbrugge van separatie te weerhouden. Zij wilden veeleer bij de besturen protesteren tegen de onrechtvaardige behandeling, die deze Kohlbrugge hadden aangedaan. Van hun protestactie is echter, ook door het individualisme van de mannen van het Réveil en door de onverschilligheid, die bij velen van hen bestond ten aanzien van de zichtbare kerk, niets terecht gekomen. Overigens zij met nadruk geconstateerd, dat Kohlbrugge volstrekt niet aan separatistische neigingen toegegeven heeft, Op Kohlbrugge’s verhouding tot het Réveil komen wij in het volgend hoofdstuk terug.

5. ROMEINEN 7: 14: KOHLBRUGGE EN HET RÉVEIL

Zowel kerkelijk als maatschappelijk was Kohlbrugge nu een uitgeworpene en vogelvrijverklaarde. Maar ook in zijn huiselijk leven bleef hem het leed niet bespaard. In Februari 1833 stierf zijn vrouw. Gerrit Kohlbrugge was toen drie jaar en Jacob vijf maanden oud. Kohlbrugge’s gezondheid was door alle verdriet en de harde slagen, die hij te verduren kreeg, hevig aangetast. Op medisch advies maakte de zwaar beproefde Kohlbrugge in de zomer van het jaar 1833 een reis naar Duitsland, die hem naar Elberfeld bracht, waar hij, jaren later, zijn werkkring zou vinden. In de jaren 1830 en 1831 had hij veel vooraanstaande figuren uit het kerkelijke leven van het Wupperdal, o.a. Gottfried Daniël Krummacher en diens neef Dr. Friedrich Wilhelm Krummacher, leren kennen. De Duitse vrienden ontvingen Kohlbrugge met grote hartelijkheid.

¹⁴ Zie “Het Lidmaatschap bij de Hervormde Gemeente hier te lande, mij willekeurig belet.” Amsterdam, Den Ouden 1833.

De steden van het Wupperdal vormden een geestelijke oase in de woestenij van het kerkelijke leven van Duitsland. Misschien nog sterker dan in Nederland was de kerk in Duitsland onder invloed van het rationalisme verwilderd. In het Wupperdal was de toestand anders. Met een al te grote, naar werkheiligheid riekende ingenomenheid, verklaart F.W. Krummacher: “Waar wordt een grotere activiteit ontplooid voor alle belangen van het Koninkrijk Gods? Waar is men vindingrijker in het stichten van verenigingen tot derzelver bevordering? Waar openbaart zich een opgewekter ijver voor zending, voor Bijbel en tractaatverspreiding, voor de zaak van de jongelingsverenigingen en alle andere takken van christelijke actie? En waar vindt men een onuitputtelijker offervaardigheid, wanneer het gaat om deze belangen, een vermeerdering van het aantal kerken, scholen en krachten voor het herderlijke werk, dan daar?”¹⁵ Nu was er inderdaad van het Wupperdal veel goeds te zeggen. Er heerste een krachtig kerkelijk en geestelijk leven. De godsdienstoefeningen werden trouw bezocht. Het eenvoudige volk leefde bij Gods Woord. Helaas was het Wupperdal een vruchtbare bodem voor allerlei ketterij en sectarisme.

De meest indrukwekkende figuur onder de geestelijke leiders was ongetwijfeld Gottfried Daniel Krummacher. Kohlbrugge vergelijkt hem met Elia. Krummacher was geen opwekkingsprediker, maar een streng kerkelijk man, die het Wupperdal voor veel secterij behoed heeft. Diep en eenvoudig was zijn prediking. Na de invoering van de Pruisische Agenda in 1822, toen de koning van Pruisen, Friedrich Wilhelm III, een gedwongen eenheid, de zogenaamde “Union”, van Luthers en Gereformeerden wilde tot stand brengen, is G.D. Krummacher het middelpunt van de strijd van de Rijnlandse Gereformeerden om hun kerkelijke vrijheid. Geestdriftig ontving hij Kohlbrugge bij diens bezoek in 1833. Krummachers volgelingen sloten zich later bij Kohlbrugge aan.

Aanvankelijk was ook tot Friedrich Wilhelm Krummacher de verhouding vriendschappelijk. Kohlbrugge en F.W. Krummacher waren zeer zeker niet van dezelfde geest. Het activisme van Krummacher, Kohlbrugge kon niet anders dan dit bestrijden.

Zestien maal in die zomer preekte Kohlbrugge op de kansels van het Wupperdal. Drie van deze preken verschenen als de, zogenaamde “Gastpredigten” in druk, waarvan vooral de leerrede over Rom. 7: 14 zeer bekend is geworden en grote invloed heeft geoefend. De leerrede laat klaar en duidelijk uitkomen de geestelijke ommekeer, die bij Kohlbrugge tijdens zijn verblijf in het Wupperdal had plaats gevonden en die wij tevoren als zijn tweede bekering hebben aangeduid. Het onderwerp van de leerrede is: het bestaan van de door het bloed van Christus gerechtvaardigde en geheiligde en van alle zonden afgewassen Christen in zichzelf¹⁶. Bij de voorbereiding tot deze preek deed Kohlbrugge een ontdekking, die haar betekenis gedurende heel zijn leven niet verloren heeft. Tot nog toe had hij de tekst (Rom. 7: 14) aldus gelezen: “ik ben vleselijk verkocht onder de zonde” en hij had hem steeds aldus opgevat: voor zover ik vleselijk ben, ben ik verkocht onder de zonde. De keerzijde hiervan is dan: voor zover ik echter geestelijk, bekeerd, wedergeboren ben, ben ik van de zonde vrij. In de wedergeboren mens zou dan dus twee beginselen zijn, vlees en geest. Plotseling zag nu Kohlbrugge de onjuistheid van deze opvatting in. *Zijn ontdekking was de ontdekking van een komma*. Hij verstond nu, dat hij de tekst aldus behoorde te lezen: ik ben vleselijk, verkocht onder de zonde, dat is, ik, Paulus, wedergeboren mens, bekeerd tot God, ik ben (in mijzelf) vleselijk, verkocht onder

¹⁵ Geciteerd naar H. Klugkist Hesse, “Hermann Friedrich Kohlbrügge”, S. 141, Wuppertal-Barmen 1935.

¹⁶ De woorden “in zichzelf” worden door sommige uitgaven toegevoegd.

de zonde. Dit was Kohlbrugge's ontdekking: de mens, ook de geestelijke, wedergeboren, bekeerde mens is vlees. Vleselijk zijn ook al zijn werken, die dus nooit of te nimmer gelden voor God en voor Hem nooit in aanmerking komen. Ook zijn eigen wettische vroomheid leerde Kohlbrugge nu kritisch te zien. Dit inzicht bracht een grote ommekeer in hem te weeg. Zijn eerste bekering maakte de scepticus tot vrome (1826), zijn tweede bekering maakte de vrome tot zulk een goddeloze, als Paulus zichzelf noemt in de brief aan de Romeinen, een zondaar die genade vindt bij Hem, Die de goddeloze rechtvaardigt. Deze *iustificatio impii*¹⁷, niet *“electi”*¹⁸, zoals in veel andere, piëtistische en nieuw-calvinistische prediking, ook niet *“iusti”*¹⁹, is sindsdien het hart van Kohlbrugge's getuigenis.

Uit Elberfeld zond Kohlbrugge de gedrukte *“Gastpredigten”* aan zijn vrienden te Amsterdam, waar de preek over Rom. 7: 14 grote opschudding en verontwaardiging veroorzaakte. De verwijdering, die er nu tussen Kohlbrugge en de mannen van het Réveil kwam, is intussen volkomen begrijpelijk. Het Réveil stelde wel niet de mens als zodanig in het middelpunt, zoals het rationalisme dat deed met zijn verheerlijking van het redelijk en zedelijk bewustzijn van de mensen, maar de vrome, bekeerde, wedergeboren mens werd er maar al te vaak op een voetstuk geplaatst, waarop alleen Christus staan mag. Het Réveil droomde wel niet van vooruitgang en verlichting en ontwikkeling, zoals het liberalisme dat deed, maar van de activiteit van de vrome had men toch wel wonderbaarlijk grote verwachtingen, en de onder de mannen van het Réveil heersende opvatting van de *“heiligmaking”*, waarbij het geloofsleven als een geestelijk groeiproces beschouwd werd, had veel van een christelijk getinte evolutieleer. Heel die vrome waan werd door Kohlbrugge op hardhandige wijze verstoord: de wedergeborene is vlees! alle menselijke activiteit is, omdat zij activiteit van zondaren is, zonde voor God, al is zij ook nog zo christelijk! Verbeeld u dus niets van geestelijke vorderingen, u bent en blijft vlees! Als woordvoerder van het Réveil bond Da Costa de strijd tegen Kohlbrugge aan. In een brief berispte hij Kohlbrugge over zijn dwalingen, waarop deze hem uitvoerig antwoordde²⁰.

Wij willen hier nog wat nader op de controverser Kohlbrugge - Da Costa ingaan.

In Rom. 7, zo betoogt Kohlbrugge in zijn leerrede over Rom. 7: 14, stelt de apostel Paulus de Wet voor als onze eerste man. Zolang deze leefde had hij zeggenschap over ons. Door de dood van Christus is de wet een lijk geworden en wij zijn dood voor de wet. Nu zijn wij geworden van een andere man, namelijk Christus. Wie nu nog ook door werken rechtvaardig wil zijn, doet dus overspel.

De wet, zegt Paulus, is geestelijk. Zij eist niet een halve, maar een volmaakte gehoorzaamheid. Waarom zegt Paulus dat hier, daar hij toch juist geleerd heeft, dat de gelovigen van de wet gedood zijn? Waarom? *“Waarlijk, opdat het ons openbaar en al duidelijker gemaakt worde, dat wij tot de wet, haar werken, haar heiligheid en vroomheid niet dan ondeugende zijn, en er de handen van moeten afhouden, opdat wij, daarvan overtuigd, gedrongen worden, om onze hoop alleen op Christus te stellen, nademaal wij onvermijdelijk tot vertwijfeling komen, als wij met de wet en haar werken omgaan...”* Als

¹⁷ Rechtvaardiging van de goddeloze (vgl. Rom. 4: 5).

¹⁸ *“electi”* dat is, van de uitverkorene.

¹⁹ *“iusti”* dat is, van de rechtvaardige.

²⁰ Hoogst belangrijke briefwisseling tussen Dr H.F. Kohlbrugge en één van de meest beroemde van zijn tijdgenoten over de leer van de heiligmaking.

Paulus zegt, dat de wet geestelijk is, “dan drijft hij de ziel uit de wet, uit haar werken, uit alle middelen om heilig en vroom te worden, uit al pogingen om de zonde uit zichzelf te doden en kwijt te worden, uit, opdat zij zo op de tederste wijze tot Christus getrokken worde.”²¹

Daarom juist, omdat de wet geestelijk is, kan de mens het bij de wet niet uithouden. Want hij is vleeselijk. Paulus laat het nu aan zichzelf zien, hoe een Christen is. Hij, die zeggen kan: niets kan ons scheiden van de liefde van Christus, hij deelt ons ook: *ik ben vleeselijk*. “Paulus, deze brief schrijvende, zegt niet: vroeger was ik, - nee, maar ik ben vleeselijk.” Met talrijke voorbeelden uit de Heilige Schrift wordt nu aangetoond, dat alle heiligen vleeselijk zijn, David (2 Sam. 11), Juda en Tamar (Gen. 38), Simson (Richt. 16), Lot (Gen. 19), Salomo (1 Kon. 11), Hiskia (Jesaja 39), Noach (Gen. 9; Ef. 5: 18), Paulus en Barnabas (Hand. 15: 39). Petrus (Gal. 2: 13) enz. De hoofdzonde van alle zonden, ongelooft, is er bij Mozes (Num. 20: 10-12), bij alle apostelen (Marc. 16: 11-14), bij Elia (1 Kon. 10: 4), Job (Job 3), Jeremia (Jer. 16: 10 en 20: 14) en Jona. En... die vleeselijk zijn kunnen God niet behagen!

“Maar hoe kon dan Paulus God behagen?” Niet anders dan als een arme en ellendige, die de genade evenzo deelachtig was, als de moordenaar aan het kruis dezelve ontving; niet anders, dan zoals hij in God geloofde, welke Die, Die van geen zonde wist, voor ons tot zonde gemaakt heeft, opdat wij werden gerechtigheid Gods in Hem. Zo werpt Paulus met dit woord alle heiligen op één hoop en verklaart hun allen, dat zij arme zondaars zijn. Maar bovenal vertroost hij daarmee met ingewanden van de liefde alle belaste en aangevochten gemoederen. En onderwijst ons, dat wij toch eens voor altijd de Wet vaarwelzeggen...” Tot Christus neemt de zondaar zijn toevlucht en bij Hem vindt hij genade. En nu, nadat Paulus bij Christus genade gevonden heeft, zegt (hij) niet: “Ik heb in de heiliging en in het goede nu al tamelijk vorderingen gemaakt” - nee, maar zijn Farizeeër ten spijt, en zijn bekommerd hart ten troost, schrijft hij het terneer: “*Wij weten, dat de Wet geestelijk is. Maar ik ben vleeselijk.*”

Over de heiliging hebben veel Christenen fundamenteel verkeerde voorstellingen. Zij “menen, dat de heiliging hun werk is, nadat zij gerechtvaardigd zijn.” Tegen deze voorstelling protesteert Kohlbrugge in deze preek en bij talloze andere gelegenheden. “Zorg eerst daarvoor, dat u Christus weervindt. Die weet het alleen ons zo in heiligheid te stellen, dat, wanneer wij belijden: “Ik ben vleeselijk en zwart”, Zijn woord boven alles geldt: “Ik zie aan u geen vlek, zo liefelijk en heilig bent u Mij.” En verderop: “Hebt u Hem, de Hogepriester, dan hebt u alles; van Hem, die het Hoofd is, daalt dan op u, Zijn leden, genade voor genade neder, zodat het u aan geen deugd ontbreekt, welke God in u wil aanschouwen. De deugd is niet onze prestatie. Wij hebben haar in Christus, door het geloof. En terwijl geen mens haar herkent, terwijl wij zelf haar niet opmerken, wil God haar in ons aanschouwen. Dan trekt Kohlbrugge de conclusie: “Hebt u waarlijk vergeving van uw zonden in het bloed van Christus, zeg dan vrijmoedig: “Ik ben heilig!” wanneer u ook niets dan onreinheid in u ziet. Zalig zijn, die niet gezien hebben, en nochtans geloofd hebben.”

Op grond van deze leerrede, waarvan wij hier een resumé gaven, berust de door Da Costa

²¹ Vgl. “Het zevende hoofdstuk van Paulus’ brief aan de Romeinen in uitvoerige omschrijving” (Vertaling J.C.S. Locher), blz. 128: “Juist de kennis van de geestelijkheid van de Wet en van ons van-God af geraakt zijn, drijft de ziel uit, om nergens rust of vrede te hebben, voor zij weet, dat het tussen haar en de Wet in orde is, naar de Geest van de heiligheid”.

geuite beschuldiging, dat Kohlbrugge antinomiaan²² zou zijn. Deze beschuldiging heeft Kohlbrugge onnoemelijk veel verdriet gedaan en ernstig heeft hij zich afgevraagd of er in deze beschuldiging waarheid school, maar ten slotte heeft hij haar als geheel ongegrond afgewezen. Inderdaad, Kohlbrugge leert volstrekt niet, zoals de antinomialen, dat de wet afgedaan heeft en geen geldigheid meer bezit voor de gelovige. Maar *de verhouding van de mens tot de wet* ziet hij anders dan zijn tegenstanders, anders dan Da Costa c.s. Het Réveil leert over het algemeen ongeveer als volgt: door het geloof in Christus is de mens rechtvaardig voor God, dat is, vrijgesproken van zijn schuld. Maar nu, gerechtvaardigd van de zonde, moet hij streven naar heiligmaking. Trapsgewijze vordert hij daarin, al bereikt hij in dit leven de volmaaktheid nooit. *De mens neemt hier, zo verwijt Kohlbrugge zijn bestrijders, de wet in eigen hand.* En juist hiervan wil Kohlbrugge niet weten. Zijn protest gaat tegen de “heiligungsstelsels”, hiertegen dat de mens zelf zij het dan ook “in de kracht van Christus” de wet meent te kunnen volbrengen. Hij verwerpt niet de heiligmaking, maar hij bestrijdt in zijn preek “*die heiligmaking, welke de Christen zich voorstelt naar een wettische en niet evangelische wijze*”²³. Wij stonden enigszins uitvoerig bij Kohlbrugge’s preek en bij de uitwerking, die zij had in de kring van zijn vrienden, stil, hoewel de kwestie, wat Kohlbrugge van de heiligmaking leerde, eerst later, bij de behandeling van Kohlbrugge’s prediking, aan de orde komt. Dat wij er al hier iets van zeiden, was noodzakelijk tot recht begrip van de verwijdering, die een steeds groter scheiding maakte tussen de auteur van de “Gastpredigten” en het Réveil. Kohlbrugge’s felle kritiek op al menselijk streven naar heiligheid moest in de kringen van het Réveil wel scherpe reactie wakker roepen. Kohlbrugge bekeerde zich van zijn vroomheid en werd de principiele criticus van alle “vromen” niet alleen van zijn eigen tijd, maar ook van onze dagen.

Ook in het Wupperdal hadden Kohlbrugge’s optreden en prediking scherpe reacties gewekt. Zijn verzoek om opneming in de rij van beroepbare kandidaten in de Rijnlandse landskerk wordt afgewezen, ook hierom, dat men in Kohlbrugge een tegenstander van de “Union” zag, waarop deze de 4^e Januari 1834 Elberfeld verliet en naar Nederland terugkeerde. In April van datzelfde jaar ontving hij een schrijven uit Koblenz, waarin zijn verzoek om toelating formeel geweigerd werd en het prediken op alle kansels in het Rijnland hem definitief verboden werd. Na de Hersteld Lutherse Gemeente en de Nederlandse Hervormde Kerk wees ook de Kerk van het Rijnland Kohlbrugge de deur.

²² Antinomiaan, d.i. wetbestrijder. Het antinomialisme - afgeleid van anti, tegen, en nomos, wet - is de leer, dat de wet voor de gelovigen heeft afgedaan en in het geheel geen geldigheid meer bezit.

²³ Brief aan Da Costa.

6. KOHLBRUGGE EN DE AFSCHIEDING

Van 1834 tot 1846 leefde nu Kohlbrugge stil en teruggetrokken te Utrecht. De 31^e October 1834 was hij ten tweeden male gehuwd, en wel met een Ursuline Philippine baronesse van Verschuer, uit welk huwelijk een dochter, Antje, geboren werd. Anna Kohlbrugge huwde later met de bekenden Weense hoogleraar, geestverwant van Kohlbrugge, Eduard Böhl.

In die tijd (1834) geraakte heel het kerkelijk leven in Nederland in heftige beroering door de Afscheiding. Met de leiders van de Afscheiding, o.a. met De Cock en Brummelkamp, was Kohlbrugge sedert jaren bevriend geweest, zodat het ons dan ook niet behoeft te verbazen, dat hij, toen De Cock zich in grote moeilijkheden bevond en met de kerkelijke besturen in conflict was, hem een zeer waarderende brief schreef. Kohlbrugge scheen geheel aan zijn zijde te staan, en in zekere zin was dit ook wel het geval. Het liberalisme was hun gemeenschappelijke vijand. In zijn brief aan De Cock schrijft hij: “Niet geschorst was u predikant van de gemeente te Ulrum, geschorst bent u het van de gemeente te Ulrum, en van alle gemeenten, waar men u horen wil.” Kohlbrugge spoort De Cock dus aan zich van de schorsing niets aan te trekken, maar voort te gaan met de prediking. “Ik zeg niet,” zo vervolgt hij, “dat u het daarom ook zo doen zou, maar *ik* deed het zo, indien ik predikant van de gereformeerde gemeente en geschorst ware. Ik liet het stenen gebouw en de houten preekstoel staan waar het stond, verzette mij tegen elke gewelddadigheid, die de één of ander zou willen voorstellen tot mijn bescherming tegen het wettig bestuur, en liet met mij doen, wat men goed vond.” Maar al spoorde Kohlbrugge De Cock aan, zijn ambt te blijven waarnemen, het was er verre vandaan, dat hij hem tot afscheiding zou willen overhalen. Integendeel, van alle actief optreden tegen de besturen bleek Kohlbrugge afkerig. Trouwens, ook bij De Cock was de neiging tot daadwerkelijke afscheiding aanvankelijk niet zo groot. Had hij, in plaats van aan zijn kwade geest, Scholte van Doeveren, gehoor te geven, naar de raad van Kohlbrugge geluisterd, de geschiedenis van de separatie was anders verlopen.

Toen de afscheiding eenmaal een feit geworden was, keerde Kohlbrugge zich geheel van haar en van haar leiders af en al pogingen, die ingesteld werden om hem later alsnog tot aansluiting bij de Afscheidenen te bewegen, mislukten. Wij willen nu eerst memoreren, wat er tussen Kohlbrugge en de leiders van de Afscheiding voorviel en daarna de theologische achtergrond van zijn antiseparatistische houding onderzoeken.

Op verzoek van zijn classis richtte in 1839 de afgescheiden predikant A. Brummelkamp zich in een brief tot Kohlbrugge, waarin hij deze twee vragen voorlegde, ten eerste, of hij hem de redenen wilde opgeven, die hem tot dusver van hun gemeente verwijderd hadden en ten tweede, of hij, een wettige beroeping ontvangende, om in een gemeente van Christus als herder en leraar werkzaam te zijn, die beroeping zou moeten en willen aannemen. Op het eerste gezicht zou men zeggen, dat er al reden voor Kohlbrugge geweest zou zijn, de aangeboden gelegenheid met beide handen aan te grijpen. De lange tijd zo vurig begeerde kansel lag binnen zijn bereik. Jegens de Hervormde Kerk, die hem zo smadelijk buitengesloten had, had hij geen enkele verplichting. Echt menselijk, begrijpelijk en te verontschuldigen zou het zijn geweest, wanneer hij zich op de Hervormde Kerk had willen wreken, door zich nu bij haar vijanden te voegen en zijn uitnemende gaven in dienst van de separatie te stellen. Noch van de Afscheidenen, noch van de Dolerenden kan men met enig recht beweren, dat zij om hun prediking en om

hun trouw aan de belijdenis van de vaders uit de Hervormde Kerk verjaagd zijn. Zij, Kuyper zowel als De Cock, hebben zich schuldig gemaakt aan allerlei overtreding van de reglementen en schending van de kerkelijke wetten, waarin vervolgens de liberale kerkbesturen een gereede aanleiding vonden, de gehate gereformeerde belijders uit de Kerk te verwijderen. Op grond van hun gereformeerde overtuiging zijn zij zeer zeker *niet* afgezet. Hoe zou anders zo talrijke gereformeerden in de Hervormde Kerk hebben kunnen blijven, wanneer rechtzinnige belijdenis een afdoende reden tot verwijdering uit het verband van de Ned. Herv. Kerk zou zijn geweest? Wij willen het hier ook zeker niet opnemen voor de handelwijze van de besturen. Wij zien heel wel in, dat hun afkeer van de belijdenis hen tot hun maatregelen tegen De Cock c.s. heeft gebracht. Alleen... De Cocks leer was niet de oorzaak van de afzetting.

De enige, van wie men kan zeggen, dat hij om zijn gereformeerde overtuiging geweerd is, is Kohlbrugge. Zonder opgave van redenen had men hem de toelating tot de Ned. Herv. Kerk geweigerd. Maar, niettegenstaande die botte weigering, heeft hij zichzelf steeds als innerlijk tot de Hervormde Kerk behorende beschouwd. Wel een beschamend voorbeeld van trouw voor die velen, die moedwillig de oude Kerk verlieten! In 1832 had hij geweigerd zich aan het hoofd van een afscheidingsbeweging te stellen, in 1834 hield hij zich afzijdig, nu in 1839 gaf hij op Brummelkamps schrijven een negatief antwoord. Hij schreef o.m.: “Voordat er een afgescheiden gemeente was, is er *een zonde* begaan, is er *onschuldig bloed* vergoten, dat de vloek heeft doen kleven ook op die, die de Afscheiding begonnen, voortgezet en tot hiertoe tezamen gehouden hebben: op allen rust dat oordeel, die die zonde begaan of zich aan de vergieters van dat bloed aangesloten en die, zolang het eigen er niet ook gemoeid was, gehoorzaamd hebben. Zonder die zonde was er zeker geen afscheiding gekomen, en u had het heil van de Heere gezien met kracht, met wonderen en tekenen van de God Israëls. En nu gewis, Brummelkamp! Zo Hand. 2: 42 niet tegen ulieden zal getuigen, zo merkt er op en valt in de schuld. Want in die zonde ligt geheel uw verdere weg en loop en lijden. En zo is dan hetgeen u schrijft, dat ik mij van u verwijderd heb, wat ten minste de afgescheidenen van Utrecht en zelfs van veel andere plaatsen in ons land aangaat, een onrechtvaardige gedachte van u.

Te Utrecht hebben zij tot nu toe, al voor de afscheiding, persoonlijke omgang met mij gehad. Ik bleef altijd thuis om een iegelijk met des Heeren woord en met de vertroosting, waarmee de Heere mij vertroostte, te dienen. Zij hebben, de één voor, de ander na, mij verlaten, zich stotende aan dat woord.” Kohlbrugge had zich dus niet van de Afgescheidenen verwijderd, maar deze hadden zich van Kohlbrugge afgekeerd, *en wel op grond van zijn leer*. Een verschil in leer scheidt Kohlbrugge, volgens zijn eigen getuigenis, van de Afgescheidenen. Wij zullen straks zien waarop dit verschil neerkomt.

Misschien is er, behalve dit leerstellig verschil, ook een element van persoonlijke gekrenktheid in Kohlbrugge's houding tegenover de Afgescheidenen, Hij beklagt er zich over, dat niemand van de latere voormannen van de Separatie zich zijn lot heeft aangetrokken, toen eerst de Amsterdamse Lutherse, daarna de Hervormde Kerk en ten slotte het Pruisische ministerie hem uitgeworpen hadden. Daarna begon men de Afscheiding. “Moest ik Scholte of een andere voorganger van de afgescheidenen nalopen en zeggen: neem mij toch op in uw midden? laat mij ook doen; ik moet ook zitting hebben, ook Synode houden, ook wetten en bestellingen maken.” Persoonlijke gekrenktheid? Misschien wel, Waarom zouden wij dat niet eerlijk erkennen. Maar dat er een diep verschil bestaat tussen Kohlbrugge's prediking en die van de Afgescheidenen, dat wordt hier ook niet ontkend. De Afgescheidenen hebben “het pand hun toebetrouwd”

veracht. Zij hielden zich verre van Kohlbrugge “vanwege hun afkerigheid van ’s Heeren wet.”

Scherp klinken de woorden, waarin Kohlbrugge zijn oordeel over de afgescheidenen uitspreekt. “Zeg aan die mannen, Brummelkamp! zeg aan die mannen des Heeren woord: ten eerste: De akker waarop, en de zaaier door wie de afscheiding het eerste gezaaid werd, en gelijk zij gezaaid werd, zijn vervloekt van de Heere Zebaoth, de sterke en geweldige God, die met zijn getuigenis niet laat spotten...”; “ten tweede: de leer van uw gemeente is niet de leer van Christus, is niet een wandelen naar Geest, maar naar vlees, en de geest, die nog onder u is uitgegaan, is een “leugengeest in de mond aller uwer profeten...”

Behalve de leer van de afgescheidenen keurt Kohlbrugge ten scherpste ook de wijze af, waarop de afgescheiden gemeenten erkenning van regeringswege hebben gezocht. Hij schrijft: “dat, zo weinig ik de afgescheiden gemeente in haar ontstaan als zodanig als de gemeente van de Heere erken, ik haar allerminst als zodanig erken voor het tegenwoordige. Want in de wijze waarop de afgescheiden gemeenten haar erkenning bekomen hebben of dezelve zoeken²⁴, hebben zij zich tot een secte gemaakt en getoond, dat zij zelf niet geloven, de gemeente van de Heere te zijn. Hoe zal dan de Koning van de Koningen hen er voor erkennen? Hoe zijn dienaar?”

Dat Kohlbrugge een beroep naar een afgescheiden gemeente zelfs niet in overweging wilde nemen, behoeft ons na het voorafgaande dan ook niet meer te verwonderen. “Ik kan er niet inkomen - namelijk in de afgescheiden gemeente zonder de afgescheiden gemeente als zodanig af te breken met het getuigenis van Jezus.” “Uw bestaan als zodanig is zonde.”

Deze laatste uitspraken vormen een geschikt uitgangspunt voor de bespreking van het, al eerder genoemde, leerstellige verschil tussen Kohlbrugge en de Afscheiding. Wij moeten hier nu verder op ingaan. De grote betekenis van de Reformatie ligt onder andere hierin, dat zij meer en meer gebroken heeft met de R.K. leer van de “gratia infusa”²⁵. Terwijl de Middeleeuwse scholastiek, realistisch, zich de genade voorstelt als een kracht, een substantie, die de mens wordt ingestort, en het geloof, dienovereenkomstig, moet opvatten als een habitus²⁶ van de mens, is voor de Hervormers genade: de goedgunstigheid van God jegens ons. Bij hen is er geen sprake van, dat de mens enige substantie zou worden

²⁴ De Afgescheidenen beschouwden aanvankelijk zichzelf als de voortzetting van de oude Gereformeerde Kerk, waarmee zij dus de Ned. Herv. Kerk als valse Kerk bestempelden. Daarom maakten zij aanspraak op de naam van “Gereformeerde Kerk.” Bij Koninklijk Besluit van 5 Juli 1836 werd deze aanspraak als een aanmatiging verworpen, aangezien de naam “Geref. Kerk” alleen toekwam aan het “door ons erkende Nederlands Hervormde of Gereformeerde Kerkgenootschap.” Dit K.B. was volkomen juist en rechtvaardig. Had het gouvernement de naam “Geref. Kerk” aan de Afgescheidenen toegestaan, dan had het daarmee de zijde van de Afgescheidenen gekozen en de Hervormde Kerk tot valse Kerk verklaard. De Afgescheiden Kerkenraden zou dan wettige kerkenraden geweest zijn, tegenover de Hervormde kerkenraden. Twee kerkenraden in één plaats is in wezen een onmogelijkheid.

Toen de Afgescheidenen bij hun aanspraak bleven, braken de vervolgingen los, die, hoe hard en onrechtvaardig ook in haar vorm, toch alleszins begrijpelijk waren. Onder de druk van de vervolging zijn de Separatisten gezwicht. In 1839 vroegen zij erkenning als “Christelijke Afgescheiden Gemeente.” De pretentie, de gemeente van de Heere te zijn, gaven zij dus op. Zij liepen onder het kruis van de vervolging weg en kregen toen als secte de zo begeerde vrijheid van godsdienstoefening.

(Zie W. J. de Wilde, “Geschiedenis van Afscheiding en Doleantie”, blz. 99 v.).

²⁵ ingegoten genade.

²⁶ hebbelijkheid.

ingegoten, waardoor deze mens zelf substantieel veranderen zou. De rechtvaardiging van de zondaar is niet een rechtvaardig *gemaakt* worden van de mens, maar een rechtvaardig *verklaard* worden van die mens in het oordeel van God. Deze rechtvaardiging is dus in geen geval een substantiële verandering, *al is zij anderzijds helemaal niet irreëel*: het Woord Gods immers, dat de goddeloze rechtvaardig noemt, is een levend en scheppend Woord; *noemt* God hem rechtvaardig, dan *is* hij het ook als hij gelooft, dat is, als hij dat Woord Gods laat gelden, het voor een waarachtig woord houdt. Hij is rechtvaardig in Jezus Christus, door het geloof in Hem.

Dat geloof is geen menselijke prestatie, geen hebbelijkheid, geen eigenschap van de mens, geen mogelijkheid, die de mens kan realiseren. Het Woord zelf scheidt het geloof. De kwaliteit van het geloof, of het bijvoorbeeld groot of klein, sterk of zwak is, is volstrekt onbelangrijk. Slechts het voorwerp van het geloof, het Woord van God, Jezus Christus, is van belang. De mens is niet om zijn geloof rechtvaardig, maar door het geloof. Zo zegt de Heidelbergse Catechismus: “Niet, dat ik vanwege de waardigheid van mijn geloof Gode aangenaam ben, maar daarom, dat alleen de genoegdoening, gerechtigheid en heiligheid van Christus mijn gerechtigheid voor God is, en dat ik dezelve niet anders, dan alleen door het geloof aannemen en mij toeëigenen kan.” (Antw. 61). Niet op het geloof, maar op Christus komt het aan. Niet het geloof, maar Christus is de Zaligmaker.

De theologie van de Middeleeuwen ziet de begenadigde mens als een substantieel, soortelijk ander wezen dan de onbegenadigde. Zij heeft daarom een zekere belangstelling voor die mens. Antropologie en psychologie kunnen hier een zeer grote plaats innemen. Anders staat het bij de Hervormers. Alle accent valt bij hen op het rechtvaardigende, scheppende, vernieuwende, heiligende Woord van God, dat, zeer zeker, de mens aangaat, maar dat toch vrijmachtig, alleen, Zijn werk doet. Voor de mens als zodanig is hier weinig plaats. De theologie van de reformatie is wel het volstreckte tegendeel van alle psychologisme.

Maar zie, nauwelijks is het eerste geslacht van Gereformeerde theologen uitgestorven, of Arminius en de zijnen beginnen, binnen de grenzen, op het erf zelf van de Gereformeerde Kerk, hun belangstelling toch weer te richten op de mens, op zijn geloof en op zijn werken, op zijn kracht en zijn wil. Hun verzet richt zich vooral tegen de leer van de predestinatie, zoals Calvijn die beleden had, die onovertrefbaar grootse uitdrukking van de waarheid, dat in het werk van de verlossing God alles, de eerste, de laatste, de enige, de mens daarentegen niets is. Het humanisme van een Erasmus, door de voortgang, die het Calvinisme in deze landen maakte, wel op de achtergrond gedrongen, maar niet vernietigd, doet zich opnieuw gelden. Vergetende, dat de mens, die zijn leven wil behouden, dat leven zal verliezen, zijn zij bevreesd, dat in de Gereformeerde belijdenis aan de mens zijn rechtmatige plaats ontnomen wordt. Synergisme, samenwerking van God en mens in het werk van de verlossing, leerden zij.

De Dordtse synode heeft deze leer verworpen en er voor gezorgd, dat de belijdenis van de vrije, soevereine genade, onverkort en onvervalst, aan het nageslacht werd overgeleverd. Dat is haar hoge eer. Dat maakt de in de Dordtse Leerregels neergelegde beslissingen tegen de Remonstranten waard, om tot in lengte van dagen belijdenisgeschrift van de Hervormde Kerk te zijn.

En toch... en toch kan men op goede grond beweren, dat diezelfde Dordtse Synode, die zo krachtig belijdenis deed van de soevereiniteit van God, enigszins in dezelfde dwaling terecht kwam als de Remonstranten, die zij uitwierp. Kohlbrugge, in een brief aan Van

Heumen, heeft het gevaar van de Dordtse uitspraken gezien en aldus geformuleerd: “Waarom heeft men zich laten afbrengen van de iustitia Christi²⁷ tot de predestinatie, waardoor de Synode van 1618 zulk een ongelukkige houding heeft verkregen. moettende de Remonstranten uitwerpen, waar zij niet de prediking van de Justitia Dei et Christi²⁸ de Remonstranten op de loop gejaagd zou hebben en veler monden voor het toekomstige gestopt waren geweest.” Wat is Kohlbrugge’s bezwaar tegen de Dordtse Synode en de Dordtse Leerregels? Kort gezegd dit: dat het accent, anders dan bij de Hervormers, hier meer op de gepredestineerde mens dan op de predestinerende God valt. Het verworpen humanisme komt door een achterdeur weer binnen. Al te groot is de belangstelling voor de mens, voor het wedergeboren subject. Die wedergeboren mens wordt opnieuw een substantieel, soortelijk ander wezen dan de onbegnadigde zondaar. De kiem van veel dwaalleer lag in de Dordtse leerregels verborgen.

In het derde geslacht van de reformatie komt het kwaad aan het licht. De theologen van de zogenaamde “nadere reformatie”, Voetius, Brakel, Lodensteyn, de Labadie, hoe veel gezond Gereformeerd inzicht zij ook aan de dag leggen, hebben een overmatig grote belangstelling voor de wedergeboren mens. De prediking is niet langer verkondiging van de gerechtigheid van Christus en daarom tot allen gerichte oproeping en uitnodiging om te geloven in Hem, maar zij ontardt hoe langer hoe meer tot “gestaltelijke”, “bevindelijke”, “onderwerpelijke” prediking, tot een beschrijving van de gestalten en bevindingen van de uitverkorene, kortom tot psychologisme²⁹. De leer van de kinderdoop wordt door deze theologie uitgehold: deze heeft eigenlijk geen waarde; het kind moet eerst maar eens blijken een uitverkorene te zijn, kentekenen van nieuw leven vertonen. Zo begon men de doop hoe langer hoe meer te onderschatten. Zij werd het teken, dat men behoorde tot de zichtbare kerk, volstrekt echter niet, zoals in onze belijdenisschriften en liturgische formulieren, dat men met Christus in Zijn dood begraven is, en daarom geloven mag, dat men ook met Hem leven zal, dat men dus behoort tot die Kerk, die het Lichaam van Christus is.

Voor die uitwendige Kerk had men in de kringen van de piëtisten gevoel noch begrip. De grote Kerk, waartoe de massa van de volks behoorde, waardeerde men hoogstens als opvoedingsinstituut. Hadden de Hervormers principeel de volkskerk gewild, de piëtisten van allerlei slag beschouwden de kring van de wedergeboren vrome als de eigenlijke kerk. De kringen vormden “kerkjes in de kerk.” Zij waren de uitverkorenen, wedergeborenen, bekeerden. Schortinghuis, de schrijver van het in 1740 verschenen boek “Het innige Christendom” spreekt het, zoals zovelen voor en na hun gedaan hebben, uit, dat hij “het ware Godsvolk van het levenloze beest wil schiften.” Deze innerlijke verscheuring was al lang vóór Schortinghuis begonnen. Zij is altijd en overal het onvermijdelijk gevolg van een verzaking van de prediking van de rechtvaardiging door het geloof en een in de plaats daarvan stellen van een “gestaltelijke prediking. al in de zeventiende eeuw ontstonden de conventikels, de gezelschappen van de vromen, tot onderlinge stichting. Er zat in die conventikels - men denke aan de hier en daar onmiskenbaar gunstige werking van de house-parties van de Groepbeweging in onze dagen - iets goeds, vooral in de eerste tijd, toen de kerkenraden, bijgestaan door de christelijke overheid, scherp toezicht hielden en gewoonlijk de leiding bij een predikant

²⁷ de gerechtigheid van Christus.

²⁸ de gerechtigheid Gods en van Christus.

²⁹ J.Chr. Kromsig, “Wilhelmus Schortinghuis” (diss.).

berustte. Toen het toezicht verslapt werd, werden de conventikels broeinesten van separatisme en secterij, al moeten wij hierbij meteen opmerken, dat scheurkerkjes voor de revolutie in de regel slechts een kortstondig leven genoten aangezien de overheid secterij tegenwerkte en aan de grote kerk overvloedige bescherming verleende. De enige secte, die een betrekkelijk lange tijd van zich heeft doen spreken, was die van de Labadisten.

De mannen van de “nadere reformatie” beschouwden hun prediking - de naam “nadere reformatie” zegt het al - als een noodzakelijke aanvulling en correctie van de reformatie. Zij hebben soms wel³⁰, maar dikwijls ook niet ingezien, dat zij met hun prediking in lijnrechte strijd waren met het hoofdthema van de reformatorische prediking: de rechtvaardiging door het geloof. Wij schetsten tevoren de tegenstelling tussen de reformatie en de theologen van de Middeleeuwen aldus: de leer van de rechtvaardiging door het geloof ter ener zijde staat tegenover de realistische leer van de ingegoten genade, de leer van een ingestort levensbeginsel ter anderzijde. In het eerste geval hebben de zondaren niets in zichzelf maar alles buiten zichzelf in Christus, gerechtigheid, heiligheid en leven; in het tweede geval zijn de mensen *beati possidentes*³¹ van de hun ingestorte genade. De “nadere reformatie”, of, zoals anderen de stroming noemen, het piëtisme, staat hierin geheel aan Roomse zijde. Gelijk wij nu “Woord Gods” in de reformatie tegenover “ingestort levensbeginsel” bij Rome en het piëtisme zagen staan, zo neemt de “wedergeboorte”, opgevat in de zin van instorting van een nieuw beginsel, in de prediking van de “nadere reformatie” de plaats in, die in de reformatie door het “geloof” wordt ingenomen.

De wedergeborene mens, zoals het piëtisme hem ziet, is nu iets, heeft nu iets, dat hem van de onwedergeborene kennelijk onderscheidt. Kennelijk! Men zoekt dus die kentekenen van de wedergeboorte ijverig op en classificeert de mensen naar het al of niet voorhanden zijn van deze kentekenen. Zo komt het tot allerlei onderscheidingen, onderscheiding bijvoorbeeld tussen “onbekeerden”, “toestemmende mensen”, “overtuigde mensen”, die al enige indruk van de waarheid ontvangen hebben, en “bekeerden”, of ook onderscheiding tussen de verschillende toestanden in het zieleleven, die bij één en dezelfde mens achtereenvolgens voorkomen, bijvoorbeeld de natuurstaat, de staat van ontdekt zijn aan zichzelf en de staat van geheiligd zijn. Het geestelijk leven wordt als een groeiproces geschetst, vandaar Ed. Böhl's juist oordeel over het piëtisme: “Man kommt aus de physischen Prozessen nicht heraus.” “Ben ik wedergeboren, bekeerd, uitverkoren?” Ziedaar de voor het piëtisme karakteristieke vraag, die vaak tot vreselijke benauwdheid en angst van de ziel kan leiden. Men meent namelijk de zekerheid van de wedergeboorte te moeten ontvangen, niet uit het Woord, maar door een stem, een ingeving, een gezicht. De zekerheid berust ten slotte op het gevoel. En op dat gevoel wordt lijdelijk gewacht.

Tegenover de overschatting van het gevoel staat de onderschatting van het verstand. Kennis van de Schrift, wetenschappelijke beoefening van de theologie, men acht het onbelangrijk. “Een waar christen kent de waarheden van het evangelie bevindelijk, geniet ze gemoedelijk en bewandelt ze waardig (Schortinghuis). “Och, mocht het mij gegeven worden, die bevindelijke kennis.” Boven die verzuchting komt men vaak niet uit. Sommigen zijn haar deelachtig, anderen hebben de bevindelijke kennis niet. Er Zijn

³⁰ Schortinghuis is van mening, dat de meeste gereformeerden in de reformatie “uit het ene Babel (namelijk Rome) uitgegaan zijn om in het andere (de Geref. Kerk) te worden uitgestort.

³¹ gelukkige bezitters.

uitverkorenen en verworpenen, wedergeborenen en onwedergeborenen, bekeerden en onbekeerden. Voor de uitverkorenen, wedergeborenen, bekeerden is het Avondmaal bestemd. De anderen behoren wel tot de zichtbare kerk en doen wel belijdenis des geloofs, maar zij houden zich verre van het sacrament. Want... wie onwaardig³² eet en drinkt, die eet en drinkt zichzelf een oordeel. Door deze leer heeft het piëtisme aan grote menigten van ons volk aan hele streken zelfs, de zegen van het Heilig Avondmaal ontnomen. Het inzicht, dat de toetreding tot het Avondmaal een plicht en het gebruik van het sacrament ter zaligheid nodig is, is bij velen niet meer te vinden. Dat kan ons ook niet verwonderen waar het eenzijdig accentueren van de predestinatie de lijdelijkheid en het veronachtzamen van de genademiddelen zo krachtig in de hand werkte.

Aan allerlei kentekenen meent men de uitverkorenen te kunnen onderscheiden. Wat ligt nu meer voor de hand dan dat deze uitverkorenen zich nu ook aaneensluiten tot een gezelschap, dat dan vervolgens weldra tot “kerk” wordt, een kerk, niet zoals de volkskerk met haar menigten lauwen, onverschilligen en naamchristenen, maar een zuivere gemeente van waarachtig gelovigen.

Toen de Afscheiding in 1834 begon, werd een bestaande toestand geconsolideerd. De juist in de provincie Groningen zo talrijke gezelschappen, die al tientallen jaren innerlijk los waren van de volkskerk, scheidten zich nu ook openlijk af. Terecht noemt de Kamper hoogleraar Honig, in zijn rede, die hij in 1934 op het eeuwfeest van de Afscheiding hield, de Dordtse Leerregels het “Credo van de Afscheiding”³³. De leer van de predestinatie, opgevat niet in de zin van de eerste generatie van de Hervormers, voor welke immers het accent viel op de predestinerende God, maar in de zin van de Leerregels en van de “nadere reformatie, voor welke het accent viel op de gepredestineerde mens, is de leerstellige achtergrond van de Afscheiding. Wij vonden dus, en hier ook vatten wij het voorafgaande samen, deze tegenstellingen tussen reformatie en piëtisme: Woord Gods tegenover ingestort levensbeginsel: genade als gunst Gods jegens de zondaar tegenover genade als ingegoten substantie; geloof tegenover wedergeboorte; gerechtigheid, heiligheid en leven in Christus tegenover heiligheid als inherente kwaliteit van de wedergeborene. En ten slotte: volkskerk tegenover vrije, afgescheiden kerk.

Wanneer A. G. Honig in zijn bovengenoemde oratie zegt: “In 1832 heeft de zeer begaafde Dr. H.F. Kohlbrugge er ernstig over gedacht, het parool tot Afscheiding van de Hervormde Kerk te geven. Maar *door verschillende omstandigheden*³⁴ is hiervan nauwelijks iets gekomen”, dan neme men die woorden cum grano salis. Behalve de omstandigheden is het vooral een diep leerstellig verschil, dat Kohlbrugge principieel scheidde van al separatisten, een verschil, dat in zijn preek over Rom. 7: 14 zo krachtig uitkomt: de wedergeborene, ook de wedergeborene, is vleeselijk. Hij bezit geen inherente heiligheid, maar is ten einde toe op genade aangewezen. Tegen die leer verzette zich de Afscheiding - Scholte zette een formele veroordeling van Kohlbrugge’s preek door - en zij moest zich ertegen verzetten, omdat het voor haar een kwestie van te be or not to be was. Terecht schrijft Kohlbrugge aan Brummelkamp: “Ik kan er niet inkomen, zonder de afgescheiden gemeente als zodanig af te breken met het getuigenis van Jezus.”

³² Heel deze opvatting berust op een verkeerd verstaan van de tekst 1 Cor. 11: 27. Paulus gebruikt niet het adjectief *αἰσχος* maar het adverbium *αἰσχιως*. Men leze dus liever “onwaardiglijk” dan “onwaardig”.

³³ A.G. Honig, “Van Comrie tot de Cock”, Kampen 1934.

³⁴ cursivering van mij.

Aanvaarding van Kohlbrugge's prediking zou de Afscheidenen in de schoot van de Hervormde Kerk hebben doen terugkeren. De belijdenis van de rechtvaardiging door het geloof sluit de aanvaarding van de volkskerk in. Een "vrije", "afgescheiden" Kerk druist tegen de bedoelingen van de reformatie in. Niemand heeft dit beter begrepen en in zijn houding tegenover de Afscheidenen ook metterdaad getoond te verstaan dan Kohlbrugge. Van Lonkhuijzen schrijft Kohlbrugge's oordeel over de Afscheiding onder andere aan zijn lijdelijkheid en zijn conservatisme, zijn contrarevolutionaire gezindheid, toe. Wil men zulke woorden gebruiken, het zij zo! Kohlbrugge signaleert bij de Afscheidenen de activiteit van het vlees, van het vrome vlees, en weet, dat alle bedenken van vlees vijandschap tegen God is, waarom hij dan ook alle kerkelijke reformatie alleen van het Woord, alleen van de zuivere prediking van het Evangelie van de rechtvaardiging van de goddeloze door het geloof in Christus, verwacht. En wat dat tweede betreft, Kohlbrugge's hoge waardering van het drievoudig snoer, Kerk, Oranje en Vaderland, maakte, dat hij voor een afscheiding van de vaderlandse kerk al heel weinig sympathie kon gevoelen. Kohlbrugge moge in de jaren, waarin hij vruchteloze pogingen deed om tot de Ned. Herv. Kerk te worden toegelaten, de mogelijkheid van "gesepareerd worden" ernstig onder de ogen gezien hebben, wij moeten er goed op letten, dat hij van "*gesepareerd worden*" en niet van "*zich separeren*" spreekt; afscheiding zou een bittere, door de loop van de gebeurtenissen opgelegde, noodzaak kunnen worden, die hij echter nooit moedwillig zou opzoeken, hetgeen zijn vasthouden aan de Hervormde Kerk gedurende heel zijn verdere leven duidelijk bewijst³⁵.

Maar, zo zegt men, wat moeten wij dan denken van Kohlbrugge's Duitse jaren, toen hij dan toch maar voorganger van de "vrije" Nederlandse Gereformeerde Gemeente te Elberfeld was? Moeten wij hem geen grove inconsequentie verwijten? Wij willen de feiten eens nader bekijken en trachten een antwoord op deze vragen te geven. Daartoe nemen wij de draad van Kohlbrugge's levensgeschiedenis weer op.

Gedurende de stille jaren, die Kohlbrugge te Utrecht doorbracht, zat hij zeker niet werkloos neer. Hij voerde er een uitgebreide correspondentie³⁶, verdiepte zich steeds grondiger in de Heilige Schrift en schreef twee hoogst belangrijke boeken: "Das siebente Capitel van de Briefes Pauli an die Romer, in ausführlicher Umschreibung", 1^e-3^e Aufl. Elberfeld 1839³⁷, en "Betrachtung over het eerste hoofdstuk van het Evangelie van Mattheus", waarvan de eerste druk in 1842 te Amsterdam verscheen. Het eerste geschrift bevat een parafrase van Rom. 7 en brengt het probleem van de Wet uitvoerig ter sprake. De bezware, die naar aanleiding van de preek over Rom. 7: 14 tegen Kohlbrugge's leer gemaakt waren en de beschuldiging van antinomisme wilde hij met dit geschrift weerleggen. Het is, zoals Van Lonkhuijzen terecht opmerkt, "het meest karakteristieke werkje voor de kennis van Kohlbrugge's theologie", en wij zullen het dan ook bij de behandeling van zijn prediking telkens raadplegen. De uitlegging van Mattheus 1 is eveneens karakteristiek voor Kohlbrugge. Zij is hevig aangevochten en bestreden door F.W. Krummacher. Wanneer wij straks de verhouding van Kohlbrugge tot deze Elberfeldse prediker zullen bespreken, hopen wij de inhoud van dit geschrift uitvoerig te

³⁵ zie: J.C.S. Locher, "Kohlbrugge en de Afscheiding", blz. 7 v.v.

³⁶ Talrijke van Kohlbrugges brieven zijn verzameld en uitgegeven door zijn schoonzoon Ed. Böhl. Zij bevatten zeer belangrijk materiaal voor de kennis van Kohlbrugges persoon en theologie.

³⁷ Een Nederlandse vertaling zal al in 1840 het licht.

schetsen. Er bestaat een nauw verband tussen beide geschriften. De wedergeborene, zo leert Kohlbrugge, is vleeselijk; het Woord werd vlees om zondaren zalig te maken.

In 1845 reisden Kohlbrugge en zijn vrouw met de toen tien jaar oude Anna op medisch advies naar Godesberg om er herstel van gezondheid te zoeken. Van beslissende betekenis zou deze reis naar Duitsland worden. Met een bezwaard hart verlieten zij het vaderland, waaraan Kohlbrugge niettegenstaande alle leed, dat Nederland hem aangedaan had, met heel zijn ziel bleef hangen. Veel jaren heeft hij in Duitsland, als in ballingschap, moeten doorbrengen. Hij heeft er zich steeds een vreemdeling gevoeld. Nederlander wist hij zich, Nederlander in hart en nieren. Zijn vrouw geeft in een brief haar stemming weer, die zij gevoelde bij het vertrek uit het vaderland: “...Ik bad, ik smeekte, ik worstelde om een klein vissersdorp, en het behaagde de Heere, mij niet te horen. Zo verliet ik het vaderland, volgde blind, met gewonde ziel, in de diepte van mijn hart klonk het: de Heere heeft mij niet verhoord” (Brief van December 1845).

De Elberfeldse vrienden, met wie Kohlbrugge gedurende zijn twaalfjarig verblijf te Utrecht het contact bewaard had, in het bijzonder de leden van de aanzienlijke Elberfeldse familie Von van de Heydt, zochten hem te Godesberg op. De gebroeders Daniel en Karl von der Heydt legden hem hun plannen voor.

De gereformeerde gemeente van Elberfeld was door de invoering van de Pruisische “Union” en “agenda”³⁸ als gereformeerde gemeente vrijwel te gronde gegaan. Voor dwang was de gemeente geweken, maar een groep van ontevredenen volhardde bij haar protest en bleef hopen op herstel van de vrijheid. Nu moest Kohlbrugge naar Elberfeld komen, de geestelijke verzorger en leider van deze groep worden, echter helemaal niet met de bedoeling, dat hij een afgescheiden gemeente zou stichten, maar veeleer, dat hij de strijdende partijen tot elkaar zou brengen, de ontevredenen voor de kerk zou behouden en voor de hele gemeente de oude rechten heroveren zou. Kohlbrugge ging op dit voorstel in. Zo kwam hij in de zomer van het jaar 1846 te Elberfeld aan, geen ogenblik denkende aan de mogelijkheid van separatie, vervuld van een waarlijk vredelievende gezindheid. Van de zijde van de kerk verklaarde men, dat men geen bezwaren had tegen de godsdienstoefeningen in zijn woning. De oppositie wilde geen afscheiding en hoe weinig Kohlbrugge zelf afscheiding wilde, bleek wel uit zijn verzoek om toelating tot de gereformeerde gemeente echter “mit Vorbehalt von Agenda und Kirchenordnung” - en uit zijn grote vreugde over de inwilliging van dat verzoek. Door de relaties die hij, door de nauwe betrekkingen tot het geslacht Von der Heydt, te Berlijn had, hoopte Kohlbrugge de volledige vrijheid van “Union” en agenda voor de gemeente van Elberfeld te kunnen verkrijgen. Deze hoop bleek echter ijdel en ook de opneming in de gemeente zou op een bittere teleurstelling uitlopen. Het duurde namelijk niet lang, of het presbyterium verbood Kohlbrugge voort te gaan met prediken. Toen was de scheuring onvermijdelijk geworden. Aan de kring van verstrooiden, die door de dwangmaatregelen van de overheid van de Kerk vervreemd waren, wist Kohlbrugge zich vast verbonden. Zij waren de schapen, die God aan zijn hoede had toevertrouwd en die hij niet mocht verlaten. Zo ontstond te Elberfeld een kleine gemeente met Kohlbrugge als voorganger. Toen het tolerantie-edict van 30 Maart 1847 de mogelijkheid gegeven had tot stichting van vrije religieuze gemeenschappen naast de landskerk, maakte Kohlbrugge’s kring van de geboden gelegenheid gebruik om zich als zelfstandige gemeente te constitueren. Dit geschiedde de 18^e April 1847, op de Zondag Miserere. Het komt mij voor de bijzondere tragiek van

³⁸ de voor de geunieerde kerk voorgeschreven liturgie.

Kohlbrugge's leven te zijn, dat hij, de leerling van Willem Bilderdijk, de contrarevolutionair, de vriend van de Hervormde Kerk in Nederland en van het landskerk in het Rijnland, de principiële tegenstander van de Afscheiding, van de door het liberalisme geboden vrijheid heeft moeten gebruik maken om tot de zelfstandigheid van zijn gemeente en tot zijn volledige ambtsbediening te kunnen komen. Kohlbrugge en de zijnen beweerden, dat hun gemeente de oorspronkelijke, oude, gereformeerde gemeente van Elberfeld was, maar welke separatisten hebben niet beweerd, dat hun secte de wettige voortzetting van de kerk is? Echter ook in officiële, van Berlijn uitgaande stukken wordt de gemeente: Gereformeerde Gemeente, genoemd, en toen de grote gemeente hiertegen protesteerde, maakte koning Friedrich Wilhelm IV, die zich al als kroonprins een vriend van de Rijnlandse Gereformeerden had betoond, aan de strijd een einde, doordat hij voor de nieuwe gemeente, ter onderscheiding van de grote Gereformeerde gemeente, de naam "Nederlandse Gereformeerde Gemeente" voorstelde. Deze naam werd aanvaard en drukt inderdaad treffend uit, wat de gemeente van Kohlbrugge is en wil zijn. Zij is ontstaan uit de strijd tegen de Pruisische Union, wil de gereformeerde traditie voort. zetten en heet, wegens de nationaliteit van haar voorganger en meer nog wegens de eeuwenoude relaties van de Rijnlandse Kerk met Nederland niet ten onrechte Nederlands Gereformeerd.

In de jonge Nederlandse Gereformeerde Gemeente was de stemming tegenover de landskerk helemaal niet vijandig. Dit blijkt wel hieruit, dat men niet anders begeerde dan dat Kohlbrugge door een predikant van de landskerk in zijn ambt bevestigd zou worden. De Koning wenste, dat de hofprediker Strauss Kohlbrugge door handoplegging zou ordenen, maar Strauss. onttrok zich. Hierop besloot een gemeentevergadering, gehouden in Mei 1848, dat de al gekozen ouderlingen Kohlbrugge door handoplegging in het ambt zouden bevestigen. De bediening van de sacramenten werd hierdoor mogelijk. Onmiddellijk na zijn bevestiging doopt Kohlbrugge verscheiden kinderen van de gemeente.

Wij keren na dit korte overzicht van de feiten terug tot de vraag: wat moeten wij van Kohlbrugge's handelwijze denken? Is hij nu toch separatist geworden? Hoewel hij subjectief van de juistheid van zijn handeling overtuigd was, heeft de scheiding hem altijd gehinderd. "De onzekerheid over de juistheid van zijn optreden heeft Kohlbrugge zeker geplaagd. Dat hij de intriges van zijn tegenstanders al te zwart afschildert komt voor een groot deel hieruit voort, dat hij sterk de noodzaak gevoelt, zijn handelwijze voor zichzelf te rechtvaardigen."³⁹ De Nederlandse Gereformeerde Gemeente is trouwens geen "vrije" gemeente in de gebruikelijke zin van het woord. Bij alle sectariërs, ook bij Dr. Kuyper en de zijnen, wordt de "vrije" kerk als het summum van wenselijkheid beschouwd, bij Kohlbrugge is het tegendeel het geval. Hij verheugt zich over zijn opneming in de grote Gereformeerde gemeente van Elberfeld. Hoeveel kwaad hij ook van de kerk ondervonden had, zijn hart ging niettemin naar haar uit. Zo bleef hij ook na de scheiding verlangen naar Hereniging. Toen één van Zijn gemeenteleden, die de vrije kerk te Genève had leren kennen en het één en ander over haar bestaan aan Kohlbrugge meedeelde, de gemeente te Elberfeld met die te Genève vergeleek, antwoordde Kohlbrugge: "Weet u wel wat het verschil is tussen de kerk te Genève en de onze? Zij zijn blij, dat zij niet tot de Staatskerk behoren, maar ik betreur het en zou graag tot deze overgaan, zo ik maar kon."⁴⁰

Kohlbrugge's afkeer van separatie wordt trouwens van kerkelijke zijde bevestigd. De "Palmbblätter", het kerkelijk blad van de gemeente van Elberfeld, van September 1846,

³⁹ H. Klugkist Hesse "Hermann Friedrich Kohlbrügge, S. 273.

⁴⁰ J.C.S. Lacher, "Kohlbrugge en de Afscheiding", blz. 38.

schrijft: “Dat iedere neiging tot sectevorming hem vreemd is, is nu voldoende geconstateerd.”

Ook in dit opzicht was de gemeente geen “vrije” gemeente; toen er, na de annexatie van het koninkrijk Hannover door Pruisen in 1866, verschillende Gereformeerde gemeenten, die buiten de “Union” van Friedrich Wilhelm III stonden, binnen de Pruisische grenzen kwamen, zocht de Nederlandse Gereformeerde Gemeente contact met deze gemeenten en verscheidene predikanten, uit de gemeente van Elberfeld afkomstig, dienden Hannoveraanse en Oostfriese gemeenten. In dezelfde richting ontwikkelde zich de verhouding tot de Nederlandse Hervormde Kerk, waar talrijke vrienden, geestverwanten en leerlingen van Kohlbrugge predikant werden. Maar ook te Elberfeld zelf werd de verhouding langzamerhand minder scherp. Van verschillende kansels in Duitse landkerken heeft Kohlbrugge het Woord bediend, o.a. in de Dom te Halle.

De Afscheiding van 1834 is Kohlbrugge, ook na de stichting van de Nederlandse Gereformeerde Gemeente, niet gunstiger gaan beoordelen. Daarentegen werd zijn oordeel over de Nederlandse Hervormde Kerk langzamerhand zachter. Toen Kohlbrugge in zijn laatste levensjaren nog al eens naar Nederland kwam om het Evangelie te bedienen, preekte hij toch slechts in de gemeenten van de Ned. Herv. Kerk op uitnodiging van de kerkenraden. De eerste maal, dat hem dit voorrecht te beurt viel, was in 1856 te Vianen. In 1871 preekte Kohlbrugge in de Zuiderkerk te Amsterdam voor Dr. Kuyper. Hij heeft het steeds als een voorrecht en een vreugde beschouwd, als hij van de Ned. Herv. kansels het Woord mocht bedienen. De stemming in Nederland had zich te zijnen gunste gewijzigd. Het was vooral Ds. Gobius du Sart, die voor Kohlbrugge’s eerherstel zich inspande. De Synode echter bleef zwijgen en herstelde het aangedane onrecht niet.

In 1865 ontving Kohlbrugge een beroep naar Zoutelande, waarvoor hij echter meende te moeten bedanken. Zijn taak lag te Elberfeld. Niettemin schonk hem dit beroep grote voldoening. Nederland maakte het grote leed, dat het hem had veroorzaakt, althans enigszins goed. Ook Afgescheidenen trachtten opnieuw, hem voor hun zaak te winnen, maar tegenover hen bleef zijn houding afwijzend. Want, al diende Kohlbrugge een “vrije” gemeente, hij gevoelde dit als een misstand; naar de landsgrenzen ging zijn hart uit⁴¹. Zo leren wij Kohlbrugge kennen als een man, die wars is van alle separatisme, dat, zoals hij met buitengewone scherpzigt zag, altijd voortkomt uit hoogmoed. Op zijn oorspronkelijke wijze wist hij dit aan separatisten soms duidelijk te maken. “Eens kwam Kohlbrugge bij een separatist, die, verdrietig over de kerkelijke toestanden, zich van alles had teruggetrokken. Hij zat in zijn eenzaamheid en liet ook zijn kinderen niet dopen. Kohlbrugge deed niets dan dat hij bij zijn bezoek stokstijf op een stoel ging zitten en weer heenging. De man dacht na, wat dit toch betekenen moest en werd van lieverlede van zijn stijfhoofdigheid genezen.⁴²

Die hoogmoed kleedt zich veelal in een theologisch gewaad en openbaart zich dan ook in de tevoren beschreven leer van de ingestorte genade: de wedergeborene mens heeft iets, is iets, waardoor hij anders, meer, beter is dan de zondaren. Hiertegenover staat de waarheid van Kohlbrugge’s preek over Rom. 7: 14: de wedergeborene is vleeselijk. Uit dit klare besef, dat de wedergeborene in zichzelf een goddeloze is, die ten einde toe genade moet ontvangen, schrijft Kohlbrugge in 1843 in een brief: “De Heere wil geen zuivere gemeente van mensen, zoals dat woord theologisch genomen wordt, maar een gemeente

⁴¹ J.C.S. Locher, “Kohlbrugge en de Afscheiding” (passim).

⁴² H. van Druten, “Hoe Dr. H.F. Kohlbrugge predikant werd”, blz. 117.

van mensen, dat is dus van zondaren. Want Zijn koninkrijk is een koninkrijk van genade, maar die zullen dan ook erkennen, dat zij mens zijn, dat is, zondaren. Want Zijn woorden zijn goede woorden, troostrijke woorden. Maar die in Zijn woord blijven, zullen geen leer opstellen, zoals die nu in 1800 jaren in alle zichtbare gemeenten gevigeerd heeft, een leer van zelfvergoding, zelfveredeling, of met één woord van al die afgoderij, die men vroeger achter het woord “heiligmaking”, later ook nog achter “zedeleer” of “werkdadig christendom verborgen heeft”⁴³. Duidelijk wordt het hier nog eens geformuleerd: de leer van de rechtvaardiging van de goddeloze en de “vrije kerk” zijn onverenigbaar.

7. MATTHEUS 1; KOHLBRUGGE TE ELBERFELD

De prediking, die Kohlbrugge gedurende de negenentwintig jaren, namelijk van 1846 tot 1875, te Elberfeld hield, heeft als hoofdthema: de rechtvaardiging van de goddeloze. Het is ons uit de reactie van Da Costa en de zijnen op Kohlbrugge’s preek over Rom. 7: 14 al gebleken, dat deze prediking aan allerlei misverstand bloot stond. Het zijn in hoofdzaak twee bezwaren, die men tegen zijn prediking te berde bracht en die dan ook ter sprake kwamen in het presbyterie van de Gereformeerde gemeente te Elberfeld, toen Kohlbrugge om toelating tot deze gemeente verzocht had (November 1846). Deze twee bezwaren luiden: ten eerste, Kohlbrugge is antinomiaan en ten tweede, Kohlbrugge ontkent de zondeloosheid van Jezus’ menselijke natuur. De eerste beschuldiging was ook al in Nederland, door de mannen van het Réveil, geuit, het tweede bezwaar werd te Elberfeld naar voren gebracht door F.W. Krummacher, die zijn beschuldiging fundeerde op Kohlbrugge’s geschrift over Mattheus 1, de al genoemde “Betrachting over het eerste Hoofdstuk van het Evangelie van Mattheus”⁴⁴. de inhoud van dit uiterst merkwaardige geschrift, dat aan Kohlbrugge zelf nog voor zijn sterven zo grote troost verschaft heeft, willen wij in het kort weergeven. Kennis van dit geschrift is noodzakelijk voor een juist inzicht in Kohlbrugge’s Christologie, die in het derde hoofdstuk van dit werkje aan de orde komt.

Van Lonkhuyzen noemt dit geschrift over Mattheus 1 “zijn preek over Rom. 7: 14 in beeld.” De wedergeborene is vleeselijk, hier wordt getoond, dat Gods Zoon in het vlees gekomen is, hier wordt getoond, wat vlees is.

*Βιβλος γενεσεως Ιησου Χριστου*⁴⁵ zo begint Mattheus zijn evangelie. Scherp onderscheidt nu Kohlbrugge deze *γενεσις*, of wording van de *γεννησις* of geboorte, die eerst in vers 18 ter sprake komt. De *wording* van Jezus Christus nu wordt, volgens Mattheus, ons in de boeken van het Oude Testament meegedeeld. Niet zonder bedoeling somt de evangelist de namen van de patriarchen op. De reden is “dat in hen al Christus was.” Hieruit is te verklaren de sterke overeenkomst van de lotgevallen van Christus met die van het volk Israël. Men kan zeggen, dat Israël profetisch heeft vooruitbeleefd wat later aan de Christus Israëls overkomen zou. De geschiedenis van de patriarchen is de geschiedenis van het Woord aan hen, hetwelk in hen was, hetwelk vlees geworden is”⁴⁶.

⁴³ Ed. Böhl, “Brieven”.

⁴⁴ Betrachting van het eerste Hoofdstuk van het Evangelie van Mattheüs, 1^e gedeelte Amsterdam, Ruyzendaal 1842, 2^e gedeelte Rotterdam, Bruining 1845; 2^e druk. Utrecht J.J.H. Kremmer 1860, met voorrede en aantekeningen van J.J. Gobius du Sart.

⁴⁵ Statenvertaling: *Het boek des geslachts van Jezus Christus*.

⁴⁶ Wij vinden hier dus dezelfde waardering van het Oude Testament die wij in Kohlbrugges dissertatie

De genesis, de wording van Jezus Christus nu is een *geloofs-genesis*. Duidelijk komt dit bijvoorbeeld uit in de wijze waarop Abraham de zoon van de belofte kreeg. “Hier is het met alle kracht des vleses ten einde, met des vleses kunst, vermoeden, verwachting en eer. Naar het vlees is hier niets dan hopeloosheid, ellende, smaad, droefenis, zodat het vlees er van gruwt, en het zal er ook niets van zien, dan wat bij mensen verwerpelijck, belachelijck, ondoenlijck, ja, Gode onwaardig is. Van het volstandig blijven bij de Belofte, *παρ ἐλπίδα* tegen het vergaan van de hoop in, zal het niets bemerken: slechts lijden, dood, verderf, ondergang zal het zien, een langzamerhand afnemen, ja, eindelijk een ontzinken van alle mogelijkheid, dat ooit een syllabe van de Belofte waar kan worden of vervulling verkrijgen.” Door het geloof en door een wonder heeft Abraham Isaäk gewonnen; door het geloof en door een wonder heeft hij hem, toen de Heere hem bevolen had zijn kind te offeren, wederontvangen. Na Isaäk zal Jacob erfgenaam van de belofte van Christus zijn. Maar het lijkt er niet op, dat hij de zegen zal ontvangen. Want dodelijk gevaarlijk is in de eerste plaats Jacobs geboorte en Isaäcs voorkeur is kennelijk voor Ezau. Hoe verkrijgt dan Jacob de zegen, die hem naar Gods raad toekomt? Antwoord: door “het geloof van de moeder en de gehoorzaamheid van de jongere in de gestalte van een afschuwelijke leugen, van list en bedrog.” Rebekka “is zondares waar de wereld heilig is, zo een Heilige, waar de wereld altijd zondigt.” Jacob, de bedrieger, erft de zegen, de moreel veel minder aanvechtbare Ezau, “de van God gehate vrijzinnige”, zoals Kohlbrugge met een duidelijke toespeling op het moralisme van zijn liberale tijdgenoten het woord *βεβηλος*⁴⁷ in Hebr. 12: 6 weergeeft, verspeelt hem. Het geloof heeft een - wij willen niet zeggen: immoreel – a-moreel karakter. Gods gebod en ons zedelijk besef dekken elkaar helemaal niet. Rebekka en Jacob zijn door het geloof in Christus rechtvaardig voor God ondanks, of misschien zeggen wij beter in hun zedelijke afdwaling. De boodschap van de gerechtigheid des geloofs is een bevrijdende boodschap, zij slaat ons zedelijk besef, waardoor wij zo vaak in hoogmoed ons boven andere verheffen, aan stukken, maakt ons klein en ootmoedig, maakt ons tot zondaren, die genade ontvangen. Zulke zondaren zijn Gods heiligen. Wij denken aan Rebekka, aan Jacob, aan Juda en erkennen, dat “God niet verkiest naar de neigingen en voorrechten des vleses.”

Wij denken ook aan Juda, van wie Mattheus zegt: Juda gewon Fares en Zara uit Thamar. Wij komen hier tot één van de passages van Kohlbrugge’s geschrift, die het sterkst aangevochten zijn vanwege de zo even gesignaleerde morele indifferentie, die er in aan het licht komt. Wij zeggen: morele indifferentie, wat echter waarlijk nog wel iets anders is dan indifferentie ten aanzien van Gods Wet, iets anders dus dan antinomisme. Van dat zedelijk gevoel, waarop een zondaar zich zo trots verheffen en waardoor hij zich zo listig voor Gods genade verborgen houden kan, blijft hier niet veel over. Kohlbrugge leidt onze gedachten naar de geschiedenis van Juda en Thamar in Genesis 38. “Ons door dit hoofdstuk beledigd zedelijk gevoel deugt niet.” “Ach dat men bedacht, dat het in onze moraal alles van het *ik* uitgaat, om dat te verheffen, terwijl bij hen, die in geloof wandelen, Gods gebod en belofte boven alles gelden.” Daarom alleen, dat zij Gods gebod en belofte boven alles laten gaan, zijn zij rechtvaardig, dat is, staan zij in de rechte

aantreffen. Het loont de moeite een ander geschrift van Kohlbrugge hiernaast te leggen, nl. “Wozu das Alte Testament? Anleitung zur richtigen Schätzung der Bücher Mosis und der Propheten”, geschreven te Godesberg. Elberfeld. 4e Aufl. 1855.

Vergelijk ook: “De Tabernakel en Zijne gereedschappen”, Amsterdam, Scheffer & Co. 1884.

⁴⁷ Statenvertaling: onheilge.

houding voor God. Op Gods gebod, op Gods belofte komt het hier aan, dat de mens die belofte laat gelden en op welke wijze hij die laat gelden, dat hij gelooft en op welke wijze hij gelooft, is van secundaire betekenis. Slechts door het geloof eigent hij zich de belofte toe, maar op de belofte, niet op het geloof behoort de nadruk te vallen. Het geloof is op zichzelf beschouwd een armzalig ding. Het is een daad, maar lang niet altijd een moreel verheven daad. De gelovigen zijn zondige mensen. “De Heiligen hebben zich getoond, dat zij mensen, vlees, dat zij “zondaars” zijn geweest, maar te midden van onze ongerechtigheden hebben zij evenwel nooit het bevel Gods verlaten”.⁴⁸

Deze scherpe tegenstellingen: de gelovige is een zondaar - de zondaar houdt zich aan Gods bevel en belofte, zijn nergens paradoxaler geformuleerd dan in de nu volgende uitlegging van Genesis 38. Wij mogen niet nalaten dit gedeelte uit Kohlbrugge's geschrift, dat zo veel stof van critiek heeft doen opwaaien, uitvoerig te citeren.

“Hoe sproot het zaad, Christus, uit Abraham voort? Bij het geloof van Abraham aan God, aan Zijn Woord: zo zal uw zaad zijn.” De wording van Jezus Christus is immers geloofsgenesis! “Hoe” sproot het zaad voort uit Isaïc? Door het geloof van Rebekka aan God: de meerdere zal de mindere dienen; in welk geloof Isaac aan Jacob de zegen bekrachtigde en aan dezelve behouden liet. - Hoe uit Jacob? Door het geloof van Lea, omdat zij sprak: Ditmaal zal ik de Heere loven; in welk geloof Jacob, stervende, voorzei: Juda, gij zijt het. Zo uit Abraham, uit Isaïc, uit Jacob. En hoe dan uit Juda? Bij het zich houden van Tamar aan het bevel van God, dat zij, tot voortzetting van de stam in de stamboom ingelichaamd uit een andere grond vrucht voortbrengen mocht, dan uit de *Wortel*, welke haar droeg: en dat zij uit deze wortel vrucht *hebben moest*: in welk bevel de uitredding uit haar vrouwelijke smaad, jammer, zonde, lag opgesloten.

Menigvuldige ellende had zij doorgeworsteld met haar beide goddeloze mannen, welke de Heere doodde. En voornamelijk de tweede veroorzaakte haar afmartelend lijden en bange kommer. Teleurgesteld en bedrogen in haar verwachtingen, en onder reikhalzende volharding op de belofte van haar verlossing, ziet! daar komt het haar in de zin, om het bevel van God, het Woord van de Eeuwige, *uit de Wortel zelf* vervuld te hebben. Zonder er op te letten of het zonde was of niet; zonder zich er om te bekommeren of en hoe het door mensen zal beoordeeld worden; gedrongen door lichaams en bittere zielenood is zij, die dubbelvoudig onvruchtbare weduwe heengegaan, heeft zichzelf verloochend, en zich vrijwillig er aan gegeven, al mocht het dan ook in de diepte van de verlorenheid afdalen - mits maar het bevel van God volbracht werde. Als zij nu dit doel bereikt had, was zij geheel rustig op Juda's zweetdoek, staf en zegel; was in het midden van de bange nood goedsmoeds tegen het ijselijk vonnis van de vuurdood; zij had toch het bevel van God gehandhaafd, Zijn wil gedaan. En werd het haar nog banger, toen het uur van baren kwam: zij had het Zaad: Peres, *Doorbreker*. En Juda, de vader, heeft niet alleen het gedrag van de moeder gerechtvaardigd, maar zijn gerechtigheid weggeworpen bij de gerechtigheid van de moeder en van het zaad.” Toen nu het kind geboren werd, wilde Tamar de schuld op het kind werpen. Dit was Thamars zonde. Maar, zo spreekt Kohlbrugge als het ware Peres aan: “Uw moeder heeft geloofd, toen zij u ontvangen heeft. En waar geloof is, daar is God, en Die maakt alles goed, en geeft degenen, die Hem vrezen, genade en eer.”

Is dit antinomisme? Verdedigt Kohlbrugge hier de leer, dat wij moeten zondigen, opdat de genade te meerder worde? Wil hij hier de zonde goedpraten? Volstrekt niet. Hij

⁴⁸ Cursivering van mij.

ontkent niet, dat Thamars daad zonde was, maar in het verrichten van haar zondige daad, geloofde zij, en door het geloof was zij rechtvaardig. Aan de figuur van Tamar en even verder aan die van Rachab laat Kohlbrugge de waarheid zien van het “simul peccator, simul iustus”⁴⁹. De wording van Jezus Christus is geloofsgenesis. Daarom noemt Mattheus (vers 5) de naam van Ruth, die - ook zij weer - het zichtbare prijsgeeft, om zich aan het onzichtbare, aan het Woord en de belofte van God te houden. “Het was alles leed en lijden; zij ontliet de klare dag van de wereld” - haar vaderland, Moab - “en liet zich in Gods nacht en donkerheid”, - de onzekere toekomst in het land van Naomi - “alles verlatende, alles er aan gevende wat zichtbaar is; nederzinkende op het Woord van de eeuwig Getrouwe en Almachtige.”

David is onder Jezus' voorvaderen. Kohlbrugge vestigt de aandacht op de paradox in Mattheus' woorden: Isai' gewon David, *de Koning*. De vader zal aan koningschap, eer en macht niet gedacht hebben. David was “van de vader niet geacht, door zijn broeders miskend een melkbaard in de ogen dergenen, die waanden alle duivels meester te zijn; een herder zonder riddersledematen, al te klein in de ogen van het vlees, om slechts toeschouwer bij een gevecht te zijn, een kind, van wiens trouw de vader door panden zich meent te moeten verzekeren.” Deze David gewon Salomo, *bij degene, die Uria's vrouw is geweest*. Wat vlees is, namelijk dat vlees, waarin Gods Zoon gekomen is, blijkt hier weer op een verschrikkelijke wijze. “David bezat geen gekunstelde vroomheid. Hij was mens. Een mens was hij, welke zich door zijn lust liet inpakken, een koning, wie alles ten dienste stond, en die Zijn macht op een zoele dag misbruikte; een *practicus*, zoals vlees is, dat alles liever van de baan ziet, dan dat de straf van zijn schande aan de dag komt; een mens, die nam wat hem gelustte, en zijn God op de achtergrond drong.” zo ziet “vlees” er uit. Zo leeft het en gedraagt het zich. “In zulk vlees heeft Hij, welke alleen heilig is, zich niet geschaamd, noch het geschuwd, te zijn gekomen. Het heeft Hem behaagd, juist uit David en Bathseba de overvloedige rijkdom van Zijn genade te verkondigen.”

Met hartstochtelijke kracht keert zich nu Kohlbrugge tegen al dat moralisme, tegen al zulke heiligmakingsleer, die de troost van de vergeving, dat is, de eigenlijke inhoud, uit het Evangelie wegnemen. Want troostend is die boodschap, dat Gods heiligen vleselijk zijn. Troostend is het, dat de genesis van Jezus Christus uit David en Bathseba is. “Begeef u niet aan het rechten, o mens, met behulp van uw leer van het Farizeïsme van heiligheid en dankbaarheid en afgestorven-zijn van de zonde, waarmee u uzelf meet! *Eén lust* in uw leden, zij drijft ten spot al uw moraal, al uw plannen, uw theorieën van de navolging van Jezus.”

Het geloof is een daad, hier: Thamars heimelijke sexuele omgang met haar schoonvader Juda. Het geloof mist hier dus wel waarlijk alle heerlijkheid, alle glans van zedelijke verhevenheid. Het leeft enkel en alleen van zijn voorwerp, Gods Woord, Gods belofte, Christus. De *daad* van het geloof is verwerpelijk, te veroordelen, zondig, maar zij is daad *van het geloof*, dat is, zij richt zich op Gods belofte, die zij aangrijpt en vasthoudt. Het geloof in Christus heeft de daad, de zondige daad, gerechtvaardigd. En zo staat het er met ons geloof ook voor. Ons geloof, als geloofsdaad, kan niet anders dan negatief gewaardeerd worden - wij zijn niet *om* het geloof rechtvaardig - onze daad daarentegen, als geloofsdaad, die Christus vasthoudt, is in Gods ogen rechtvaardig en onberispelijk - wij zijn door het geloof rechtvaardig.

⁴⁹ “tegelijk zondaar en rechtvaardig,” een vooral bij Luther en de Zijnen gebruikelijke, puntige formulering van de leer van de rechtvaardiging door het geloof.

Het klinkt alles weer sterk antinomiaans. Toch is de beschuldiging van antinomianisme ongegrond. J.J. Gobius du Sart heeft op een waarlijk gelukkige wijze bij deze passage verwezen naar een preek van Kohlbrugge over 1 Petrus 2: 1-3, waarin hij o.a. zegt: “De genade is niet alleen verschenen, om de mens vergeving van zonden aan te brengen, om hem van zijn schulden af te helpen, hem van de straf te bevrijden, *zij is ook daar om de mens Koninklijk uit te rusten, opdat hij in de dag van Christus heilig en zonder gebreken verschijnt*.⁵⁰ (“Die Lehre des heils”, Fr. 219).

In het geslachtsregister van Jezus Christus somt Mattheus de koningen van Juda op, die van Salomo’s dood tot de Babylonische ballingschap op Davids troon gezeten hebben, alweer met de bedoeling, te laten zien, wat “vlees” is. “Het is niet slechts vanwege het bewijs, dat Jezus Christus de rechtmatige Zoon van David geweest is, dat Mattheus deze opeenvolging van de koningen geeft: maar hij toont daarmee aan, wat het zeggen wil, dat Jezus Christus in vlees gekomen is. Hij herinnert aan die geschiedenis van de koningen, opdat men zich late gezeggen, wat dan eigenlijk vlees heet, is, doet en drijft, en hoe God Zich in de belofte tot zulk vlees heeft afgelaten.”

Zo volgt Mattheus de geslachten, om de geloofsgenesis van Jezus Christus te verkondigen. Kohlbrugge komt dan tot de tekst (vers 16): “En Jacob gewon Jozef, de man van Maria, uit welke geboren is Jezus, die gezegd wordt, Christus.” Ook in deze tekst komt de *geloofsgenesis*, de wonderbaarlijke wording van Jezus Christus, uit. Volgens Kohlbrugge geeft Mattheus het geslachtsregister van *Maria*, Lucas dat van *Jozef*. Ook via Jozef is Jezus de Zoon van David, echter niet de zoon van Salomo⁵¹. *Maria nu is, als enige dochter van Jacob, de enige erfgename van de belofte*. Uit haar zal de Christus worden, of... Gods belofte zal ijdel blijken. Maar hoe kan de Christus uit Maria worden? Weliswaar gaat Jozef door zijn huwelijk met Maria tot het geslacht van Maria over - daarom staat er: Jacob gewon Jozef, de man van Maria - maar de kinderen, die uit het huwelijk zou geboren worden, zou geen wettige erfgenamen van de belofte meer zijn.

De vervulling van de belofte van God is dus uitgesloten, *tenzij de maagd een zoon zou baren*. De maagd heeft een zoon gebaar. Op de allerwonderbaarlijkste, alleronbegrijpelijkste wijze heeft God, toen de belofte eens en voorgoed ijdel leek, Zijn Woord gestand gedaan. Maar - en dat is nu weer Gods verborgen wijze van werken - het *schijnt*, dat Jezus de zoon van Jozef is. Zo is het Woord vlees geworden. Daarom is het Kohlbrugge te doen, dat men toch vooral goed weet, wat dat woord “vlees” betekent. “Ach de trots, ondank en verhardheid des harten van de mens, dat hij niet verstaan wil, wat het zeggen wil: *Jezus, de Gezalfde, is in vlees gekomen, het Woord werd vlees!* Daar maakt hij zich een Heiland en tweede God, om hem tegen een eerste God over te kunnen stellen, opdat hij zich jegens dezelve van zijn plichtplegingen kan kwijten; daartoe huichelt hij zich een derde God voor, om zich met zijn hulp van zijn tweede gemaakte God te ontdoen; of hij *demoniseert* zich uit Jezus, ik weet niet wat een hemelman, en uit de Heilige Geest een hersen- en gevoelswezen, en zo doende, terwijl Gods zaligheid hem voor ogen ligt, ontdoet hij zichzelf, vlees, stof en as, van de troost van de Heilige Geest. *Is het waar, dat het Woord “vlees werd, zo hebben wij hier het getuigenis hoe het vlees is geworden: vlees van vlees geboren, niet van een vleselijk reine geboorte, om zelf uitgedachte erfzonde te bedekken, maar vlees zoals wij zijn, namelijk “niet Geest”, maar geheel en al van God vervreemd, ontdaan, buiten God, zonder God, uit de Heerlijkheid van God uit, begrepen*

⁵⁰ cursivering van mij.

⁵¹ zie Luc. 1: 31.

in even dezelfde verdoemenis, of eeuwige dood en vloek, waarin wij zijn van onze geboorte aan; overgegeven aan hem, die het geweld van de dood heeft, dat is een duivel, evenals wij van geboorte.”⁵² “Hij was in de gelijkheid van een vlees van de zonde in onze plaats.”⁵³

Het schijnt, dat F.W. Krummacher gelijk heeft, wanneer hij Kohlbrugge ervan beschuldigt, de zondeloosheid van de Heere te loochenen. Dat dit slechts schijn is, moge het volgend citaat uit een leerrede van Kohlbrugge afdoende bewijzen: “Ik behoef u toch immers niet te zeggen, dat Maria, hoewel op zichzelf beschouwd een mens en een zondares, door de ontvangenis en geboorte van Jezus niet onrein geworden is voor God. Want haar Kind was immers het Kind van de eeuwige Vader. Het was het Heilige, dat “Gods Zoon” zou genaamd worden. Daarom heeft het Kind Jezus Zijn moeder niet onrein gemaakt en is Hij ook niet uit een onreine geboren. Want zij heeft ontvangen, doordat de Heilige Geest over haar gekomen is. Onze Heere kon niet zeggen: “Zie, ik ben in ongerechtigheid geboren en in zonden heeft mij mijn moeder ontvangen.” Hij was immers van Boven. Hij was de Heere uit de hemel. Hij was geen kind van de toorn, zoals wij, daarom is Zijn moeder niet onrein geworden door zijn geboorte. Want zij heeft niet een kind van de dood, maar de Vorst van het leven voortgebracht; niet een kind van de toorn en van de ongerechtigheid heeft zij gebaard, maar het Woord, dat in den beginne was, dat bij God was, dat God was, het Woord vol van genade en waarheid. Wij hebben dus hier een heilige moeder en een heilig Kind; een heilige moeder, omdat zij niet onder Wet ontvangt en baart, maar onder genade. En een heilig Kind, omdat het van de moeder geen dood en verdoemenis erft, maar uit de moeder voortkomt als een Overwinnaar van de dood en Uitdeler van alle zegen. En nochtans moet deze heilige moeder gereinigd worden, en dit heilige Kind met haar!”⁵⁴

Kohlbrugge leert niet, dat Jezus, voor Zijn persoon, een zondaar was, maar dat God Hem zonde voor ons gemaakt heeft. Hierin juist, dat Hij, die zonder enige zonde was, zonde gemaakt werd in onze plaats, om onze schuld te boeten en onze straf te dragen, ligt heel onze verlossing.

Geboren uit een maagd werd de zoon van God. “Hij plant Zijn heil in het midden van de verlorenheid; daar waar niets is, roept Hij de dingen als zijnde.”⁵⁵ In een dergelijk woord klinkt de leer van de rechtvaardiging van de goddeloze duidelijk door. Deze is immers ook een schepping uit niets. Het Woord werd vlees. God noemt zondaren, vlees, rechtvaardig, en meteen zijn zij rechtvaardig, omdat God het gezegd heeft. En God heeft het gezegd: het Woord werd immers vlees.

Voor het geval, dat deze laatste gedachtegang niet onmiddellijk te volgen is, zij er aan herinnerd, dat Kohlbrugge het “Woord”, dat is, Christus, altijd zeer streng opvat als een “woord” dat is, een spreken van God tot de mens. Zo kan dus Kohlbrugge in “Mattheus 1” aldus schrijven: “Het Woord: “gij zult zwanger worden en een zoon baren” dit Woord zelf werd in haar vlees.” “Zij is zwanger geworden, door het Woord en op het Woord, aan hetwelk zij geloofd heeft.”

Zie hier de inhoud van Kohlbrugge’s geschrift over Mattheus 1. Met dat andere geschrift

⁵² cursivering van mij.

⁵³ letterlijke vertaling van de Griekse tekst: *εν ομοιωματι σαρκος αμαρτιας* Rom. 8:3.

⁵⁴ Leerrede over Lukas 2: 22-24. “Leerrede van Dr. H.F. Kohlbrugge, zevende en achtste twaalfstal.” Amsterdam, Maatschappij tot Uitgave van Gereformeerde Geschriften, 1913, blz. 260 v.

⁵⁵ “Mattheüs 1”.

uit Kohlbrugge's Utrechtse jaren, zijn parafrase van Rom. 7, vormt het de voornaamste bron voor de kennis van zijn theologie, die men overigens vrijwel geheel uit zijn preken moet construeren. Hiertoe willen wij in het derde hoofdstuk een poging doen.

Men kan niet zeggen, dat Kohlbrugge een schitterend kanselredenaar was. Hij sprak een vreemde taal en de moeilijkheden van het Duits schijnen hem, vooral in zijn eerste jaren te Elberfeld, parten gespeeld te hebben. Toch zijn zijn preken subliem. Men staat telkens weer verbaasd over de zeer zorgvuldige uitlegging van de tekst. Onvergetelijk is de indruk van deze diepe prediking van het Kruis van Christus en van de voldoening door Zijn bloed. De mens wordt alles ontnomen. Hij is een zondaar, een goddeloze. Maar in Christus is hem alles geschonken, niet alleen de gerechtigheid, maar ook de heiligheid, die dan ook gepredikt wordt niet als een eis, maar als een Goddelijke belofte. Zo bevatten Kohlbrugge's preken een schat van troost voor de aan zichzelf wanhopende mens.

Ook als catecheet muntte Kohlbrugge uit. Op pakkende wijze wist hij zijn leerlingen de leer van de zaligheid bij te brengen. Talrijk waren de beelden, die hij daartoe aan het dagelijkse leven wist te ontlenen. Ten gebruike bij het catechetisch onderwijs vervaardigde Kohlbrugge een geschrift, dat, eerst vele jaren na zijn dood, door B. Lütge als "Die Lehre des Heils" uitgegeven werd⁵⁶. Kohlbrugge had het nooit willen publiceren om zelfs de schijn te vermijden, dat hij zijn eigen leerboek in de plaats van het leerboek van de Hervormde Kerk, de Heidelbergse Catechismus, zou willen stellen. Deze stond bij hem in zeer hoog aanzien en hij gebruikte hem steeds bij de catechisatie tezamen met de "Erläuternde und befestigende Fragen und Antworten zu dem Heidelberger Catechismus" van zijn hand. Nog op zijn sterfbed sprak hij: "De Heidelberger! De eenvoudige Heidelberger! Houdt daaraan vast, kinderen! U kunt uit uzelf niet één enkele waarheid verstaan. Maar het is alles begrepen in deze catechismus, Zoals ik het u geleerd heb." Kohlbrugge's laatste levensjaren waren opnieuw vol leed en beproeving. Het wordt steeds eenzamer om hem heen. In 1858 stierf Jacob Kohlbrugge op Java. Over Zijn geestelijke staat had Kohlbrugge zich vaak ongerust gemaakt. Misschien juist daarom ontroerde hem het overlijdensbericht des te heviger. In hetzelfde jaar stierf Kohlbrugge's trouwe leerling en vriend, Johannes Wichelhaus en zijn heengaan was een zwaar verlies voor de al vreselijk beproefde Kohlbrugge. In 1866 moest hij zijn tweede vrouw, Ursuline Philippine baronesse van Verschuer, en in 1873 zijn enige dochter, Anna Böhl, geboren Kohlbrugge, verliezen. Zijn trouwe steun in de gemeente, Daniël von der Heydt, ontviel hem door de dood in 1874. Kohlbrugge zou hem niet lang overleven. De 29^e November 1874 hield hij zijn laatste preek over Psalm 28: 6 en 7. De oude man werd steeds zwakker, totdat hij de 5^e Maart 1875 te Elberfeld overleed.

⁵⁶ "Die Lehre des Heils in Fragen und Antworten", dargelegt von H.F. Kohlbrügge. Wuppertal-Barmen 1903.

II

DE GEESTELIJKE ACHTERGROND VAN KOHLEBRUGGE'S PREDIKING

1. TERUGKEER TOT DE REFORMATIE

Wij hebben in het vorige hoofdstuk een overzicht gegeven van de levensloop van Hermann Friedrich Kohlbrugge. De nadruk viel hierbij niet op de biografische bijzonderheden. De biographie heeft ons slechts gediend als omlijsting, binnen welke wij de geestelijk belangwekkende perioden van zijn leven en de inhoud van enkele van zijn belangrijkste werken trachtten te schetsen. Want het doel van dit werkje: de systematische samenvatting van Kohlbrugge's theologie, wilden wij goed in het oog houden. Om nu de voornaamste bedoeling van deze theologie benevens haar betekenis voor onze tijd en voor het kerkelijke en theologische leven van ons dagen recht te verstaan, is het nuttig en nodig, Kohlbrugge's leer nader te beschouwen tegen de achtergrond van de theologische stromingen van zijn tijd en van het theologisch denken, dat aan deze stromingen voorafging, opdat het duidelijk worde, waarin de leer van Kohlbrugge van de theologie van zijn tijd verschilt. Het spreekt vanzelf, dat een overzicht van een zo langdurige periode van theologische ontwikkeling het gevaar van oppervlakkig schematisme in zich bergt, waarbij de fijnere schakeringen gemakkelijk over het hoofd gezien worden. Aan de andere kant vallen de grote lijnen van de ontwikkeling iets gemakkelijker in het oog.

“Lutherus redivivus” en “Calvinus redivivus” is Kohlbrugge wel genoemd, en deze karakteristiek komt mij voor zeer juist te zijn. Inderdaad mogen wij tussen Luther en Calvinus niet kiezen. De “Union”, die hij bestreed, omdat zij geforceerd en van boven opgelegd was, en omdat zij de bestaande verschillen ruwweg negeerde, is in Kohlbrugge's leer enigszins gerealiseerd. Met grote kracht brengt hij het thema zowel van de Lutherse als van de Calvinistische Hervorming: de rechtvaardiging van de zondaar voor God alleen door het geloof in Jezus Christus, naar voren. De felle eenzijdigheid, waarmee Kohlbrugge de rechtvaardiging op de voorgrond stelde, doet denken aan Luther. Men doet Kohlbrugge echter onrecht, wanneer men hem Luthers noemt, of te pas en te onpas doorwerking van Lutherse beginselen bij hem constateert, zoals Van Lonkhuyzen zo menigmaal doet. De hoge en positieve waardering van de wet is zeker niet Luthers, maar Gereformeerd, en, volgens Th. Stiasny⁵⁷ beheerst het probleem van de Wet de hele theologie van Kohlbrugge. Maar waarom zouden wij in al opzichten de tegenstelling van Luthers en Gereformeerd zoeken? Deze tegenstelling is er. Maar men kan Calvinus ook als Luthers grootste leerling zien, zodat de uitspraak, dat Kohlbrugge zowel “Lutherus” als “Calvinus redivivus” is, geen innerlijke tegenstrijdigheid behoeft te bevatten.

Dat Kohlbrugge tot het eerste uitgangspunt van de reformatische leer teruggekeerd en daarmee van de hele theologische ontwikkeling van de voorafgaande eeuwen afgeweken is, verleent aan zijn prediking zulk een buitengewoon grote betekenis ook voor onze tijd. Het behoeft ons niet te verwonderen, dat Karl Barth, die eveneens zulk een harde strijd gevoerd heeft en nog voert tegen de theologische verwording van zijn tijd, in Kohlbrugge een verwante geest ontdekt heeft, waarom hij hem dan ook een steeds grotere belangstelling waardig keurt. Kohlbrugge heeft de theologie van de reformatie niet

⁵⁷ Th. Stiasny, “Die Theologie Kohlbrügges”.

eenvoudig gereproduceerd, maar hij heeft, evenals Barth dat in onze tijd doet, uit de beginselen van de reformatie de consequenties getrokken, waar hij zijn theologische tegenstanders van de reformatorische beginselen zag afwijken. Heel zijn theologie is een protest tegen de heersende opvattingen, naar welker ontstaan en wezen wij thans een onderzoek willen instellen.

2. DE THEOLOGISCHE ONTWIKKELING BINNEN DE GRENZEN VAN HET PROTESTANTISME

In het vorige hoofdstuk hebben wij over de theologische ontwikkeling binnen de grenzen van het Protestantisme al één en ander gezegd ten einde Kohlbrugge's afwijzende houding tegenover de Afscheiding van 1834 te verklaren. Wij willen nu zo min mogelijk in herhaling treden. Men kan de reformatie, die wij met opzettelijke verwaarlozing van het verschil tussen Luther en Calvijn, tussen Luthers en Gereformeerden, als een eenheid nemen, karakteriseren met de woorden: sola fide, door het geloof alleen. "Hoe bent u rechtvaardig voor God?" vraagt de Heidelbergse Catechismus⁵⁸. Antwoord: "Alleen door een oprecht geloof in Jezus Christus, alzo, dat, al is het, dat mij mijn geweten beklaagt, dat ik tegen alle geboden Gods zwaarlijk gezondigd, en van dezelve geen gehouden heb, en nog steeds tot alle boosheid geneigd ben, nochtans God, zonder enige van mijn verdienste, uit loutere genade, mij de volkomen genoegdoening, gerechtigheid en heiligheid van Christus schenkt en toerekent, evenals had ik nooit zonde gehad noch gedaan, ja, als had ik ook alle gehoorzaamheid, welke Christus voor mij volbracht heeft, zo verre ik zulk een weldaad met een gelovig hart aanneem." De leer van de rechtvaardiging door het geloof, zoals die hier voor het Gereformeerd Protestantisme op klassieke wijze onder woorden is gebracht, is in hoge mate een paradox. Wat immers is de zichtbare en tastbare werkelijkheid van mijn bestaan? Mijn geweten zegt: u hebt tegen alle geboden Gods zwaarlijk gezondigd; u hebt er niet één van gehouden en u bent bovendien nog steeds tot alle boosheid geneigd. Daarom kan Gods oordeel over mij slechts verwerping zijn. Daar is geen mens, die in Gods gericht het uithoudt, behalve Eén, Jezus Christus. Hij, God zelf, Gods waarachtige en eeuwige Zoon, en tegelijk waarachtig mens, mens voor ons, mens in onze plaats, is in dat gericht van God gekomen. Hij heeft de geboden van God, die ik in schuldige nalatigheid en vleselijk onvermogen had laten liggen, volkomen en ten einde toe volbracht, voor mij, in mijn plaats. Hij heeft de straf, waarmee God, omdat Hij rechtvaardig is, mij had moeten straffen en waardoor ik in de eeuwige dood, in de hel, in de eeuwige verdoemenis verzonken zou zijn, op Zich genomen.

Voor mij, in mijn plaats stierf Hij de dood. Hij gaf God volkomen genoegdoening. Hij is de enige mens, die voor God rechtvaardig en heilig is. En nu is dit Gods genade, dat Hij de genoegdoening, de gerechtigheid en de heiligheid van die Ene, van die Ander, van Jezus Christus, mij schenkt en toerekent. God ziet niet langer op mijn overtredingen en zonden en boosheid. Hij ziet slechts Christus en Zijn gerechtigheid. Hij noemt mij, zondaar, goddeloze, van nu aan rechtvaardig en heilig. En als God mij zo noemt, dan ben ik rechtvaardig en heilig, wat ook mijn geweten daartegen inbrengt. Het geloof nu laat dat oordeel Gods gelden, houdt zich aan Gods Woord, aan Jezus Christus en Zijn

⁵⁸ H.C. vr. 60.

gerechtigheid. Zo ben ik door het geloof - sola fide - rechtvaardig voor God. Hoewel ik mijn schuld voor God dagelijks groter maak, heeft God toch niets op mij aan te merken. Hoewel ik een zondaar ben, ben ik toch volmaakt heilig. "Sola fide", door het geloof alleen, of "sola gratia", uit genade alleen.

Met deze leer stond de Hervorming tegenover Rome. Het is een wijd verbreid Protestants misverstand, dat Rome in haar leer van de rechtvaardiging, het werk van de genade geheel en al loochent en de hele verlossing van de mensen aan de werken toeschrijft. Vooral voor de Roomse theologie, voor zover zij het spoor van Augustinus en van Thomas Aquinas volgt, gaat deze bewering niet op. Maar wel vat Rome de genade anders op dan de Hervormers deden. Rome ziet de genade altijd als "gratia infusa", als ingegoten genade, als ingestort levensbeginsel, min of meer dus als een kracht, die de mens vooral door de sacramenten toevloeit, en waardoor hij nu vervolgens de goede werken doet, die, verdienstelijk voor God, hem de eeuwige zaligheid doen beërven. De genade wordt hier zeker niet ontkend, al zullen Protestanten niet aarzelen, deze leer als werkheiligheid te bestempelen.

Van haar kant kan Rome geen woorden genoeg vinden om de armzaligheid en schamelheid van de reformatorische leer in het licht te stellen en de rijkdom van haar eigen genadeleer te roemen. Bij Rome ontvangt de mens de genade in zich als een herscheppende en vernieuwende kracht, waardoor hij, weliswaar niet in eens en ten volle, maar dan toch in beginsel, en vervolgens bij steeds verdere voortgang, rechtvaardig en heilig wordt. Tussen mens en mens zijn er natuurlijk verschillen. Sommigen, ver gevorderd op de weg van de heiligheid, asceten en kloosterlingen, zijn zeer bijzonder heilig. Anderen blijven achter. Maar de mens heeft hier iets, bezit iets. Want de rechtvaardiging bestaat niet in de toerekening van God, maar zij is, evenals de heiligheid, een bezit geworden van de gerechtvaardigde mens. Hier is voor het geloof, in reformatorische zin, geen plaats. Genade, die men heeft, bezit, ervaart en gevoelt, behoeft men niet meer te geloven. al in dit leven te bezitten de gerechtigheid en heiligheid, al in dit leven niet door geloof maar door aanschouwen te mogen wandelen, dat is voor de mens een onwederstaanbaar sterke verleiding. Het is dan ook uiterst moeilijk, bij het "sola fide" van de reformatie te blijven. Dat bleek in de zestiende eeuw al spoedig in de krachtige opkomst en sterke groei van het Anabaptisme. Dat het Anabaptisme, zoals de naam al aanduidt, de kinderdoop verwerpt en de bejaardendoop daarvoor in de plaats stelt, is een - zeer zeker belangrijke - bijkomstigheid. De Wederdopers van toen en van nu menen, bijna altijd te goeder trouw, dat hun verwerping van de kinderdoop gegrond is op de Bijbel, bepaaldelijk op Jezus' eigen woord: "Wie geloofd zal hebben en gedoopt zal zijn, zal zalig worden"⁵⁹. Toch schuilt er iets anders achter de Wederdoperij, een beginsel, dat, in veel sterkere mate dan dit vermeende beroep op de Heilige Schrift, de grond is ook van de verwerping van de kinderdoop. Wat is dit drijvend beginsel van het Anabaptisme? Het is de reactie van de uit Roomse, in het bijzonder Franciscaanse, vroomheid levende kringen van de leken tegen het "sola fide" van de reformatie⁶⁰.

De Middeleeuwen waren rijk aan hervormingen, maar het waren alle zonder uitzonderingen partiële hervormingen, die zich in hoofdzaak beperkten tot het monnikenwezen en het klooster. Zulk een reformatie, een verandering van levenspraktijk, was ook de

⁵⁹ Marcus 16: 16.

⁶⁰ A. Ritschl, "Geschichte des Pietismus in der reformierten Kirche I", noemt het Anabaptisme "eine Neubelebung der Reformation des heiligen Franz".

hervorming van Franciscus van Assisi. Met de reformatie van Luther en Calvijn staat het anders: de leer van de rechtvaardiging door het geloof, zoals wij die hierboven in het kort beschreven, betekent een ommekeer niet slechts in het monnikenwezen - dat is hier bedoeld tot algehele verdwijning - maar in het hele leven, *omdat hier principieel een andere leer wordt geproclameerd*, namelijk dat de *zondaar* door het geloof in Jezus Christus rechtvaardig is, *simul peccator, simul iustus*⁶¹. Wanneer de zondaar rechtvaardig is door het geloof, dan wil dat zeggen, dat het nieuwe leven niet zo ondubbelzinnig aan te wijzen is: Kohlbrugge hernieuwt een echt reformatoische stelling, wanneer hij zegt, dat de wedergeborene vleeselijk is. De rechtvaardiging bestaat in een toerekening door God van de gerechtigheid van Christus, en kan daarom *alleen door het geloof* gegrepen worden. Het is dus onmogelijk, maar ook ongeoorloofd, een zichtbare gemeente van waarlijk wedergeborenen te vormen. Het is naar het inzicht van de reformatie niet zo, dat de wedergeborenen zich tot een gemeente verenigen, het is Christus, Die door Zijn Woord en Geest zich een gemeente vergadert⁶².

Van hier uit wordt nu de stelling duidelijk, dat het Anabaptisme een terugkeer betekent tot de Roomse levenshouding. De Dopers hebben dit zelf nooit gezien. Zij meenden integendeel, dat hun beweging eerst recht een consequente en radicale hervorming mocht heten. Luther en Calvijn waren volgens hen halverwege blijven staan, toen zij wel met het Pausdom, maar niet met de kerkelijkheid en het kerkelijk instituut als zodanig; toen zij wel met het absoluut gezag van Paus en concilie, maar niet met dat van die “papierenen Paus”, de Heilige Schrift en met de kerkelijke confessie; toen zij wel met de Roomse leer en praktijk van de sacramenten, maar niet met de hele sacramentele traditie van de kerk; toen zij wel met de geestelijkheid als afzonderlijke stand, maar niet met het kerkelijk ambt, braken. Inderdaad, wanneer radicalisme en revolutionaire onstuimigheid het bewijs moeten vormen voor de intensiteit van een reformatie, dan zijn de Dopers de eigenlijke hervormers en Luther en Calvijn slechts hun aarzelende voorlopers. Luther en Calvijn zijn, ieder op zijn wijze, conservatieve mannen.

En toch, de schijn mag ons niet bedriegen. Wanneer de Wederdopers een gemeente van aanwijsbaar wedergeborenen willen vormen en wanneer zij op het actieve handelen - in later eeuwen spreekt men van “praktisch christendom” - de nadruk leggen, hetzij zich dat handelen openbare in revolutionaire daden, zoals bij de volgelingen van Thomas Münzer en bij de Munsterse Wederdopers, hetzij het blijkt uit de rustig rechtschapen wandel van de Doopsgezinden, dan staan zij met de Rooms en aan dezelfde kant in hun afwijzing van het “sola fide” van de reformatie. De parallel tussen het Middeleeuwse klooster en de zuivere gemeente van de Dopers is evident. Het religieuze leven, de ascese van de Middeleeuwen en de ascetische houding van de Dopers, het komt in wezen op hetzelfde neer. En waarin ligt dan die sterke overeenkomst? Men maakt het nieuwe leven tot een tastbare werkelijkheid; genade is een ingestort levensbeginsel; met het “sola fide”, die voor de reformatie zo karakteristieke leer, weet men geen weg. Bullinger zegt van de Wederdopers: “Doordat de Wederdopers van zichzelf beweren, dat zij de ene, rechte, Gode welgevallige Gemeente van Christus zijn, leggen zij de nadruk op het actieve handelen, op de schijnbare verbetering van het leven in hun kring, welke in de evangelische kerk evenmin nagestreefd wordt als in de Roomse, Van dit gezichtspunt uit wraken zij de evangelische leer van de genoegdoening van Christus en de rechtvaardiging

⁶¹ Vgl. noot 49.

⁶² H.C. vr. 54.

door het geloof, namelijk dat de mens voor God vroom wordt door het geloof en niet door het werken. Zij wraken verder de leer van de onvervulbaarheid van de Wet, daar toch de hele Schrift het houden van de Wet voorschrijft. Door deze beide stellingen staan de Wederdopers aan de kant van het Katholicisme”⁶³.

Dit is dus het verschil tussen Reformatie en Anabaptisme: bij de reformatoren valt het accent op God en Zijn werk, bij de Dopers komt de mens met zijn handelen in het middelpunt; bij de Reformatie gaat het boven alles om het Woord en om de zuivere leer, bij de Dopers gaat het om de praktijk van het leven. De reformatie vertrouwt op de macht van Woord en Geest om leven te scheppen uit de dood, de Dopers verwijzen de mens naar zijn eigen krachten, zetten hem aan het werk en halen de werkheiligheid, die de reformatie op leven en dood bestreden had, weer binnen.

Er waren behalve het Anabaptisme in de zestiende eeuw nog andere stromingen, die de beginselen van de reformatie bestreden. Zij hebben alle gemeen haar verzet tegen de leer van de rechtvaardiging, zij verplaatsen al het accent van God en Zijn Woord naar de mens, naar zijn vroomheid (mysticisme, Anabaptisme), naar zijn verstand (rationalisme, Socinianisme) of naar zijn werken (moralisme, Remonstrantisme). Het humanisme, door de reformatie verdrongen, komt op allerlei manieren weer aan de oppervlakte.

Slechts de Lutherse en Gereformeerde orthodoxie bewaarde wat de Hervormers hadden nagelaten. Door de Gereformeerde orthodoxie heeft de Synode van Dordrecht een monumentum aere perennius⁶⁴ opgericht in de leerregels tegen de Remonstranten: God, en niet de mens, komt de eer van de verlossing toe. En toch is, gelijk wij al in het vorige hoofdstuk hebben aangetoond, ook de orthodoxie niet bij machte geweest het opkomend humanisme te keren. Juist in de predestinatieleer van de Dordtse leerregels ligt de kiem van het subjectivisme van de zogenaamde nadere reformatie, doordat zij enigszins de aandacht aftrekken van de predestinerende God om die te richten op de gepredestineerde mens. Maar bovendien lag in de systematiserende tendens van de orthodoxie het gevaar van intellectualisme opgesloten. Geheel tegen de eigenlijke bedoelingen van de orthodoxie in, die waarlijk uitmuntte door eerbied voor de openbaring, kreeg soms het scholastieke systeem, de dogmatische methode, dat wil dus per slot van rekening zeggen: het menselijk intellect, de overhand. Ook intellectualisme is een vorm van humanisme, zo menen wij de orthodoxie van de zeventiende eeuw te mogen zien als de wettige erfgename van de reformatie enerzijds, maar als een afwijking van de reformatie anderzijds. De bedoeling van de reformatie is door de rechtzinnigen op een bewonderenswaardige wijze verdedigd tegen allerlei ketterijen, maar aan het gevaar, dat zij bestreden, konden zij zelf niet altijd ontsnappen.

In ieder geval bergt het orthodoxe intellectualisme lang niet zulke grote gevaren voor de zuiverheid van de leer als de gevoelstheologie en bevindelijkheid van de nadere reformatie. Wij behoeven niet veel toe te voegen aan wat wij over het piëtisme al hebben opgemerkt. Niet op het Woord, maar op de ervaring, legde het de nadruk. Het “realisme” van de nadere reformatie is een algehele omverwerping van de reformatorische leer van de rechtvaardiging. Men kan een lijn trekken van de Middeleeuwse, vooral Franciscaanse, vroomheid naar het Anabaptisme en vandaar naar het piëtisme, en uit deze mogelijkheid blijkt, hoe vreselijke verwoestingen deze subjectivistische leer en praktijk in de kerken van de Hervorming konden aanrichten,

⁶³ geciteerd naar A. Ritschl, “Geschichte des Pietismus”.

⁶⁴ een gedenkteken duurzamer dan koper, Horatius 6 d. III 30.

Maar zelfs van het piëtisme kan men niet zeggen, dat het humanisme er bedoeld is. Wat echter in de orthodoxie didp en in het piëtisme vlak onder de oppervlakte lag, dat kwam weldra met onstuimige kracht naar boven in de filosofie van Descartes (1596-1650). Cogito ergo sum⁶⁵, dat zijn de voor Descartes' wijsbegeerte karakteristieke woorden. Zijn filosofie immers begint met een fundamenteel scepticisme, een twijfel aan alles. Een zekerheid echter blijkt onomstotelijk: het denkend subject. Cogito, ik denk, dat is aan geen twijfel onderhevig. Uit dat onloochenbaar feit volgt nu de realiteit van het denkend subject onmiddellijk: cogito, ergo sum, ik denk, dus ben ik. Op dat denkend subject valt dus bij Descartes, en na hem in het hele moderne denken, het accent. Ook in de theologie deed het Cartesianisme zijn intocht, waardoor ook hier het accent verplaatst werd van object naar subject, van God naar de mens, van het Woord naar de subjectieve ervaringen. In de plaats van de theologie van het Woord kwam een theologie, die zich tot taak stelde een beschrijving van het vrome of christelijke bewustzijn te geven, de theologie van het zogenaamde Nieuw-Protestantisme, waarvan Schleiermacher de voornaamste en meest begaafde vertegenwoordiger is.

Schleiermachers theologie moge een reactie zijn op het rationalisme van de achttiende-eeuwse "Verlichting", hierin zijn hij en de rationalisten één, dat het menselijk bewustzijn, bij de één het vrome gemoed en bij de andere de rede, uitgangspunt van de theologie is. De mens, de vrome of de redelijke mens, staat bij beiden in het middelpunt.

Hierook was de theologie van de reformatie tot de grond toe afgebroken. Het consequente Nieuw-Protestantisme heeft met de reformatie in de grond van de zaak niets meer gemeen, al moeten wij onmiddellijk toegeven, dat er slechts zelden van consequent Nieuw-Protestantisme gesproken kan worden. Met deze ontwikkeling van de theologie ging de ontwikkeling van het menselijk denken in het algemeen evenwijdig. Op alle terreinen van het leven, in de filosofie, in het maatschappelijke en politieke leven, in kunst en wetenschap, overal zien wij dezelfde nadruk gelegd op het menselijk subject. De achttiende eeuw is een tijd van groeiend verzet tegen autoriteit. De Franse revolutie, die een voorlopig einde van het "ancien régime" op staatkundig terrein brengt, heeft haar achtergrond in de geestelijke ontwikkeling van de mensheid. Er is een nauw verband tussen de politieke leuze: "liberté, égalité, fraternité" en het rationalisme, tussen de Nieuw-Protestantse theologie en het liberalisme, tussen het "ni Dieu, ni maître" op staatkundig gebied en de rationalistische theologie op godsdienstig terrein. De Franse revolutie is een keerpunt in de geschiedenis. Toen haar beginselen in kerk en staat begonnen door te werken in Nederland, werd Kohlbrugge, 15 Augustus 1803, geboren.

3. LIBERALISME

In 1813 werd Napoleon ten val gebracht. Heel Europa had hij getiranniseerd. Aan heel Europa hadden de Fransen de Franse revolutionaire beginselen opgedrongen. Alleen Engeland had zich van hun besmetting vrij kunnen houden. Napoleons val deed de verdrukte volken herademen.

Een scherpe reactie trad in. In de meeste landen keerden de oude vorstenhuizen terug. Frankrijk zelf onder de Bourbons was er een voorbeeld van, hoe ver een reactie gaan kan. Veel Franse maatregelen werden weer ongedaan gemaakt, Op het congres van Wenen gaf

⁶⁵ Ik denk, dus ben ik.

de schitterende reactionair Von Metternich de toon aan. De restauratie van het christelijk Europa, in Chateaubriands “Genie du Christianisme” aangeprezen, kreeg haar beslag. Ook in Nederland volgde op de revolutie een tijd van restauratie. Oranje werd hersteld. Het oude Nederland van voor 1795 herrees. En wat het kerkelijk leven betreft, de bepaling, dat al kerkgenootschappen voor de wet gelijk zijn, werd weliswaar niet opgeheven, de christelijke staat werd dus niet ten volle hersteld en de Hervormde Kerk ontving de haar toekomstige plaats van publieke kerk niet terug, maar Koning Willem I legde een onverholven voorkeur voor de Nederlandse Hervormde Kerk aan de dag, zij het ook dat die voorkeur zich gemanifesteerd heeft in het zeer bedenkelijke gunstbewijs van de synodale organisatie van 1816.

Helaas was de restauratie verre van volledig. De revolutie werd slechts schijnbaar ongedaan gemaakt. De revolutionaire beginselen bleven en zou na enige tijd - in 1848 - weer aan de oppervlakte komen. Ook op het gebied van kerk en theologie was er geen wezenlijke bekering van het rationalisme tot Gods Woord. De “Verlichting” bleef doorwerken en de “verlichte” geest openbaart zich krachtig in de theologie van het begin van de negentiende eeuw, het liberalisme of rationeel supranaturalisme. Dit oudliberalisme “vertegenwoordigt een Aufklärungstheologie van een zeer gematigd bemiddelend type, ondanks veel uiteenlopende schakeringen, een eenheid”⁶⁶. In haar bemiddelend karakter is dit oudliberalisme wel typisch Nederlands. Wij zijn geen volk van uitersten. Een ingeboren, voorzichtige wijsheid doet ons dikwijls een “via media” zoeken. Behalve typisch Nederlands is het oudliberalisme typerend voor de geest van de eerste helft van de negentiende eeuw. Na de bittere ellende, die de Franse tijd met zijn revolutie en zijn oorlogen gebracht had, gevoelde men behoefte aan rust. Wie zal het die zwaar beproefde generatie kwalijk nemen? Men vreesde en haatte alles, wat de gezapige rust zou kunnen verstoren. Met woede bejegende men dus de rechtzinnige van de oude stempel, die met de heersende geest overhoop lagen. Een voorwerp van hoon en verachting waren bijvoorbeeld Bilderdijk, Da Costa, na de verschijning van diens “Bezwaren tegen de geest der eeuw” in 1823, en Nicolaas Schotsman, schrijver van de “Erezuil ter gedachtenis van de (Dordtse) synode.” Hoe durfde Da Costa, die “aap van de grimmige Bilderdijk” bezwaren uiten tegen de geest van die verlichte en beschaafde eeuw van vooruitgang op alle gebied? Hoe kon Schotsman op de gedachte komen, hulde te brengen aan de Dordtse vaders, wier bekrompen opvattingen men gelukkig overwonnen had en die men zo spoedig mogelijk liefst geheel moest vergeten?

Wij zien hier, dat de eerste helft van de negentiende eeuw niet weinig ingenomen was met zichzelf, met verlichting, vooruitgang en beschaving. Van zelfvoldaanheid druipen de woorden, die Dermont, de eerste secretaris van de Algemene Synode, sprak in de zogenaamde “Kerkelijke Redevoering”, “ter inleiding van de Algemene Synode van de Hervormde Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden” op 2 Juli 1817. Hij zei onder meer: “De Hervormde Kerk in Nederland mag, met dankzegging aan God, het tegenwoordig tijdstip van haar bestaan roemen, wegens de vrede van haar belijders, de broederlijke liefde van haar leraren, het licht, dat zich uit haar scholen verspreidt over alle standen, en de verbeterde herstelling van haar inrichtingen. Hoe zou zich, indien zij konden opstaan uit hun graven, met ons die onvergelykelijke mannen verheugen, wier heilige ijver deze staat van zaken heeft voorbereid en uit wier hoofd en hart zich al die zegen over de

⁶⁶ K.H. Roessingh “De moderne theologie in Nederland. Hare voorbereiding en eerste periode”, blz. 6.

nakomelingschap heeft uitgestort”⁶⁷. De ingenomenheid met zichzelf heeft de liberale theologie in haar leerstellingen tot uitdrukking gebracht. In de woorden “God, deugd en onsterfelijkheid” is de hoofdsom van de liberale theologie wedergegeven. God is Degene, Die de deugd beloont, in dit leven, maar ook hiernamaals.

*“Mijn God! wat ooit in mij verdoov’,
Dat ik altijd aan U geloov’,
Aan deugd en eeuwig leven;
Dan zal het gevoel van mijn waardij,
Hoe hobb’lig hier mijn pad ook zij,
Mijn’ boezem nooit begeben.
Op welk een nacht mijn oog ook zink’
Schoon ook geen ster meer voor mij blink’,
Met U zal ik niet vrezen:
Zweeft Gij m’in nood nog over het gezicht,
Dan zal wat om mij vall’ of zwicht,
Mijn deugd beveiligd wezen,”*

Zo luidt het Evangelisch Gezang⁶⁸. De gelovigen van de negentiende eeuw werpen zichzelf niet weg. Zij hebben een sterk gevoel voor hun “waardij.” De mens, met zijn zedelijke kwaliteiten wordt hoog aangeslagen. Laat er ook veel “vallen” of “zwichten”, als maar de “deugd” van die mens beveiligd blijft. Het was de tijd, waarin de “brave Hendrik” een geweldige opgang kon maken. Wij zouden bijna wensen, dat onze barbaarse tijd, die het besef van zedelijke normen bijna niet meer heeft, iets van dit liberale rigorisme had overgehouden, maar wij kunnen niet ontkennen, dat deze leer niets meer gemeen heeft met de reformatorische leer van de rechtvaardiging door het geloof, die immers, gelijk wij zagen, alle aandacht vraag voor God, Zijn Woord en Zijn oordeel en die daarom slechts relatieve belangstelling heeft voor de mens en zijn deugd. En toch zijn er in deze theologie - wij komen straks op deze kwestie terug - nog vrij talrijke elementen van de rechtzinnige belijdenis blijven zitten. De verbinding van deze bestanddelen met het echt liberale moralisme is echter verre van harmonisch. Hetzelfde gezang, dat wij hierboven citeerden, zegt:

*“Hoe zinkt mijn laatste twijf’ling neer,
Als ik op Uw geschenk, o Heer,
De gift Uws Zoons mag schouwen.”*⁶⁹

Moralisme is kenmerkend voor de liberale theologie. Wij leren het liberalisme als met één oogopslag kennen uit de karakteristiek, die Chantepie de la Saussaye geeft van een van de belangrijkste figuren van deze tijd, van Van der Palm. Bij Van der Palm vindt men: “Explication simple de l’Ecriture; respect du surnaturel, sans qu’on en cherche la theorie, maintien du dogma de l’Eglise, sans qu’on en approfondisse le sens; attitude pacifique

⁶⁷ geciteerd naar G.J. Vos Azn, “Groen van Prinsterer en zijn tijd”, Studiën en Schetsen op het gebied der Vaderlandsche Kerkgeschiedenis. Deel 1 Dordrecht, J.P. Revers, 1886.

⁶⁸ Ev. Gez. 53 vs. 1.

⁶⁹ vs. 3.

envers le rationalisme, sans qu'on en admette les principes et pourvu qu'on en évite écarts: en un mot tendance plutôt protique que mystique, cherchant à concilier les exigences de la vie sociale et les besoins de la conscience chrétienne, voilà ce que le public religieux du pays exigeait alors, et en qu'il pouvait comprendre. Le livre le plus caractéristique de cette tendance, celui que Van der Palm lui-même considérait comme son chef d'oeuvre, est une explication pratique en huit volumes des Proverbes de Salomon. Cet ouvrage, dans lequel les leçons du sage de l'ancienne alliance sont appliquées à la vie sociale de notre époque, sans que l'auteur ait mis en saillie l'idée chrétienne soit dans l'ancienne alliance, soit dans l'Eglise actuelle, ont un succes immense. *Ceci en dit plus sur le caractère de cette époque et de cette école, que ne le ferait un large exposé de ses doctrines*⁷⁰. Deze laatste woorden van Saussaye rechtvaardigen de lengte van dit citaat. Inderdaad kan niets ons duidelijker de geest van deze tijd doen aanvoelen dan het simpele feit, dat een zo moralistisch geïnteresseerd boekwerk de religieuze lectuur bij uitstek van het Nederlandse volk kon zijn.

De neutraliteit van de staat en de gelijkstelling voor de wet van de kerkgenootschappen van de Lutherse en Doopsgezinden met de Hervormde Kerk, zoals die ook na de Franse tijd gehandhaafd bleef, bevorderen de antiorthodoxe stemming in de kerk. De liberale theologie was in al opzichten de heersende richting. Wij willen trachten in het kort iets van de strekking van deze theologie te zeggen. In de eerste plaats valt het op, dat het oud-liberalisme er prijs op stelt de traditionele, orthodoxe terminologie te bewaren. Men spreekt van het kruis, van bekering; men heeft hoge waardering voor de Bijbel: van Jezus spreekt men met diepe eerbied. Maar de overgeleverde termen worden met andere inhoud gevuld. Spreekt men van het kruis, dan is toch de gedachte aan verzoening en schuldverdoening door het bloed van Christus gewoonlijk geheel afwezig, maar in het lijden van Christus ziet men bovenal een voorbeeld van moed en trouw tot in de dood. Wat de mens doet, de navolging van Christus, is van meer belang, dan wat God in Christus voor ons deed. Wordt de verzoening ook niet openlijk geloofend, de humanistische veronderstellingen van de liberale theologie maken de leer van de verzoening feitelijk overbodig. Wanneer straks de moderneren met de Christuslogie ook de leer van de verzoening radicaal omwerpen, dan trekken zij alleen de consequentie uit datgene, wat in het oudliberalisme al verscholen lag. Spreekt men van bekering, dan bedoelt men niet de afsterving van de oude en de opstanding van de nieuwe mens. Men kent geen oude mens, die zou moeten sterven, omdat men van de diepe verdorvenheid van de mens geen besef meer heeft. De mens is immers in wezen goed. Wordt er dus bekering gezegd, zedelijke verbetering wordt bedoeld; een zedelijke verbetering, die de mens ten slotte door eigen inspanning tot stand brengt.

Het oud-liberalisme heeft een traditioneler eerbied voor de Bijbel. Het heeft ook de kennis van de Bijbel onder het volk levend weten te houden. Maar van de boodschap van de Schrift heeft het weinig begrepen, omdat het ingeworteld moralisme aan het rechte verstand van de Bijbel in de weg stond.

Hoort bijvoorbeeld Elias Annes Borger de Bijbel hogelijk prijzen "ter betreding van het pad van de deugd." De Bijbel is een soort handboek voor moraal.

Moralisme en rationalisme ook in de leer aangaande de persoon van Jezus. Zo zegt

⁷⁰ D. Chantepie de la Saussaye. "Crise religieuse en Hollande", pp. 32 et 33. Cursivering van de laatste volzin van mij.

dezelfde Borger: “Jezus trad op als tolk van het algemeen mensengevoel.” “Jezus verbeterde wat Mozes en de profeten gesproken hadden. Hij predikte een deugd, waartegen het gezond verstand niets heeft in te brengen, die zich voor de vierschaar van het menselijk gevoel rechtvaardigt.” Jezus is “de stichter van het menselijke geluk.” De betekenis van alle Bijbelse begrippen wordt verwrongen. Borger acht de gegrondheid van het geloof aan Gods voorzienigheid gewaarborgd door de volgende waarheden: “wij zijn gedeelten van Gods schepping”, “wij zijn redelijke wezens”, “wij zijn verordend tot onsterfelijkheid”, “wij zijn genoemd naar de naam van Christus, Gods Zoon.” Het doet ons, op zijn zachtst gezegd, wel wat vreemd aan, wanneer één van de liberale theologen, een overigens conservatief man, de zondeval “een treurige verandering” noemt, en van Abel zegt, dat hij “een zeer braaf man” was. De mens en zijn zedelijke en intellectuele vermogens worden zo hoog gewaardeerd, dat de Groningse hoogleraar Herman Muntinghe zeggen kan, dat “zonder Goddelijke openbaring de verkrijging van de kennis van de godsdienst voor velen wel heel bezwaarlijk zou zijn.”

Roessingh wijst er op, dat het oudliberalisme in de ontwikkeling van zijn theologische begrippen een bemiddelend karakter vertoont en demonstreert deze stelling aan enkele voorbeelden. Had bijvoorbeeld de orthodoxie de bijzondere openbaring zwaar geaccentueerd en had daartegenover de “Verlichting” de natuurlijke openbaring zo zeer ten koste van de bijzondere openbaring op de voorgrond gesteld, dat er van geen bijzondere openbaring meer gesproken kan worden, het oud-liberalisme bemiddelt tussen beide standpunten, in zoverre het leert dat de openbaring wel boven de rede uit, maar nooit tegen de rede ingaat. De orthodoxie had op de inspiratie van de Heilige Schrift grote nadruk gelegd. De “Verlichting” had de Bijbel als een puur menselijk boek opgevat; het oud-liberalisme erkende, op zijn manier, het gezag van de Bijbel, maar op andere gronden dan waarop de orthodoxie dit gedaan had, De evangelisten b.v. achten de liberalen geloofwaardig op grond van de “nauwkeurigheid en omstandigheid van hun verhalen”, “de geheel eenvoudige en ongekunstelde vorm”, “de oprechte rondborstigheid van hun verhalen, waardoor zij, zonder enige achterdocht, niet schromen ook zulke bijzonderheden ook te delen, die bij de lezers lichtelijk bedenking konden baren omtrent de waarheid en Goddelijkheid van de zaken, die vermeld worden.” Breng voorts “hun braaf gedrag” in rekening en de absolute betrouwbaarheid van de evangeliën is naar oud-liberaal inzicht onomstotelijk bewezen. De Christologie vertoont ditzelfde bemiddelende karakter. Het liberalisme eert Jezus als “een heel buitengewoon persoon” en roemt Zijn braafheid, plichtsbetrachting en bestendig karakter.” Misschien is deze bemiddeling echter meer schijn dan werkelijkheid en staat het rationeel supranaturalisme inderdaad geheel aan de zijde van de “Verlichting.” Een gelukkig conservatisme doet de oude woorden behouden blijven, maar zij geraken hoe langer hoe meer uitgehold. Het modernisme heeft het straks niet moeilijk, wanneer het de hele rechtzinnige terminologie opruimt. Als algemene karakteristiek van het oudliberalisme en - mutatis mutandis eveneens van de “Groninger School blijft gelden: eerbied voor de Bijbel, afkeer dus van de extravagancies van Strauss c.s., maar volkomen ontbreken van alle reformatorische geest.

Men was zich echter de grote afstand, die het liberalisme scheidde van de reformatie niet, of nauwelijks, bewust. De leraren zullen, zo meent Dermont, de belijdenis vanuit overtuiging prediken. Maar hoe weinig dit inderdaad het geval kan zijn, blijkt wel uit de tegenstelling, die men in die tijd placht te maken tussen “zuivere evangeliëleer” en “harde

en droge dogmatiek.” Helaas zijn sommige kringen in onze tijd nog niet van deze liberale dwaling genezen. Voor hen, die aan de formulieren vasthielden hadden liberalen en Groningers slechts minachting.

Wij noemden de Groninger school terloops al enige malen. Er is tussen de theologie van Hofstede de Groot c.s. enerzijds en de liberale theologie anderzijds zeer zeker verschil. Het oud-liberalisme vatte het geloof gewoonlijk zeer intellectualistisch op als het voor waarhouden van een leer. Bij de Groningers is het geloof veeleer een zich toevertrouwen aan Christus. De zetel van de godsdienst is het gevoel. Niet de leer, niet de zedelijke voorschriften van Jezus, staan in het middelpunt, maar de persoon van Christus Zelf, als een levende en in het heden werkende Macht. Er is hier een duidelijke verwantschap met de gedachten van Schleiermacher. Maar het accentueren van het gemoed wordt hier lang niet zo consequent doorgevoerd als bij Schleiermacher. Hofstede de Groot heeft tegen dit consequent subjectivisme zelfs gewaarschuwd en wil vasthouden aan zekere objectieve waarden als de historische Jezus en de Bijbel. Hierin is hij verwant aan de oud-liberalen. Wij vragen ons echter af, of dit vasthouden wel wezenlijk iets anders is dan een conservatieve inconsequentie. En daarover, hoe veel warmer en vromer de uitingen van de Groningers ook klinken dan die van de liberalen, wij kunnen bij hen zeker niet louter winst constateren. Het intellectualisme heeft de oud-liberalen behoed voor een algehele vervloeiing van hun theologie. Nu ook deze slagboom wegvalt is de weg gebaad naar een volstrekt subjectivisme, waarin voor het specifiek christelijke geen enkele plaats meer is.

Ten opzichte van Kohlbrugge’s theologie is het verschil tussen liberalen en Groningers trouwens niet van principiele betekenis. De liberalen accentueren de rede, de Groningers het gevoel. Voor een theologie, die opnieuw het Woord van God als uitgangspunt neemt, zoals die van Kohlbrugge, is dit verschil slechts betrekkelijk. Het oud-liberale rationalisme en moralisme en de gevoelstheologie van de Groninger school gaan beiden uit van de autonome mens en zijn dus slechts verschillende vormen van eenzelfde humanisme. Slechts gelukkige inconsequentie deed liberalen en Groningers zekere echt christelijke elementen vasthouden. Zo hebben zij huns ondanks ook gewerkt aan de handhaving en bewaring van een zekere algemeen-christelijke geest onder ons volk. Maar om de ogen te openen voor de diepten van het evangelie waren er andere krachten nodig. Besef van reformatorische waarheden vindt men niet bij liberalen en Groningers, maar zullen wij veeleer moeten zoeken in die grote geestelijke opwekking in de eerste helft van de negentiende eeuw, bij het Reveil.

4. ORTHODOXIE

Terwijl “Verlichting” en oud-liberalisme de voornaamste christelijke en reformatorische veronderstellingen en gedachten bestreden of, op zijn minst, verwaarloosden, bleef de oude rechtzinnigheid, vooral onder het volk, bewaard. Het blijft de verdienste van talrijke oefenaars dat zij het oude geloof voor algehele uitroeijing behoed hebben. In kringen en conventikels werd de Gereformeerde belijdenis vastgehouden, die in de officiële kerk en van de kansels verloochend en bespot werd. Intussen is het feit, dat de oude belijdenis juist in de “gezelschappen”, in de kringen van de eenvoudigen en ongeletterden bewaard bleef, niet zonder betekenis en zeer zeker ook niet zonder gevaar geweest. De eenvoudigen misten bij al hun warme en waarachtige vroomheid de breedheid van

kerkelijk besef en van verantwoordelijkheid voor het geheel van de samenleving, die Calvijn en de Gereformeerde vaders in de zeventiende eeuw eigen was. Het was dan ook niet de belijdenis van de reformatie, het was niet het frisse, oorspronkelijke Calvinisme van de zestiende eeuw, die in de kringen van het volk bewaard bleven. Men leefde veelmeer uit de geest van de “nadere reformatie”, uit de geest van het piëtisme. Het was het “bevindelijk” Christendom van Schortinghuis e.a., dat in de volksklassen zijn talrijke aanhangers had. Het eenvoudige, Gereformeerde, volk was dan ook zoals wij al eerder vaststelden, rijp voor separatie. De Afscheiding van 1834 heeft alleen maar een bestaande toestand geconsolideerd, toen zij de vrome kringen, die al sedert tientallen jaren innerlijk los waren van de Gereformeerde volkskerk, als Afscheiden Kerk verzamelde. Kohlbrugge heeft, zoals wij zagen, het verschil tussen hem en de vroomheid van de Afscheidenen, dat is dus tussen de door hem beleden waarheid van Rom. 7: 14 en het piëtisme, scherp gezien. Het heimelijk humanisme van het vrome volk, het accentueren van ervaringen, bevindingen, gestalten, kortom het stellen van het gelovig subject in de plaats van het Woord van God, vonden in hem een vervaarlijke criticus.

Behalve onder het volk vond de oude belijdenis haar aanhangers nog bij de predikanten. De oud-liberale theologie was weliswaar oppermachtig in het begin van de negentiende eeuw, toch waren er nog enige waarlijk rechtzinnige predikanten, van wie wij willen noemen de trouwe en moedige Nicolaas Schotsman, schrijver van de bekende, al eerder vermelde “Erezuil ter gedachtenis van de (Dordtse) synode”, en de Haagse predikant Dirk Molenaar, van wiens hand in 1827 het “Adres aan al mijn Hervormde geloofsgenoten” verscheen. Het heeft voor ons doel weinig zin lang bij deze zeer zeker vooraanstaande figuren in het kerkelijk leven van het begin van de vorige eeuw stil te staan. Hun theologie is confessioneel, orthodox en als zodanig in lijnrechte strijd met de geest van de tijd. Deze mannen, vooral Schotsman, hadden de moed, ouderwets te schijnen. Dit is hun verdienste, waarvoor wij hun dank verschuldigd zijn, dat zij de verguizing en de vijandschap van hun tijdgenoten dapper getrotseerd hebben, toen het er om ging de belijdenis van de vaders tegen de steeds feller wordende aanvallen van het liberalisme te verdedigen. Zo was er dus rechtzinnige vroomheid te vinden bij het eenvoudige volk en er waren enige predikanten, enkelingen tegenover een sterke liberale meerderheid, die er openlijk voor uitkwamen, dat zij aanhangers van de oude belijdenis waren. Maar dan grijpt de orthodoxie eensklaps weer sterk om zich heen, doet zich krachtig gelden en verkrijgt een invloed en nationale betekenis, die zij in veel opzichten tot op de huidige dag behouden heeft, door die machtige opwekking, die niet alleen in Nederland maar ook daarbuiten het geestelijk en kerkelijk leven tot nieuwe bloei bracht, en die, wat Nederland betreft, bekend is onder de naam van Réveil.

De machtige baanbreker van deze beweging was Willem Bilderdijk (1756-1831). Bilderdijk toonde zich in alle opzichten, niet alleen theologisch en kerkelijk, maar ook wijsgerig en staatkundig, een criticus en vijand van de geest van zijn tijd. Hij had de moed, reactionair te zijn. Zijn hartstochtelijke liefde tot Nederland en Oranje noopte hem in 1795 het land te verlaten. Brandend heimwee naar het vaderland verteerde hem in den vreemde. Zo keerde hij, al voor de restauratie naar Nederland terug. Als leermeester in het Nederlands onderwijs hij Koning Lodewijk Napoleon. Toen, na de val van Napoleon, Oranje hersteld werd en het oude Nederland scheen te herrijzen, scheen ook Bilderdijks dag gekomen te zijn. Maar de liberalen verafschuwden deze man, zo werd hij bij alle benoemingen gepasseerd. Hoewel hij door zijn grote en veelzijdige bekwaamheid voor een hoogleraarschap zeker in de termen zou zijn gevallen, werd hij nooit benoemd. Nadat

hij zich te Leiden gevestigd had, verzamelde zich om hem heen een kring van jongeren, waartoe o.a. Da Costa, Capadose en Groen van Prinsterer behoorden. Zij werden straks de voormannen van het Réveil. Groot was de invloed, die Bilderdijk op zijn leerlingen had. Hij vormde mannen, die de strijd tegen het liberalisme aandurfd.

Het ligt buiten het bestek van dit geschrift, een uitvoerige beschrijving te geven van het Réveil en zijn voornaamste vertegenwoordigers, met verschillende van wie Kohlbrugge in nauwe vriendschapsbetrekking gestaan heeft, b.v. Da Costa en Willem de Clercq. Wij willen ook hier onze aandacht vooral op de theologie richten. In zekere zin kan men beweren, dat een eigenlijke theologie van het Réveil ontbreekt. De eerste “theoloog van het Réveil” die zelfstandig nieuwe wegen inslaat, is D. Chantepie de la Saussaye. Overigens is de theologie van het Réveil in sterke mate conservatief. Wij willen met deze opmerking aan de verdiensten, ook aan de theologische verdiensten van het Réveil, volstrekt niet te kort doen. Een conservatieve theologie was in deze tijd, waarin het liberalisme het gebouw van de christelijke leer tot een ruïne gemaakt had, al van heel groot belang.

Het Réveil betekent dus zowel op het gebied van de vroomheid als op dat van de theologie een restauratie. De oude orthodoxe leer niet alleen weer in eer te herstellen, maar haar boven alles met het hart te beleven, dat was de begeerte van de mannen van het Réveil. Het spreekt vanzelf, dat men greep naar en aanknopng zocht bij de oude belijdenissen en formulieren van de Hervormde Kerk. De houding ten opzichte van de formulieren was, niet bij allen dezelfde. Streng confessioneel waren b.v. Van Zuijlen van Nijevelt en Heldring. Isaäc da Costa wilde vorm en inhoud van de formulieren onderscheiden en achtte de vorm niet bindend. Van een eis tot onvoorwaardelijke instemming met de formulieren wilde Da Costa in geen geval weten. De oorzaak, of althans één van de oorzaken, van deze houding is misschien Da Costa's chiasmie. Dit hield hem van de formulieren altijd enigszins verwijderd, die immers deze Israëlitische heilsverwachting als “Wederdoperse dromerijen verwerpen”⁷¹. Het schijnt, dat Groen van Prinsterer zichzelf nooit geheel en onomwonden heeft durven bekennen, dat zijn boezemvriend Da Costa en hij over dit toch zo belangrijke punt van het gezag van de formulieren helemaal niet gelijk dachten. Groen wilde de mogelijkheid van herziening van de formulieren wel niet bij voorbaat uitsluiten, maar van hun autoriteit voor het kerkelijk leven ging hij toch geheel uit. Confessioneel was Groen in al opzichten, En met hem waren de mannen van het Reveil over het algemeen één in positieve waardering van de formulieren.

Een heilzame werking had deze terugkeer tot de klassiek gereformeerde belijdenis. Er kwam opnieuw waarachtig begrip voor het centrale thema van het Evangelie: zonde en genade. Wat de liberale tijdgenoten van Bijbelse begrippen als wedergeboorte, bekering, verzoening enz. gemaakt hadden was een caricatuur. De ontledigde begrippen werden nu weer met inhoud gevuld.

Het Réveil was niet tevreden met een slechts intellectuele toe-eigening van de belijdenis. Op een innerlijk beleven van de belijdenis drong men aan. Zo is ook te verklaren, dat velen met grote kracht zich tot de christelijke daad gedreven voelden. Christelijke, filantropische arbeid op allerlei gebied is uit het Réveil voortgekomen. Wij denken aan de verhoogde zendingsactiviteit, aan evangelisatie en inwendige zending,

⁷¹ L. H. Wagenaar, “Het Réveil en de Afscheiding”, blz. 73.

Zondagsschool en middernachtzending en zeker niet het minst aan het christelijk onderwijs. De nieuwe belangstelling voor de kerkelijke belijdenissen en formuleren gaf een krachtige impuls tot het streven naar kerkherstel en reorganisatie, niettegenstaande het feit, dat het Réveil een zeer weinig kerkelijk karakter droeg en het “stuk van de Kerk” in de theologie van die dagen lang niet die centrale plaats innam, die het in de theologie van onze tijd pleegt in te nemen. Maar dit mogen wij constateren: zonder het Réveil zou het geestelijk en kerkelijk leven van Nederland een heel andere loop gehad hebben. Het Réveil heeft zegenrijke werkingen gehad.

Terugziende op het voorafgaande, stellen wij vast, dat de theologie van het Réveil in de eerste plaats het karakter draagt van een restauratie, maar zij kopieert niet eenvoudig de orthodoxe theologie van de zeventiende eeuw. Al heeft ook het Réveil in theologisch opzicht weinig nieuws gebracht, nieuw is de nadruk op het gemoedsleven, op het beleven van de belijdenis. “Orthodoxie van de harten” aldus karakteriseert Allard Pierson het Réveil. Maar daarmee is tevens de gevaarlijke kant van het Réveil aangewezen. De nadruk op het gemoedsleven, op de christelijke persoonlijkheid, hebben wij ook aangetroffen bij de Franciscaanse vroomheid van de Middeleeuwen en vervolgens bij Anabaptisme en Piëtisme. De kritiek, die wij op het Piëtisme moesten hebben, namelijk dat het de mens, de vrome mens, de plaats geeft, die alleen aan het Woord van God toekomt, geldt in zekere zin ook het Réveil. Toen Kohlbrugge in 1833 de grote ontdekking deed, die voor heel zijn verdere leven beslissend zou blijken, namelijk, dat de mens, ook de wedergeboren mens, tegenover het Woord van God altijd alleen maar “vleselijk” kan heten, toen hij daarmee dus ook principieel de verwerpelijkheid van dat heiligheidstreven geponeerd had, dat in de kringen van het Réveil zoveel aanhangers vond, toen moest het wel komen tot een breuk tussen Kohlbrugge en de vrienden van het Réveil. Kohlbrugge is de principiële criticus van de Afscheiding, omdat hij haar heimelijk humanisme doorzag. Maar evenzeer is hij de criticus van het Réveil, van de orthodoxie van zijn tijd en van alle religiositeit, die de mens in de plaats van Gods Woord wil stellen. Wij krijgen van Kohlbrugge vaak een harde, onverzettelijke, zeer intolerante indruk, alsof in het Woord van de Schrift regelrecht van hem geschreven staat: zijn hand was tegen allen, en de hand van allen was tegen hem. Kohlbrugge heeft in zijn veelbewogen leven veel alleen gestaan. Nauwelijks was het één conflict afgelopen, of een nieuwe controversie deed zich voor. Maar het is dan ook telkens weer de eer van Gods Woord, waarvoor hij strijdt. Nooit en nergens kan Kohlbrugge rustig toezien, wanneer de mens met zijn vrome bevindingen en christelijke daden de plaats van Gods Woord dreigt te gaan innemen. Felle consequentie drijft hem voort. Hij vreest strijd noch moeite. Hij gaat gehoorzaam, waar God hem leidt, hoe zware offers er ook van hem gevraagd worden. In dit opzicht is er overeenkomst tussen Kohlbrugge en zijn tijdgenoot John Henry Newman. Beiden laten zich leiden, vragen niet waarheen zij gaan, maar vragen slechts naar de Waarheid, naar Gods Waarheid, voor welke zij bereid zijn alleen te staan en eenzaamheid te trotseren. Zo hebben zij de grote vijand, die in hun tijd het christelijk geloof belaagde weerstaan: het liberalisme. Niet de inhoud van hun theologie vergelijken wij, maar hun wonderlijke levensloop, waarin de passiviteit, het geleid worden door de Waarheid, predomineert: *Lead, kindly light, amid the encircling gloom, lead Thou me on!*

III

KOHLBRUGGE'S THEOLOGIE

1. IRREGULAIRE DOGMATIEK

Tegen de achtergrond van liberale en orthodoxe theologie moeten wij nu de theologie van Kohlbrugge schetsen. Een eenvoudige onderneming is dat niet. Wil iemand beweren, dat er zoiets als een theologie van Kohlbrugge in het geheel niet bestaat, men kan hem niet geheel ongelijk geven. Een dogmatisch systeem heeft Kohlbrugge niet ontwikkeld. Grote theologische werken zijn er van zijn hand nooit verschenen. Nogmaals moeten wij herinneren aan wat Cuno schrijft in zijn artikel over Kohlbrugge in de "Allgemeine deutsche Biographie": "Seine nirgendwo systematisch gesammelte Theologumena bilden gleichwol ein System: das Eine hangt genau in dem Anderen, müsste jedoch aus der Lektüre seiner zahlreichen Predigten hergestellt werden"⁷². Wij moeten nu trachten dit "systeem" te vinden en te beschrijven, zonder echter met deze beschrijving het onsystematisch karakter van Kohlbrugge's theologie geweld aan te doen. Het gevaar is immers lang niet denkbeeldig, dat men haar in een keurslichaam zou willen wringen, dat aan haar wezenlijke structuur volkomen vreemd is.

Karl Barth maakt onderscheid tussen "regulaire" en "irregulaire" dogmatiek⁷³. Onder "regulaire" dogmatiek verstaat hij al die dogmatische arbeid, waarbij men zich systematisch toelegt op een volledige behandeling van alle theologische vraagstukken in hun onderlinge samenhang. Als voorbeelden van reguliere dogmatieken noemt Barth de werken van Origenes, Gregorius van Nyssa, Cyrillus van Jeruzalem, het Enchiridion van Augustinus, de Ecdosis van Johannes Damascenus, de geschriften van Anselmus van Canterbury, de Sententias van Petrus Lombardus en de summae van de grote Dominicaners en Franciscaners en voor de tijd van de reformatie de Loci van Melancton, Zwingli's "Commentarius de vera et falsa religione" en de Institutie van Calvijn.

Maar naast die systematische arbeid is er ook allerlei dogmatische arbeid, waarbij men in het geheel geen volledige behandeling van de problemen bedoelt. Het zijn ook volstrekt niet altijd theologen van professie, die hem verrichten. Is niet ieder, die, op welke wijze dan ook zich rekenschap geeft van geestelijke vragen, op zijn beurt een irregulair dogmaticus? Irregulaire dogmatiek schuilt er in iedere preek, in alle stichtelijke lectuur, in tractaten en Bijbeluitleggingen. Zelfs daar, waar men zijn afkeer van dogma en dogmatiek luide uitspreekt en om een zogenaamd ondogmatisch Christendom roept, is er - irregulaire - dogmatiek, hoe bedenkelijk haar gehalte en hoe verward haar bouw dan ook zijn mogen.

Alle eeuwen door zijn er theologen van groot formaat geweest, die geen eigenlijke dogmatiek geschreven hebben en wier theologie dus uit hun preken, verhandelingen, polemieken en brieven moet worden afgelezen. Athanasius, pater orthodoxiae⁷⁴ schreef geen dogmatiek. In onderscheid tot Calvijn was Luther een irregulaire dogmaticus. Irregulaire dogmatiek is nu ook de theologie van Kohlbrugge. Eduard Böhl heeft een

⁷² Cuno, in "Allgemeine deutsche Biographie", XVI S. 432 art. Kohlbrugge.

⁷³ K. Barth, "Kirchliche Dogmatik" II 2^e Aufl. S. 292 ff.

⁷⁴ de vader van de rechtvaardigheid.

dogmatiek in de geest van Kohlbrugge geschreven. Van Kohlbrugge's eigen hand zijn er preken, Bijbelverklaringen, brieven en enige geschriften van niet zeer grote omvang. De theologie, de dogmatiek zit er in verscholen en het is lang niet gemakkelijk haar te voorschijn te halen en systematisch te beschrijven. Die beschrijving loont echter de moeite. Want Kohlbrugge is niet een man, die, omdat hij nu eenmaal op Zondag op de preekstoel moest staan, tegen wil en dank irregulaire theologie voortbracht. Wie zich in zijn prediking verdiept, komt tot de verrassende ontdekking, dat Kohlbrugge's prediking naar haar dogmatisch gehalte een samenhangend geheel is, waarin de delen met elkaar corresponderen. Wanneer wij Kohlbrugge's theologie dus irregulaire dogmatiek noemen is daarmee geen negatief waarderingsoordeel uitgesproken⁷⁵. De naam "irregulaire dogmatiek" typeert echter zijn prediking te goed dan dat wij van het gebruik van die uitdrukking afstand zou willen doen.

2. HET PROBLEEM VAN DE VOLGORDE

Kohlbrugge heeft geen dogmatiek geschreven. Voor een systematische beschrijving van zijn prediking levert dit ontbreken van een dogmatiek wel heel bijzondere moeilijkheden op, onder welke deze moeilijkheid wel de eerste is: in welke volgorde moet men de verschillende hoofdstukken van de theologie behandelen? Het is namelijk niet gemakkelijk aan Kohlbrugge's prediking ergens houvast te krijgen. Waar moet men beginnen? Hoe moet men voortgaan? Nu eens schijnt iedere willekeurige volgorde mogelijk, dan weer dreigt het gevaar dat men bij de behandeling van één bepaald hoofdstuk, b.v. de heiligmaking, meteen ook over alle andere hoofdstukken gaat spreken, b.v. over de Christuslogie, de wet en de leer van de mens.

Een zeker schema voor de behandeling van de stof is intussen onontbeerlijk. De vraag is echter maar, hoe wij dit schema aan Kohlbrugge's theologie zelf zou kunnen ontlenu. In ieder geval zal men het op Kohlbrugge's prediking moeten kunnen toepassen. "Aus einer willkürlich an ihn herangetragenen Methode und mittels eines festgefügtten Schemas wird man seiner nicht Herr"⁷⁶. In zijn boek over de Richtingen in de Nederlandse Hervormde Kerk schrijft Prof. Haitjema, wat ook door Locher is opgemerkt, dat het door Van Lonkhuyzen gebruikte schema Kohlbrugge geweld aandoet⁷⁷. Van Lonkhuyzen's aan Kohlbrugge gewijde dissertatie⁷⁸ is nog steeds een waardevol boek en een rijke bron van kennis voor Kohlbrugge's theologie, maar de gewrongen volgorde van de behandelde problemen is wel een zeer ernstig bezwaar. Wanneer Van Lonkhuyzen aan de systematische behandeling van Kohlbrugge's prediking wil beginnen en verklaard heeft, dat hij in zijn prediking wil "pleiten voor het recht van zijn God" "en alle vlees tot niet (wil) maken voor die God", dan schrijft hij: "Wij hebben, om dit duidelijk te maken ons aan de dogmatische volgorde te houden. K. greep de keten van de verlossing in het midden aan en kwam zo tot de einden, maar wij hebben de schakels in hun natuurlijke dogmatische volgorde te bezien en staan dus bij de onderdelen van zijn prediking

⁷⁵ Barth bedoelt met de uitdrukking "irregulaire dogmatiek" ook volstrekt niet, dat deze van minder belang of van geringer wetenschappelijkheid zou zijn dan de reguliere dogmatiek.

⁷⁶ Walter Kreck. "Die Lehre von der Heiligung bei H.F. Kohlbrügge, München 1936. S. 1.

⁷⁷ Th.L. Haitjema, "De Richtingen in de Nederlandse Hervormde Kerk", Veenman, Wageningen. blz. 153.

⁷⁸ J. van Lonkhuyzen, "Hermann Friedrich Kohlbrugge en zijn prediking in de lijst van zijn tijd." Wageningen 1905.

allereerst bij het beeld van God en de val van de mens stil, dan bij zijn voorstelling van de Christus, in Wie onze herstelling ligt, daarna bij de herschepping van de mensen (de heiligmaking) en eindelijk bij één van de genademiddelen: bij het Woord”⁷⁹. Als men echter aard en strekking van Kohlbrugge’s prediking streng in het oog houdt, dan zal men moeten toegeven dat Van Lonkhuyzen, door de problemen in deze volgorde te zetten, zich aan een ongeoorloofde abstractie schuldig maakt, Hij wil immers uitgaan van de schepping van de mens en van de staat van de rechtheid. “Van de ongebroken schepping uitgaan, dat is voor Kohlbrugge fantastisch geredeneer, zondigen tegen de zakelijkheid van het geloof”⁸⁰.

Th. Stiasny⁸¹ ziet in het probleem van de wet het eigenlijke thema van Kohlbrugge’s theologie. Inderdaad ligt volgens Kohlbrugge het beginsel van de ware theologie in de erkenning van Gods Wet. De Wet is bij hem de openbaring van Gods wil tot redding van verlorenen. Het is goed dat wij hierop terdege acht slaan. Kohlbrugge zou immers antinomiaan zijn. Hij zou de Wet als afgedaan beschouwen. De genade in Christus zou de Wet eenvoudig onmogelijk gemaakt hebben. Voor een wandelen in de geboden van God zou Kohlbrugge niet de minste belangstelling meer hebben.

Terecht vestigt Stiasny de aandacht op de grote, ja, wij zouden bijna zeggen, de allesbeheersende plaats, die juist de Wet bij Kohlbrugge inneemt. Hij is de theoloog van de Wet. En hij ziet de betekenis van de Wet volstrekt niet als louter negatief. Haar functie is meer dan alleen de mens zijn zonde te leren kennen. Eer gaat Kohlbrugge’s waardering van de wet boven de “usus eleuchthicus”⁸² uit. En mag ook Kohlbrugge’s opvatting van de wet in sommige opzichten afwijken van die van Calvijn en de meeste andere gereformeerden, alleen al deze positieve waardering van de wet geeft ons het recht, Kohlbrugge voor het Gereformeerd Protestantisme op te eisen en, bij al erkenning van Kohlbrugge’s verwantschap met Luther, hem een Gereformeerd theoloog te noemen.

Toch komt het ons gewenst voor, niet van de Wet, maar van het Woord te spreken als van het grote thema van Kohlbrugge’s theologie. Het zou ongetwijfeld wel mogelijk zijn de term “Woord” door “Wet” in de zin van Kohlbrugge te vervangen. Wij hopen dit straks uitvoerig te bespreken. Maar in ieder geval heeft “Woord” over het algemeen wijder strekking dan “Wet.” Theologie van het Woord is Kohlbrugge’s prediking. Het feit van de prediking van het Woord is voor Kohlbrugge’s theologie van even centrale betekenis als b.v. voor Barth en de zijnen. Dit moet ons daarom aanleiding zijn om niet, gelijk Van Lonkhuyzen doet, met de leer van het Woord te eindigen, maar de volgorde geheel om te keren en de leer van het Woord van God aan het begin van ons overzicht te plaatsen.

Hiermede is dus een begin gevonden. Over de voortgang van het betoog zou dan nog heel wat verschil van mening mogelijk zijn. In een boekje, dat lang na Kohlbrugge’s dood, in 1903, uitgegeven is, de “Lehre des heils”, heeft hij zelf een overzicht van de christelijke leer gegeven. Drie onderwerpen stelt hij er aan de orde, overeenkomende met de drie delen van de Heidelbergse Catechismus:

1. dat ik een mens ben en niets meer,
2. dat God God is,
3. dat Hij Zijn beloften ook aan mij vervult.

⁷⁹ blz. 383.

⁸⁰ Th.L. Haltjema, “De Richtingen in de Ned. Herv. Kerk”, blz. 153.

⁸¹ Th. Stiasny, “Die Theologie Kohlbrügges”.

⁸² Zulk gebruik van de wet waardoor de mens van zijn zonde overtuigd wordt.

Met de “Lehre des heils” als handleiding willen wij de verschillende stukken van de christelijke leer behandelen, nadat wij eerst onze aandacht op de leer van het Woord van God gericht hebben.

3. HET WOORD GODS

De eerste vraag, die wij onszelf nu moeten stellen is deze: wat verstaat Kohlbrugge onder “Woord Gods”? In het laatste hoofdstuk van zijn al genoemde dissertatie verdiept zich Van Lonkhuyzen in deze vraag. De volgende opmerking van Van Lonkhuyzen is, naar het mij voorkomt, wel zeer karakteristiek voor de schrijver: “Het is echter zeer moeilijk - aldus Van Lonkhuyzen - ook hier de rechte lijn te trekken, daar Kohlbrugge in de regel weinig onderscheid maakt, maar de uitdrukking “het Woord” niet zelden in hetzelfde verband met zeer verschillende betekenis gebruikt. Nu eens verstaat hij onder “het Woord” het scheppende Woord van God, dan weer de Christus, de Zoon van God, dan weer de Heilige Schrift; nu eens is het één van deze drie, dan alle drie betekenissen tegelijk, of geen van die, maar een abstract uitvloeien of afstralen van God.” Het is welbeschouwd geen gering verwijt dat hier aan Kohlbrugge gemaakt wordt. Kohlbrugge weet eigenlijk niet goed wat hij zegt. Wat in de neo-Calvinistische dogmatiek van Van Lonkhuyzen zo keurig en ordelijk en daarom zo overzichtelijk naast elkaar ligt, dat is bij Kohlbrugge door elkaar geworpen en tot een niet te ontwarren chaos geworden. Van Lonkhuyzen weet van het Woord waardoor God in het begin hemel en aarde geschapen heeft. Hij weet, dat datzelfde Woord vlees geworden is. Maar hij weet onderscheid te maken tussen die beide, terwijl het er bij Kohlbrugge alle schijn van heeft, dat hij, sprekende van het scheppende Woord, de incarnatie maar geen ogenblik vergeten kan. Van Lonkhuyzen moet verwardheid van geest constateren.

Zo weet Van Lonkhuyzen van een Heilige Schrift, die het door de Heilige Geest geïnspireerde Woord van God is en in die Schrift wordt o.a. ook van Jezus Christus gesproken. Maar hij weet behoorlijk onderscheid te maken tussen Heilige Schrift en Jezus Christus. Bij die verwarde geest, die Kohlbrugge heet, kan men er soms toch maar niet achter komen, wat hij nu eigenlijk bedoelt, wanneer hij van “het Woord” spreekt: Christus of de Bijbel. En dan kan het ook nog gebeuren dat Kohlbrugge tegelijk aan het scheppende Woord denkt en dus aan het Woord van de Schrift een wederbarende macht toeschrijft, alsof de dode letter van de Schrift ooit enige macht kan hebben, tenzij dan door de werking van de Heilige Geest. Die leer “volgens welke het Woord van God de kracht van de Heilige Geest in zich heeft”, noemt Van Lonkhuyzen een speciaal Luthers dogma, dat hij dan ook als zodanig verwerpt.

Is nu de leer van Kohlbrugge aangaande het Woord van God inderdaad zo verward als hem van neo-Calvinistische zijde verweten is? Het treft ons, dat Karl Barth een opvatting voordraagt, die aan die van Kohlbrugge sterk verwant is, wanneer hij spreekt van de “drievoudige gestalte” van het Woord. Volgens Barth hebben wij onder “Woord van God” te verstaan, ten eerste Gods openbaring, dat is, Christus, in de tweede plaats de Heilige Schrift en ten slotte de prediking van het Evangelie. Maar deze drie zijn in wezen niet anders dan gestalten van één en hetzelfde Woord. Er is dus een samenhang tussen prediking, Schrift en Woord, die men zich niet innig genoeg kan voorstellen. Prediking is slechts werkelijk prediking, als zij, en voor zover zij het Woord van de Schrift voor de gemeente uitlegt, verklaart en toepast. Deze schriftuurlijkheid van de prediking is echter daarom vereist, omdat de Schrift, Oud en Nieuw Testament beide, getuigenis is van Jezus

Christus, oorkonden van de openbaring van God. De prediking is “Woord van God”, als zij, en voor zover zij Schriftuurlijk is. De Schrift is “Woord van God”, omdat zij getuigenis is van Christus. Het is een tekort van de neo-Calvinistische theologie, dat ook in Van Lonkhuyzens bezwaren tegen Kohlbrugge doorschemert, dat zij over het algemeen de Goddelijkheid van de Heilige Schrift slechts, formeel, door de leer van de theopneustie⁸³ wil adstrueren en er te weinig nadruk op legt dat de Schrift, materieel, daarom Gods Woord is, omdat zij getuigt van het ene en enige Woord van God, Jezus Christus. Zij maakt zodoende een groter scheiding tussen Woord en Geest dan in de oude Gereformeerde theologie gebruikelijk was, groter dan de Lutherse theologie haar zag en inderdaad ook groter en dieper dan in Kohlbrugge’s leer. Een sterk spiritualistische trek van de neo-Calvinistische leer komt hier aan het licht. Van zijn neo-Calvinistisch gezichtspunt uit zijn Van Lonkhuyzens bezwaren volkomen begrijpelijk. Hij moet het dooreenvloeien van al die aspecten, zoals wij dat bij Kohlbrugge vinden, wel voor chaotisch houden.

Die scherpe scheiding tussen Woord en Geest vindt men inderdaad bij Kohlbrugge niet. Streng houdt hij in het oog, dat de Geest door het Woord werkt en dat, waar het Woord is, ook de Geest tegenwoordig is. “Aan het onderwijs, aan de leer, aan het Woord hecht alles wat overgeestelijk is, weinig waarde. Het beweegt zich in schijnbare deemoed in de kring van Zijn Geestelijkheid, die het zichzelf gekozen heeft, schreeuwt: Geest, Geest! en bedient zich slechts van het Woord, zoals de duivel zich daarvan bedient en steeds bediend heeft, zodat hun geest en geestelijk leven de eerste macht moet vormen. Daarentegen heeft het Woord of de leer bij hen een ondergeschikte macht, dat is eigenlijk helemaal geen macht”⁸⁴. Kohlbrugge daarentegen laat telkens en op alle manieren de macht van het Woord uitkomen. “Want waar het Woord komt, terstond maakt het de dingen anders dan zij vroeger waren. Daar is ineens een nieuwe schepping, een nieuw verbond, een nieuwe mens. Want daar komt Christus en brengt ook Zijn leven, Zijn Geest, Zijn genade, Zijn vrede, ware vreugde, eeuwige aflat van alle zonden, waarachtige verlossing van de duivel en de dood. Daar komen alle oude dingen niet meer in aanmerking. Er is een geheel nieuwe toestand, waarin men overgegaan is”⁸⁵.

Want altijd vat Kohlbrugge het Woord van God op als een actueel spreken van God, zodat wij hem ook in dit opzicht verwant moeten noemen aan de dialectische theologie van onze tijd. Gods Woord is maar niet, zoals het woord van een mens, een klank, een ijdele flatus vocis, maar een levend en scheppend Woord. De Schrift zegt, dat God zeide: daar zij licht, en daar was licht (Gen. 1: 3). Door het Woord van de Heere zijn de hemelen gemaakt, en door de Geest van Zijn mond al hun heir (Psalm 33: 6). Door het geloof verstaan wij, dat de wereld door het Woord van God is toebereid (Hebr. 11: 3). Datzelfde Woord nu, waardoor God hemel en aarde geschapen heeft, is vlees geworden. Het scheppende Woord zou een abstractie zijn, wanneer Kohlbrugge niet telkens van de vleeswording van het Woord, van Kribbe en Kruis uit over de schepping zou spreken. Hij vergeet het geen ogenblik, dat het Woord Jezus Christus, de Gekruisigde en Opgestane, is, dat wij m.a.w. geschapen zijn door hetzelfde Woord, dat ons van onze schuld vrijspreekt. Onze rechtvaardiging voor God, onze vrijspraak in Zijn gericht, zij zijn dus

⁸³ Goddelijke inspiratie.

⁸⁴ “Licht und Recht” Predigten von H.F. Kohlbrügge.

⁸⁵ “20 Predigten”.

niet minder dan een schepping. Zoals God in het begin hemel en aarde uit niets geschapen heeft, alleen door Zijn Woord, alleen door te spreken, zo schiept Hij opnieuw uit niets, wanneer Hij de goddeloze rechtvaardigt. Hij noemt een schuldige mens rechtvaardig en meteen is hij rechtvaardig. Hij noemt een zondaar heilig en meteen is hij heilig en er is vlek noch rimpel meer aan hem te vinden. Hij noemt een dode levend en meteen is hij levend. Enkel en alleen daarom, omdat God het gezegd heeft. Want Zijn Woord is een Woord, dat de macht heeft om te bewerken wat het bewerken wil. Zo schrijft Kohlbrugge in één van zijn brieven⁸⁶: “Maar hoe kan iemand goed wezen - aan wie geen haar goed is? Zo, als hemel en aarde gemaakt is; - uit niets schiepte God, door Zijn Woord; - zo dan: wij zijn heilig, omdat Hij het gezegd heeft, en zijn begenadigd in de Geliefde. - Toen gij een kleine jongen waart, en als vader u preeste wegens uw schrijven (en het waren kromme streepjes en hoekige beentjes) was u dan niet blij? Och, die eenvoudige, kinderlijke hoogmoed: ik kan wel schrijven; Abba heeft het gezegd. - Ik zeg: wat kan Antje⁸⁷ al mooi lopen - en als er nu een vreemde komt, wil Antje haar loopkunst tonen, en zegt op grond van mijn woord: Antje mooi lopentjes kan. Houdt u aan de eenvoudigheid in Christus Jezus, aan de eenvoudigheid van Christus - en dan dagelijks fris op deze belijdenis: - - ik goddeloze ben een gerechtvaardigd, en mijn hart dat niets dan slijk en modder opwerpt, is rein - - .” Het is hier telkens, wat Barth “Neuprädikation” noemt. Het Woord geeft nieuwe predicaten. Het noemt het niets “hemel en aarde” en daarmee is de schepping gegeven. Het noemt opnieuw de goddeloze “rechtvaardig” en hij is rechtvaardig. Dat Woord is Jezus Christus. Nu kan het ons niet meer verwonderen, dat Kohlbrugge, wanneer hij over de schepping spreekt, niet nalaten kan, ook dan, de troost van de rechtvaardiging door het geloof te prediken en, ook dan, van de opstanding en het leven in Jezus Christus te getuigen. De boodschap van de schepping immers leert ons, dat wij het leven hebben in het Woord, dat is, in Jezus Christus.

Het scheppende Woord van God, dat vlees geworden is, komt nu telkens weer tot de mens in de prediking van het evangelie. In één van zijn brieven, sprekende over de tekst Hebr. 1: 6: “en als Hij opnieuw de eerstgeborene inbrengt in de wereld,” merkt Kohlbrugge op: “Op dezelfde wijze wordt de Heere aldoor in de wereld ingebracht, als het Evangelie van Zijn genade verkondigd wordt, en wie dat Woord ontvangt, ontvangt Hem; waar dat Woord komt, komt Hij, waar dat Woord wordt aangenomen wordt Hij aangenomen.” Als wij dus Kohlbrugge’s gedachtengang volgen, dan wordt ons het volgende duidelijk: waar het evangelie gepredikt wordt, daar is Christus. Christus is het levende en scheppende Woord. Waar dus Christus is, daar is een nieuwe schepping. En als wij zo - ten slotte - bij de schepping uitkomen, nadat wij van de prediking van het evangelie uitgegaan zijn, dan komen wij er nog eens opnieuw van onder de indruk, hoe abstract en gedwongen de volgorde van de problemen is in Van Lonkhuyzens dissertatie. Het gepredikte Woord, het Woord, dat in het geloof aanvaard wil zijn, is het juiste punt van uitgang voor een beschrijving van Kohlbrugge’s theologie.

Ontzaglijk zwaar is het accent, dat bij Kohlbrugge en bij allen, die van hem hebben willen leren, op de prediking valt. Vandaar de eerbiedige zorg, die Kohlbrugge aan zijn prediking steeds gewijd heeft. De betekenis van de prediking kan immers niet gemeten worden aan de psychologische invloed, die zij op de hoorders heeft. Het doel van de

⁸⁶ “Brieven”, uitgegeven door Ed. Böhl.

⁸⁷ Kohlbrugges dochter.

prediking is ook niet de mens moreel te verbeteren, zodat de trage kerkgangers ten slotte toch gelijk zouden krijgen, wanneer zij zeggen, dat zij “van kerkgaan immers niet beter worden.” Wanneer de prediking invloed oefent en de mens moreel verheft, dan zijn dat effecten, die de prediking niet gezocht heeft, maar die zij, zelfs zonder het te willen, heeft. De betekenis van de prediking is hierin gelegen, dat Christus door de prediking tegenwoordig is. Men vatte deze tegenwoordigheid van Christus niet psychologisch op, alsof het essentieel ware, dat wij Zijn tegenwoordigheid ervoeren. Veeleer is Christus op sacramentele wijze, door de Heilige Geest, tegenwoordig en moet dus Zijn tegenwoordigheid, desnoods tegen alle ervaring in, geloofd worden. En waar Christus is, daar gaat er niet een invloed van Hem uit op de mens, maar daar zijn die mens al zijn zonden vergeven. Daar wordt de mens niet verbeterd. God doet geen half werk. Wat Hij doet, doet Hij radicaal en volkomen. De mens is daar in Christus een nieuw schepsel en het oude is voorbijgegaan. De relatieve onderscheidingen tussen meer en minder, beter en slechter, moeten hier wijken: voor de absolute tegenstelling van zonde en genade. Een psychologische waardering van de prediking komt nooit boven de relativiteiten uit. Maar het Woord, dat door de prediking tot ons komt, beweegt zich niet in relativiteiten. Want het roept de dingen, die niet zijn, alsof zij waren. Het schept uit niets. Het zou de moeite waard zijn, de consequenties van deze leer aangaande het Woord van God voor de leer van de Kerk en van het Kerkelijk ambt eens te onderzoeken. Kohlbrugge heeft hierover nooit veel gezegd. Hij heeft ons echter perspectieven geopend. Waar aan het Woord deze beslissende werking wordt toegekend, daar moet uiteraard de Kerk, aan welke de verkondiging van Godswege is toevertrouwd, een belangrijke plaats in de leer van de zaligheid innemen. De vaak geponeerde tegenstelling tussen Christus en de Kerk blijkt onhoudbaar. Men zal voortaan niet meer kunnen zeggen, dat de kerk geen betekenis heeft voor de zaligheid van de ziel. Waar anders dan in de kerk, die het Woord predikt, omdat God haar daartoe de opdracht gegeven heeft, zal men het Woord horen, dat zalig maakt? Zo komt de ambtelijke bediening van het Woord op een centrale plaats. De persoon van de prediker treedt op de achtergrond. Want prediking is iets anders dan religieuze beïnvloeding door een religieuze persoonlijkheid, zodat het van belang zou zijn, wie er predikt en of zijn invloed sterk of zwak is. Op het ambt, op de Goddelijke opdracht om het Woord te bedienen valt alle nadruk. Hoe kan het ook anders, wanneer de dienst van het Woord de reële ontmoeting is van Christus en de Zijnen?

Wat is dus bij Kohlbrugge het Woord van God? Het scheppende Woord of Christus of de Heilige Schrift of de prediking van het evangelie? Wij hebben gezien, dat het onjuist is, de vraag aldus te stellen. Het gepredikte, het geschreven en het geopenbaarde Woord zijn niet anders dan de drie gestalten van één en hetzelfde Woord. En dit Woord is, zoals wij zagen, levend en scheppend: zonder hetzelve is geen ding gemaakt dat gemaakt is; in hetzelve was het leven en het leven was het licht der mensen (Joh. 1: 3).

Nu dus vaststaat, dat het Woord van God het centrale thema van Kohlbrugge's theologie is, en wij gevonden hebben, wat Kohlbrugge onder Woord van God en wat hij er zich bij denkt, komen als vanzelf enige andere problemen aan de orde. Het Woord van God is ons namelijk gegeven als Wet en Evangelie, als Oud en Nieuw Testament en - misschien ook - als bijzondere en algemene openbaring. Het zijn dus telkens tegenstellingen, waarin Gods Woord tot ons komt. Maar het één Woord is het, dat de tegenstellingen tot een eenheid verbindt. Zij moeten nu ter sprake komen. Wij richten dus nu eerst onze aandacht op het vraagstuk van de verhouding van Wet en Evangelie.

4. WET EN EVANGELIE

Voor ieder, die zich in de geschriften van Kohlbrugge verdiept zal het feit hoe langer hoe meer verwondering wekken, dat zijn tegenstanders hem van antinomianisme beschuldigd hebben. Nadat Da Costa in 1833 als eerste dit verwijt naar Kohlbrugge's hoofd geslingerd had en F.W. Krummacher in 1846 de beschuldiging herhaalde, is de aanklacht niet meer verstomd. Dat Kohlbrugge's prediking antinomiaans is en dat allen, die hem geestelijk verwant zijn, tot op de huidige dag het met de wet niet zeer nauw namen, ja, de wet voor afgeschaft hielden en daarmee een prediking brachten, die voor het zedelijk leven uiterst schadelijk was, omdat zij al zedelijke activiteit verlamde, daarover was men het eigenlijk wel eens.

Kohlbrugge antinomiaan! De beschuldiging heeft hem bitter gegriefd en hij heeft haar heftig tegengesproken. Zij houdt ook inderdaad geen steek.

Wel verre van de wet te bestrijden heeft hij integendeel met heel zijn prediking de Majesteit en volstreckte geldigheid van Gods Wet willen verdedigen. Studie van het Oude Testament, ontdekking van de positieve betekenis van de Wet, was één van de factoren, die Kohlbrugge van Luthers Gereformeerd gemaakt hebben. Typisch Gereformeerd is bij Kohlbrugge die positieve waardering van de Wet. Is er immers wel iets dat het Calvinisme meer karakteriseert dan het zware accent op de Wet, de hoogachting van de Wet en het streven naar de eis van de Wet? Het is mij ontschoten, wie dat rake woord geschreven heeft: "Au commencement du Lutheranisme on trouve une personne, au commencement du Calvinisme on trouve une loi". Dat is wel zeer juist. En Kohlbrugge, hoe veel Lutherse trekken men ook bij hem meent te moeten constateren, staat in deze aan de kant van het Gereformeerd Protestantisme. Dit moeten wij vaststellen, wanneer wij overigens graag toegeven, dat Kohlbrugge inzake de Wet, de heiligmaking, het nieuwe leven enz. Calvijn niet gekopieerd heeft, en wanneer wij bereid zijn te erkennen dat Kohlbrugge's eigenaardigheden voor een groot deel zijn toe te schrijven aan de invloed van Luther.

Zeer hoog stelt Kohlbrugge de Wet. In een leerrede over Joh. 1: 1 zegt hij: "Men heeft zich eeuwen lang het hoofd gebroken en zich afgetobd over de vraag, wat hier "Woord" voor betekenis heeft. Ik heb er al veel malen de nadruk op gelegd, dat de sleutel tot het verstaan van de Schrift ligt in de erkenning van Gods Wet. Wat is nu het punt van uitgang of eerste beginsel om het Woord te verstaan? Ik kan het niemand genoeg inprenten, dat hij zijn leven lang de bekende vraag van de Heidelbergse Catechismus in Zijn Geest moge bewaren: waaruit kent gij uw ellende? Antwoord: uit de Wet Gods, Dan zal er bij hem de behoefte zijn aan waarheid, gerechtigheid en troost"⁸⁸. Omdat er geen eerbied is voor Gods Wet, verslapt het geloof en heeft men geen troost aan Gods genade. Treffend spreekt Kohlbrugge dat uit in "Der enige Trost": "Toendertijd – namelijk driehonderd jaar geleden – wist de mens nog van de Wet, die is echter nu weldra uit aller harten weg. Er is nu een geest uitgestort voor jong en oud, over Rooms en over Protestanten - een geest, dat niet meer gevraagd wordt naar Gods Wet. Heden ten dage tast men met zijn goddeloze, vuile handen in de korf van de genade, zonder belijden: ik heb gezondigd! Zonder dat de leus in het hart was: nee, nee! Gods Wet, die moet blijven staan."

⁸⁸ "20 Predigten". Cursivering van mij.

Kohlbrugge's verhandeling over Romeinen 7 kan men beschouwen als één grote lofspraak op de Wet. Hoe vol van gespannen geestdrift is zijn taal, wanneer hij zegt: "Of weten wij soms niet, dat de wet niet van een mens van de aarde stamt, maar dat zij van de hemel af gegeven is? Dat de engelen uit de mond van de Heere voor de oren van Mozes gesproken en hem Zijn bevelen stuk voor stuk hebben voorgelegd, terwijl hij ze weer aan het volk, dat zelf Gods stem niet horen kon, als middelaar overbracht? Dit woord, van de engelen gesproken, staat dus vast. Hemel en aarde zullen vergaan, maar van de Wet geen tittel of jota. Want zij is uit het hart van de levende God, hoe Hij zijn wil gedaan wil zien, en zij is de orde, waarnaar Hij alles regeert. Gelijk God geest is, zo heeft Hij Zijn wezenlijk zijn en doen in de Wet geopenbaard. Uit deze vuurwet straalt Zijn heiligheid naar voren. De Wet zelf is een vuur, waarmee Hij Zijn eeuwige macht en Majesteit heerlijk toegerust en versierd heeft en wonderlijk handhaaft: zij is een reine vlam van eeuwige werkzaamheid, van onophoudelijke onrust van de rust van het onuitputtelijk alles omvattend en overstromend licht van Zijn gerechtigheid en van Zijn goedheid: een eeuwige weerklank van Zijn lof; hoog uit de hemelen naar beneden in de oren van de mensen: liefelijke harptonen, dreunend bazuingeschal, Zijn eer verkondigend op de hele aarde, een afschijnsel van Zijn licht, bliksemstralen van de geheimen van Zijn macht. Wie niet mede vreugde aan haar heeft, die is verre van de gerechtigheid. Wie er zijn ziel niet voor op het spel zet, die zal het leven niet vinden. Wie haar niet in hoge eer houdt en eerbiedig respecteert, zal het Koninkrijk Gods niet kunnen zien. Wie één van haar geboden ontbindt, zal de minste heten in het Koninkrijk der hemelen. Wie haar in stukken breekt, zal met al zijn vroomheid in stukken gehouwen worden; wie haar verdeelt, wordt gewogen en te licht bevonden. Wie tegen de Wet is, is tegen zijn ziel. Wie met haar overhoop raakt, die zal de Heilige Geest niet tot de rust voeren; wie aan haar knutselt, die zal ook dat verliezen, wat hij heeft. Wie haar schendt, diens schande zal voor de mensen openbaar worden; wie haar haat, die zal met de oproermakers ten val komen!"⁸⁹

Begrijpelijkerwijze dus ziet Stiasny in de openbaring van de Wet de eigenlijke pool, waarom Kohlbrugge's theologie zich beweegt. Maar wat leert Kohlbrugge nu over de Wet?

In de eerste plaats, dat God uit genade de wet gegeven heeft. Het is immers Gods gunst en ontferming, dat Hij Zich met mensen heeft willen inlaten en tot hen heeft willen spreken. Weliswaar zijn de woorden van de wet voor ons mensen hard en bitter, omdat, waar God Zijn eisen handhaaft, wij hopeloos te kort schieten. Maar het is ten slotte alleen maar heilzaam voor ons, als wij uit de Wet onze zonde leren kennen en ons door haar tot Christus laten drijven. De eigenlijke bedoeling van de wet is immers niet onze verbrijzeling, maar ons behoud. Zo vormt de Wet, *wanneer zij ten minste op de rechte wijze opgevat wordt*, geen tegenstelling tot het Evangelie.

Hier ook hebben wij een bij Kohlbrugge telkens terugkerende, hoogst belangrijke gedachte aangeroerd. Er is tweërlei opvatting van de Wet mogelijk. Er is een recht verstaan en een verkeerd verstaan van de Wet, van dezelfde Wet van God. Wanneer wij een ogenblik afzien van het gebruik of het misbruik dat de mens van de Wet van God maakt, dan kan men alleen maar zeggen dat de Wet goed en heilig, eeuwig en onveranderlijk is. Christus is dan ook niet gekomen om de Wet te ontbinden maar om haar te vervullen. Geen tittel of jota van de Wet zal voorbijgaan⁹⁰. Is de wet waarlijk

⁸⁹ Romeinen 7

⁹⁰ Mattheus 5: 17v.

Woord van God, dan spreekt het vanzelf, dat zij niet afgeschaft wordt. God neemt Zijn woorden niet terug. De Wet nu bedoelt niet anders dan onze zaligheid. In de tien geboden heeft God Israël gezegd, hoe het in Zijn rechten wandelen zou. Recht verstaan is ieder gebod een aanbod. Zijn alle geboden even zo veel beloften. Graag vertaalt Kohlbrugge daarom de geboden met futura, waartoe de Hebreeuws tekst hem inderdaad het recht geeft. Zo luidt dus het gebod: “nicht *wirst* du töten, nicht *wirst* du ehebrechen, nicht *wirst* du stehlen”, dat is, God zal het eenmaal zo maken, dat de lust tot doodslag, echtbreuk, diefstal geheel uit uw hart verdreven zal zijn. God belooft Zijn genade en Zijn belofte wil in geloof aanvaard worden. De gehoorzaamheid is in geen enkel opzicht mensenwerk, maar geheel en al Goddelijke gave.

Even weinig “wettisch” als wat hier van de Tien geboden gezegd is, is Kohlbrugge’s verklaring van de paraenese, de vermaningen, in de brieven van Paulus. Kohlbrugge vestigt er de aandacht op, dat de imperatieven, die Paulus gebruikt, heel vaak imperatieven van de aoristus, geen imperatieven van het praesens zijn. De Griekse aoristus nu duidt aan, dat de door het werkwoord bedoelde handeling niet telkens, maar eenmaal geschiedt. Graag vertaalt dus Kohlbrugge een imperatief van de aoristus streng letterlijk. Als daar b.v. in Col. 3: 5 staat: Doodt dan uw leden, die op de aarde zijn⁹¹, dan leest Kohlbrugge: Hebt dan uw leden, die op de aarde zijn gedood. Het verschil in betekenis is niet gering. De bedoeling van Kohlbrugge is, dat de leden, die op de aarde zijn, de hoererij, de schandelijke beweging, onreinheid enz. met Christus eenmaal, dat is, aan het kruis, gedood zijn. Het enige, dat ons te doen staat, is, dat wij dit geloven en die leden dus nu voor dood, voor afgelegd, voor afgedaan houden. Niet ons eigen werk is dus dat doden van de aardse leden. Alleen wil het volbrachte werk van Christus in het geloof aanvaard worden. Daartoe worden wij door die eigenaardige imperativus aoristi vermaand. De Wet, wanneer men haar recht verstaat, spreekt van genade.

Want wanneer de tien geboden ons beloven, dat wij aan Gods wil gehoorzaam zullen zijn, de offerdienst leerde Israël hoe het tot die gehoorzaamheid zou komen. Heel de offerdienst profeteert van Christus, de Vervuller van de Wet. En de bijzondere bevelen van de zogenaamde politieke of burgerlijke wet geven aan, hoe de wandel in Gods rechten “uit allerlei vruchten voor allerlei levensomstandigheden zou blijken⁹². De Wet, wanneer men haar recht verstaat, bedoelt dus niet onze dood, maar ons leven. “Wanneer ik bij het Woord Gods blijf, dat is, Zijn geboden bewaar, dan heeft het Woord zelf een duurzaam geluk voor dit en voor het toekomstige leven al voor mij geschapen. Want in Gods Woord is alle gelukzaligheid voor mij vervat⁹³.

Maar wordt nu de Wet in het Nieuwe Testament, inzonderheid bij Paulus, niet juist zeer negatief beoordeeld? Is er hier niet sprake van een volstreekte tegenstelling tussen Wet en Evangelie, tussen Wet en genade? Dit is het probleem, dat Kohlbrugge in zijn bekende “Gastpredigt” van 1833 en in zijn verhandeling over Romeinen 7⁹⁴ aan de orde stelt. De positieve waardering van de Wet, waarvan wij hierboven spraken, wordt zowel in de

⁹¹ Leerrede over Col. 3: 15. Zevende en Achtste Twaalfstal. Amsterdam. Maatschappij tot Uitgave van Gereformeerde Geschriften 1913.

Zie hierover Oorthuys’ uitvoerige studie over Kohlbrugge in “Kruispunten op de weg van de Kerk”.

⁹² “20 Predigten”.

⁹³ “Die Lehre des Heils”, Fr. 138.

⁹⁴ “Het zevende hoofdstuk van Paulus’ Brief aan de Romeinen in uitvoerige omschrijving.” De Nederlandse uitgave van J. C. S. Locher is hier gevolgd. De leerrede over Rom. 7: 14 is in deze uitgave opgenomen.

preek over Rom. 7: 14 als in het geschrift over Rom. 7 volgehouden. Antinomiaan is Kohlbrugge in genen dele. En toch schrijft Paulus in Rom. 7: 7: “Zonder de Wet, zo leefde ik eertijds: maar als het gebod gekomen is, zo is de zonde weer levend geworden, maar ik ben gestorven”. Er is blijkbaar verband tussen Wet en dood. De Wet is een macht van de dood. Negatieve waardering dus van de Wet? Ongetwijfeld! Maar dan in zoverre de Wet mij mijn zonde doet kennen. “Aan de Wet heb ik het (dus) te danken, dat ik mijzelf heb leren kennen, zo laat Kohlbrugge in zijn parafrase van Rom. 7 Paulus zeggen: “Ware er niet een Wet geweest om mij te onderwijzen; zo was ik in de zonde verteerd, als een lijk in de kist. Want zonder de Wet is de zonde levenloos en slaapt als een verstijfde slang, die slechts in de warmte of de zonnegloed weer opleeft. Wanneer nu de mens door de heilige gloed van de Wet bestraald wordt, dan wordt weldra de zonde wakker, dwingt de mens onder haar macht, om hem te ketenen en te kwellen, en zij wekt in hem juist datgene, waardoor hij des te onbekwamer wordt voor de Wet”⁹⁵. “Waar geen Wet is, daar heeft de mens rust en vrede, maar het is een valse rust en een valse vrede. De mens vreest God niet. “Hij was te evangelisch, dan dat ik mij door de Wet had laten vrees inboezemen. Maar wat gebeurt er! eer ik er op verdacht ben, zo opeens staat het gebod voor mij”. En zodra de Wet gekomen was, werd de zonde levend”⁹⁶. Maar hier ook is immers in de verste verte niet beweerd, dat de Wet zelf verkeerd zou zijn. “In plaats van de Wet zwart te maken, zal een ieder zijn aangeboren zwartheid moeten erkennen”⁹⁷.

Maar hoe kan nu de Wet, die dus heilig is en rechtvaardig en goed, een macht van de dood zijn? “Is dan het goede mij de dood geworden?” zo vraagt Paulus in Rom. 7: 13. Zo van de Wet te spreken, zou met recht antinomianisme genoemd worden. De Wet - het goede - zou de dood werken? “Ja” zo voert Kohlbrugge nu de antinomiaan sprekende in, zo is het goed gepredikt; het strekt toch alles ten dode. En zoals ik aan u zie, lieve Paulus! hebt u van al uw best doen geen ander nut gehad dan de dood. Weg dus met dat alles, dat toch slechts dood mij brengt, ik wil het op het geloof laten aankomen! Het helpt toch alles niets; het is alles zonde, het brengt alles dood; dus: niet meer gebeden, geen tegenstand meer geboden aan de wereld en aan de zonde! want, zoals u ons leert, zijn dat alles werken van de Wet; men wordt daardoor toch niet voor God, zoals men worden moet, en de dood zit er toch in. Daar wij echter vrij geworden zijn, laat ons slechts onbeschoemd ons overgeven aan alles wat ons voor ogen komt. Want zij, de Wet, hoe goed zij ook wezen mag, brengt ons toch slechts de dood”⁹⁸. Dit antinomianisme gaat bij velen voor de leer van Kohlbrugge door. Lijdelijkheid en morele onverschilligheid worden zijn prediking verweten. Deze hele voorstelling wijst hij echter met kracht en klem af. “Niet het goede” - de Wet - “is mij de dode geweest, maar de zonde”⁹⁹. En op een andere plaats¹⁰⁰ laat Kohlbrugge Paulus zeggen: “Hij weet wel, dat ze de mijnen lasteren en ons boosaardig genoeg aanwrijven, dat wij zouden leren: Ik bekommer er mij niet om, of datgene, wat de Wet gebiedt en verbiedt, gedaan of overtreden wordt; men moet het boze doen, opdat het goede daaruit voortkome; men kan er vrij op los zondigen, wanneer men zich slechts aan de genade houdt - Doch, nee, ik wil volstrekt niets anders, dan wat de Wet wil, hoe zou ik anders kunnen, daar ik de Wet liefheb, eer, op prijs stel en hoog acht,

⁹⁵ blz. 25.

⁹⁶ blz. 26.

⁹⁷ blz. 29.

⁹⁸ blz. 30

⁹⁹ blz. 31.

¹⁰⁰ blz. 77.

sinds ik Gods gerechtigheid heb erkend! Maar ik onderwijs u, dat: wanneer men de Wet en het doen aan de hand houden wil - waar men van de Wet gedood is door het lichaam van Christus -, en wanneer men haar met Christus in overeenstemming te brengen zoekt, met wie men van de zonde gestorven is in Zijn dood en met wie men Gode leeft in Zijn opstanding, - dat men dan juist het tegendeel doet van datgene, wat de Wet wil. En dat men tegen haar geest handelt, terwijl men haar, naar de letter, poogt na te komen.

De zonde - het kwade - gebruikt de Wet het goede om te doden. Dat wil dus zeggen: niet het goede op zichzelf doodt, maar “ik zelf, die het goede zó gebruikt heb, dat ik mij de dood er door op de hals gehaald heb”¹⁰¹.

Hier wordt het duidelijk, wat wij tevoren hebben opgemerkt, dat er tweeërlei gebruik van de Wet is, een juist en een verkeerd gebruik. Omdat de inhoud van de Wet genade is, doordat zij ons onze zonde leert kennen en ons aldus drijft tot Christus, is het geloof in Christus, de Vervuller van de Wet, de voornaamste, ja, welbeschouwd de enige eis van de Wet. Op de Sinaï ziet Mozes “de heilige Wet van God, waarbij Zijn volk opgenomen is in het verbond van Zijn genade, een wet, waarin God Zelf ons leidt, opdat Zijn wil volbracht zij”¹⁰². De Wet bedoelt openbaring van de genade te zijn en roept dus op tot geloof, En op de vraag: wat is geloof? antwoordt Kohlbrugge in de “Lehre des heils”: “dat ik mij onvoorwaardelijk aan de macht van het Woord onderwerp, kom ik om, dan kom ik om! Zoals dan geschreven staat: Abraham geloofde de Heere, en Hij rekende het hem tot gerechtigheid”¹⁰³. Het voornaamste stuk van het geloof is dus, dat de mens zich onvoorwaardelijk aan Gods genade overgeeft. Wie zich onvoorwaardelijk aan Gods genade overgeeft, die doet wat de Wet gebiedt en maakt dus van de Wet het juiste, het enig juiste gebruik.

Maar er is ook een ander, een verkeerd gebruik, dat de mens van de Wet kan maken, ja, dat hij er metterdaad van maakt. Hij gebruikt de Wet niet om er zijn zonde uit te leren kennen en zich te laten drijven tot Christus, maar hij gaat zelf. - zij het ook soms, zoals men zegt, “in de kracht van Christus” - trachten de geboden te volbrengen. Hij wil, zoals Kohlbrugge het uitdrukt, “de Wet aan de hand houden.” “En juist daarin bestaat zijn zonde, dat hij, nadat door de ongehoorzaamheid van één de zonde in de wereld gekomen is, zich nu aanstelt, alsof hij aan een Wet kan voldoen, die hem gegeven is, opdat de kennis van de zonde daaruit geboren zou worden”¹⁰⁴. Kohlbrugge’s protest richt zich hier niet tegen de Wet op zichzelf, maar tegen haar verkeerd gebruik, tegen de eigengerechtigheid, waardoor de mens zich aanstelt, alsof hij zich aan God onderwierp, en wel om zijn ongehoorzaamheid te verbergen onder een gewaande wetsvervulling. “Ach, er woont in ons vlees enkel wantrouwen, schrik en onwil tegen Gods Wet; zo graag zou vlees de Wet van God terzijde schuiven en verstaat niet, dat elke letter en jota daarvan enkel heil, leven en zaligheid is, zowel daarboven als hier beneden. Wij zondige en slechte mensen bezien echter deze Wet met verkeerde ogen, wij zien aan haar niets dan donder en vloek, en waarlijk zij spreekt ook over ons, gelijk wij nu eenmaal zijn, niets dan vloek en verdoemenis uit; dit ligt echter op zichzelf beschouwd niet in de Wet. Het een of ander - òf alle vlees moet verzinken in de afgrond van een eeuwige verdoemenis,

¹⁰¹ blz. 33.

¹⁰² “De Tabernakel en zijn Gereedschappen.” Amsterdam, Scheffer & Co. 1884, blz. 3.

¹⁰³ “Die Lehre des heils », Fr. 293.

¹⁰⁴ “Romeinen 7”, blz. 35.

òf de Wet moet vervuld worden in haar volkomenheid”¹⁰⁵.

De zondaar meent, dat de Wet tevreden is met *goed-doen*. Het *goed-zijn* zal er vanzelf wel uit voortkomen. De Wet echter leert juist andersom: alleen wie goed is, kan goed doen. Het is een grof misverstand, wanneer men Kohlbrugge verwijt, dat hij de Wet als afgedaan beschouwt. Maar de verhouding tot de Wet is bij hem anders en wel geheel anders dan bij zijn tegenstanders. Kohlbrugge toont met grote felheid tegen alle “heiligsstelsels”, waarbij de mens zelf - al of niet “in de kracht van Christus” - de Wet gaat volbrengen. Streven naar heiligheid is een misverstand ten aanzien van de Wet. “Hebt u waarlijk vergiffenis van uw zonden, zeg dan vrijmoedig: ik ben heilig! - wanneer u ook niets dan onreinheid in u ziet. Zalig zijn, die niet gezien hebben, en nochtans geloofd hebben”¹⁰⁶. In de briefwisseling met Isaac da Costa komt het duidelijk aan het licht, dat Kohlbrugge een andere verhouding tot de Wet leert dan zijn tegenstanders, de mannen van het Reveil¹⁰⁷. Da Costa meende hier antinomianisme te bespeuren, waarbij dus Kohlbrugge in volstrekte lijdelijkheid de Wet voor afgeschaft zou houden. Het gaat echter bij Kohlbrugge *niet om de Wet zelf maar om de verhouding van de mens tot de Wet*. Da Costa en de zijnen leren in hoofdzaak aldus: de mens is door het geloof in Christus rechtvaardig voor God. Maar nu moet hij, eenmaal rechtvaardig, streven naar heiligmaking. Er is een nieuw levensbeginsel in de mens gekomen, dat zich nu moet gaan ontwikkelen. “Die nieuwe mens, dat nieuwe beginsel, ziedaar de *Christus in ons*. Die kan, evenmin als enig ander levendig wezen werkeloos blijven. Hij werkt in ons, bij de één minder bij de andere meer merkbaar. Hij werkt in ons het werk van de heiligmaking, zonder welke niemand de Heere zal zien. Vandaar *de vruchten van de bekering waardig* (Tit. 2: 14, Hand. 9: 36, Joh. 15: 8 enz.) en al wat verder tot de *aanvankelijke*, al is het ook nog zo zwakke, kleine, nauwelijks merkbare, maar toch *wezenlijke* en *waarachtige* heiligmaking in ons behoort”, aldus schrijft Da Costa naar aanleiding van de leerrede over Rom. 7: 14 aan Kohlbrugge¹⁰⁸. Hier is m.a.w. de rechtvaardiging door het geloof, maar de heiligmaking is even zeker *niet* door het geloof. Waar er immers een “beginsel” van het nieuwe leven in de mens aanwezig is, daar is “in beginsel” die nieuwe werkelijkheid al aanwezig, waarin wij niet meer door het geloof maar door aanschouwen zullen wandelen. Daar ziet de mens niet meer in het geloof tot Christus op, in wie al schatten van genade zijn en in wie dus ook onze heiligheid is, maar hij kan zelf aan het werk gaan, streven naar heiligheid en in de richting van de volmaaktheid, die hij weliswaar in dit leven niet bereikt, voortschrijden. Tot richtsnoer op die weg is hem dan de Wet gegeven. Het volbrengen van de Wet staat dus vrijwel los van het geloof in Christus.

Heel deze voorstelling noemt Kohlbrugge wettisch en onschriftuurlijk. Zijn leerrede over Rom. 7: 14 gaat niet tegen de heiligmaking als zodanig en zijn geschrift over Romeinen 7 is zelfs een onafgebroken loflied op de Wet. Maar over de *wijze* van de heiligmaking en over het *gebruik* van de Wet denkt hij anders dan Da Costa. De heiligmaking, gelijk Da Costa c.s. zich die voorstelt, is die “welke de Christen zich voorstelt naar een wettische en niet evangelische wijze, dus zolang hij nog niet tot het geloof gekomen is”¹⁰⁹. De waarachtige, heiligheid is ons deel door het geloof in Christus. Wie gelooft, *wordt* niet

¹⁰⁵ “De Tabernakel en zijn gereedschappen”, Amsterdam. Scheffer & Co, 1884, blz. 110.

¹⁰⁶ “Romeinen 7: 14”.

¹⁰⁷ Hoogst belangrijke briefwisseling tussen Dr H.F. Kohlbrugge en één van de meest beroemde van zijn tijdgenoten over de leer van de heiligmaking.

¹⁰⁸ blz. 13 v.

¹⁰⁹ blz. 21.

heilig, maar hij *is* het, namelijk in Christus. Kohlbrugge beroept zich op 2 Cor. 5: 17: “Zo dan, indien iemand in Christus is, die is een nieuw schepsel; het oude is voorbijgegaan, zie, het is alles nieuw geworden. De leer van Da Costa, dat er in de wedergeboren mens een nieuw beginsel zou gelegd zijn, is hier ook omvergeworpen. Uw onderscheiding tussen *nieuwe mens naar de geest, oude mens naar het vlees* is onbijbels”, schrijft Kohlbrugge¹¹⁰. “*Nieuw beginsel* kent de Schrift niet, wel nieuw schepsel. Het gaat hier om de persoon; het is: *ik, u, wij* zijn een nieuw schepsel. *Wij zijn Zijn* maaksel, - niet: *Zijn maaksel is in ons*. (Ef. 2: 10). Alleen de onbekeerde heeft geen oude mens, omdat hij geen nieuwe is, de Geest niet heeft. (Brief van Judas: 19). “Die nieuwe mens ziedaar de Christus in ons”, schrijft u. “Onschriftmatig en daarom verwerpelijk! De nieuwe mens is niet Christus in ons, maar na de nieuwe geboorte zijn *wij Gods maaksel of schepsel in Christus*, Ef. 2: 10, en niet Christus het maaksel of schepsel Gods in ons (2 Cor. 5: 17; Gal. 3: 26-28).” En nu komt het diepe verschil tussen de prediker van het geloof, Kohlbrugge, en de mystieke vroomheid van het Réveil wel heel duidelijk aan het licht: “Was de nieuwe mens de Christus in ons, dan moesten wij met de mystieke God op de bodem van de ziel zoeken. Wij zijn geschapen met de ogen *hemelwaarts. Naar boven zullen wij opzien*”¹¹¹.

In het kort somt Kohlbrugge in zijn antwoord aan Da Costa diens bezwaren nog eens op¹¹²: “Vooreerst: ik blijf staan staan bij ellende en verlossing” - waarbij dus het derde deel van de leer van de zaligheid, het stuk van de dankbaarheid en van de Wet als richtsnoer voor de christelijke wandel achterwege zou blijven -; “ten tweede: bij de Christus voor ons; ten derde: verwerp ik Zijn inwendig werk in ons; ten vierde: spreek ik van geen dankbaarheid, Godzaligheid, heilige wandel, de lust en het leven van de gerechtvaardigde; ten vijfde: breng ik hem telkens terug tot de verdoemenis van de Wet en vandaar tot de vrijspraak door Christus’ bloed en gerechtigheid, zonder hem immer zoveel als één voetstap op de weg van de heiligmaking te brengen, waarop de Apostel Paulus niet ophoudt aan te dringen; zo schrijft u”.

Wij willen niet breedvoerig nagaan, hoe Kohlbrugge al deze bezwaren weerlegt. Het is ons immers slechts te doen om het probleem van de verhouding van Wet en Evangelie. Kohlbrugge is door Da Costa van antinomianisme beschuldigd en wij moeten onderzoeken, of deze beschuldiging juist is. Na de uiteenzetting, die wij hierboven gaven, mogen wij nu wel tot deze conclusie komen: de beschuldiging van antinomianisme is onrechtvaardig; alleen ziet Kohlbrugge de verhouding van de mens tot de Wet anders dan Da Costa c.s., zoals wij tevoren al opmerkten. God heeft de Wet gegeven om de mens te brengen tot belijdenis van schuld en hem te drijven tot Christus, die de Wet vervuld heeft. Gebruikt de mens de wet tot het doel, waartoe God haar gaf, dan brengt zij het heil en het leven ook. Gebruikt hij haar echter als een middel om zichzelf te heiligen, dan brengt de wet dood en verderf. Het is namelijk geheel met het evangelie in strijd, wanneer de mens de heiliging zelf ter hand neemt, gelijk toch Da Costa en de Zijnen zich de heiligmaking als het werk van de mens zelf, dat hij met hulp van Gods genade volbrengt, voorstellen. De heiligmaking is het werk van de Heilige Geest, De mens heeft haar in Christus door het geloof.

¹¹⁰ blz. 25v.

¹¹¹ blz. 27.

¹¹² blz. 27.

Zoals nu de mens de Wet op wettische wijze verkeerd verstaat, zo is er een soortgelijk wettisch misverstand van het *evangelie*. Het evangelie is de Goddelijke boodschap, dat Christus de wet vervuld heeft. Kohlbrugge legt zeer terecht dit nauwe verband tussen wet en evangelie. Dit verband juist in te zien is de sleutel tot het rechte verstand van het evangelie. De zondaar nu kan het niet laten, ook het evangelie als een wet op te vatten. De boodschap van de vervulling van de Wet door Jezus Christus is hem te wonderlijk en rooft hem te zeer zijn eigen grootheid. Hij waagt het niet, de hele vervulling van de wet door het geloof in Christus te vinden. Zelf wil hij ook iets doen. En zo komt het, dat hij het evangelie beschouwt als een kracht ten goede, die hem in zijn zwakheid te hulp komt. “Met Gods hulp” gaat hij de Wet volbrengen. “In Gods kracht’ is hij tot veel goed in staat. “Met Hem, met Zijn kracht, met hulp van Zijn Geest, zal het ons toch gelukken, dat ten uitvoer te brengen, wat de Wet wil. En daarom willen wij de Wet aan de hand houden. Want wat zij eist, moet er, U mag toezien, of zij, die met deze leer u verontrusten in staat zijn, u met hun Evangelie van het boze en steeds aanklagende geweten te bevrijden. Want zij kunnen niet geloven, als zij niet werken. En toch, in het aangezicht van de dood moeten zij hun werk overboord werpen. En zij vellen hun eigen vonnis, doordien zij zeggen, dat hun werk half uit God en half uit henzelf is: want de Wet verdoemt alle halfslachtigheid, alle werk van hoogmoed en eigenliefde, en van de zelf uitgekozen taak. En alleen het volkomen werk zal gelden in de openbaring van Jezus Christus met de engelen van Zijn macht. Voortdurend moeten zij tot God bidden, dat Hij hun werk goed maakt of verzoent. En zij kunnen zó nooit een goed toevorzicht hebben, dat het zo geheel goed en recht is, geheel naar de wil van God voor Zijn aangezicht. En gelijk zij steeds zelf wankelen, zo brengen zij ook u tot wankelen met hun werken. Want ook zij, die u onrustig maken, houden zelf niet, wat zij als tot zaligheid noodzakelijk voorschrijven. Maar zij drijven u aan tot opvolging van hun inzettingen, die zij als Gods wil voorstellen, om in uw vlees zich te beroemen, opdat zij niet alleen in het verderf zinken. En op het algemeen geloof van het vlees zich beroepend, menen zij zich daardoor in zekerheid gesteld te hebben tegen de eeuwige toorn van God, die blijft op allen, die niet blijven in de Zoon, menen zij, dat zij iets zijn door de genade, en dat zij nu iets kunnen, zullen en moeten met de Wet”¹¹³. Wat de mens doet, ook al zou hij het met hulp van of in de kracht van God doen, dat blijft vleselijk en zondig. “Heeft God door Christus Jezus in mij iets daargesteld, gelijk ik uit de volheid van Christus ontvangen heb genade voor genade, zo wil ik deze genade niet wegwerpen, maar ik wil die steeds ten hoogste prijzen, gelijk zij met mij is en in mij niet tevergeefs is. Van mijzelf echter wil ik niets weten en niets anders getuigen, dan zoals ik mijzelf ken, en weet, dat in mij, zoals ik vleselijk ben, iets goeds niet woont. Waar echter geen goed woont, daar kan ook niets goeds tevoorschijn komen, al nam ik ook alle macht van Christus en de bijstand van de Geest te hulp. Want wanneer men slechts vlees is, dan kan er niets te voorschijn komen, wat aan de Wet, zoals zij geestelijk is en oordeelt, ook maar enigszins zou kunnen beantwoorden”¹¹⁴.

De gelovige, ook de gelovige, is vlees. Hij verschilt in geen enkel opzicht van de onwedergeborene. Daarom kan hij, ook met hulp van de genade, nooit iets anders doen dan zondige werken: “Mijn overgegaan zijn uit deze dood in het eeuwige leven is slechts in het geloof van Jezus, slechts in de gemeenschap aan Zijn dood en aan Zijn opstanding.

¹¹³ “Romeinen 7”, blz. 87.

¹¹⁴ blz. 88 v.

Wilt u werken daarbij, dan beledigt u het geloof en maakt de Wet teniet”¹¹⁵. Over degene, die met hulp van de genade de Wet wil volbrengen, laat Kohlbrugge Paulus deze vloek uitspreken: “Wee (echter) de tovenaars, die het waagt, de gave en kracht van God voor zich af te smeken, opdat hij daarmee wonderen zou doen”¹¹⁶. En beschouwt men het evangelie van de genade niet als een Goddelijke kracht, die de mens gebruikt om te volbrengen, wat hij alleen niet volbrengen kon, dan maakt men het evangelie tot een pijnstillend middel. De mens is tekortgeschoten in zijn prestaties. Als nu het geweten begint te spreken, dan roept hij om genade. Deze moet aanvullen, wat de mens tekort schiet. Zo is het geweten toch weer gerust.

Of ook - een derde mogelijkheid de wedergeboren mens meent, dat hij nu in staat is de Wet te volbrengen en het goede te doen. De - ingestorte - genade heeft hem immers veranderd. Hij is, sedert zijn wedergeboorte, niet meer die hij vroeger was. Wij hebben in ons overzicht van de gedachtenwereld van de piëtisten¹¹⁷ er de aandacht op gevestigd, dat deze aan het moment van de bekering, die zij als een psychische gebeurtenis beschouwen, grote waarde hechten. In de bekering of wedergeboorte zijn nieuwe krachten in de mens gegoten, waardoor hij nu kan doen wat hij tevoren niet kon: de geboden van God bewaren. Tegen heel deze voorstelling gaat Kohlbrugge in. Volgens hem geldt dit alles alleen voor het geloof. Als en voor zover de mens, die in zichzelf vlees is en vlees blijft, in het geloof ziet op Christus, heeft hij *in Hem* het nieuwe leven. Kohlbrugge, die van zichzelf zei, dat hij “op Golgotha” bekeerd is, kent dan ook eigenlijk geen “bekeerde” mensen, maar hij roept hen voortdurend tot bekering, opdat zij zichzelf voor de zonde dood en voor God levend zou houden in Christus Jezus. Naar de inwendige mens heeft Paulus¹¹⁸ een vermaak in de Wet van God, maar hij ziet een andere Wet in zijn leden, welke strijdt tegen de Wet van zijn gemoed, en hem gevangen neemt onder de Wet van de zonde, die in zijn leden is.

Achter de dwaling van de piëtisten, die Kohlbrugge zo scherp mogelijk bestrijdt, ligt een ketterse, namelijk monophysietische Christologie. Zoals het Woord niet in vlees veranderd is, maar vlees geworden, en de naturen van Christus volgens de belijdenis van Chalcedon onvermengd en ongescheiden zijn, zo blijft de mens een zondaar - de naturen van Christus zijn onvermengd - maar hij is “simul iustus”, tegelijk rechtvaardig, gelijk de naturen van Christus ongescheiden zijn. Het Woord werd waarlijk vlees. In zijn geschrift over “Mattheus 1” legt Kohlbrugge op de waarheid van het vlees van Christus grote nadruk¹¹⁹. De komst van het Woord in het vlees heeft het vlees niet opgeheven. Het geslachtsregister van Christus is een duidelijke illustratie van wat Kohlbrugge wil zeggen over de vleselijkheid van Gods heiligen en over de gerechtigheid, die zij nochtans - in Christus - hebben bij God. Zij zijn niet substantieel anders dan andere mensen, maar zij zien in het geloof op Christus. Hun werken zijn vleselijk Jacob, Thomas, Rachab, Ruth! maar zij zijn in het geloof gedaan en daarom rechtvaardig. Het is leerzaam “Mattheus 1” naast “Romeinen 7” te leggen. Het is één en dezelfde waarheid, die Kohlbrugge ons wil leren, namelijk dat de gelovige vleselijk is en dat hij dus de wet niet volbrengen kan en van genade leven moet.

¹¹⁵ blz. 89.

¹¹⁶ blz. 49.

¹¹⁷ blz. 21 vv.

¹¹⁸ Rom. 7: 22 v.

¹¹⁹ zie blz. 43 vv.

Vatten wij nu het voorafgaande samen. Kohlbrugge waardeert de Wet positief als de vorm, waarin God het verbond van de genade geeft. De zondaar echter maakt haar tot regel van het werkverbond. Zo brengt de Wet hem de dood. Het evangelie is de boodschap van de vervulling van de Wet door Christus. De Wet is in haar oude luister hersteld. De mens vervult de Wet en beantwoordt aan haar eisen slechts, wanneer hij, in plaats van “de Wet aan de hand te houden”, alleen gelooft in Christus. Wie gelooft, onderhoudt de geboden; wie niet gelooft, is ongehoorzaam. Het is onjuist, Kohlbrugge van antinomianisme te beschuldigen. Hij leert immers niet, dat de wet afgeschaft is, maar integendeel, dat zij opgericht en in ere hersteld is door Christus. Het geloof is de onderhouding van de geboden. dan zou het geloof in de zin van Kohlbrugge zelfs als concrete gehoorzaamheid aan het gebod gepredikt kunnen worden. Kohlbrugge’s preken en catechisaties over de tien geboden zijn hiervan een treffend voorbeeld.

5. OUD EN NIEUW TESTAMENT

Als Wet en Evangelie komt het Woord van God tot ons. Zij vormen een tegenstelling. Toch zijn zij beiden Woord van God. Zo verbindt het Woord van God hen tot een eenheid.

Naast de eenheid en tegenstelling van Wet en Evangelie kan men in Kohlbrugge’s theologie een soortgelijke eenheid en tegenstelling van Oud en Nieuw Testament constateren. Als Oud Testament en als Nieuw Testament komt het Woord van God tot ons. Zij vormen een tegenstelling. Toch zijn zij beiden Gods Woord. Zo verbindt het Woord van God het Oude en het Nieuwe Testament tot een eenheid, gelijk het ook de Wet en het Evangelie tot een eenheid verbond. Christus, de eenheid van Wet en Evangelie, is tevens ook de eenheid van Oud en Nieuw Testament.

Op de eenheid, niet op de tegenstelling, van Wet en Evangelie valt bij Kohlbrugge de nadruk. Hij is, zoals wij zagen, geen antinomiaan. Wij kunnen dus verwachten, wat wij door nadere beschouwing ook bevestigd zullen zien, dat ook in de verhouding van Oud en Nieuw Testament de nadruk niet op de tegenstelling maar op de eenheid van beide zal vallen. Kohlbrugge’s positieve waardering van de Wet gaat samen met diepe eerbied voor het Oude Testament. Zijn leven lang heeft hij het woord van zijn vader in zijn herinnering bewaard: “Verstaat u de vijf boeken van Mozes, dan verstaat u de hele Heilige Schrift”¹²⁰. Kohlbrugge benadert niet, zoals anderen, het Oude Testament van het Nieuwe uit. Hij gaat veeleer de omgekeerde weg en benadert het Nieuwe Testament van het Oude uit. Deze diepe eerbied voor het Oude Testament is al weer niet Luthers, maar Gereformeerd. De Luthersen waarden de Wet in hoofdzaak negatief. Zij zijn voorts geneigd het Oude Testament, als boek van de verwachting, bij het Nieuwe Testament, als boek van de vervulling, achter te stellen. De tegenstellingen tussen Wet en Evangelie enerzijds en Oud en Nieuw Testament anderzijds lopen bij hen vrijwel parallel: het Oude Testament is de Wet, het Nieuwe Testament is het Evangelie. De Wet is door Christus vervuld, het Oude Testament is door het Nieuwe afgelost. Het Oude Testament heeft in het Lutheranisme en in het gedachtenleven en gevoel van die volken, die de invloed van het Lutheranisme ondergaan hebben, slechts secundaire betekenis. Geheel anders oordeelt het Gereformeerd Protestantisme. De Gereformeerden hebben steeds geweigerd de parallelie

¹²⁰ zie hoofdstuk I-2.

van de tegenstellingen van Wet en Evangelie enerzijds en van Oud en Nieuw Testament anderzijds te aanvaarden; men mag het Oude Testament niet met de Wet, het Nieuwe Testament niet met het Evangelie gelijkstellen; het Oude Testament heeft dus helemaal niet afgedaan. Het Oude Testament heeft op het leven en op de stijl van die volken, die de invloed van het Gereformeerd Protestantisme ondergingen, zijn stempel gedrukt.

Men behoeft nu met Kohlbrugge's theologie slechts oppervlakkig kennis te maken, om in te zien, dat zij ook in dit opzicht van een gereformeerd type is. Als bronnen van kennis voor Kohlbrugge's beschouwing van het Oude Testament noemen wij van zijn talrijke leerredenen vooral zijn preken over "De Tabernakel en zijn gereedschappen", voorts zijn dissertatie, gewijd aan de uitlegging van Psalm 45, zijn boekje "Wozu das Alte Testament?"¹²¹ en "Historisch-theologische gesprekken tussen twee Gereformeerde predikanten (een oom en een neef) betreffende het lezen, bij de bediening van de Heilige Doop van het hele formulier, vooral echter van de aanhef van het gebed: die naar Uw streng oordeel... door hetwelk de doop beduid werd." Kohlbrugge's uitlegging van het Oude Testament is principieel Christologisch. Wanneer men eenmaal dit Christologisch uitgangspunt aanvaard heeft, zal men zich over Kohlbrugge's exegese niet meer verwonderen. Als voorbeeld geven wij, vrij willekeurig, een citaat uit "De Tabernakel en zijn gereedschappen"¹²², Sprekende over de ark van het verbond zegt Kohlbrugge:

"De Ark betekent Christus, de Middelaar Gods en der mensen, die de Wet in Zijn hart droeg! De mens Christus Jezus, als Borg van een beter verbond. Zij is van hetzelfde hout vervaardigd, als waaruit de berderen van de Tabernakel gemaakt zijn, van onverderfelijk, welriekend hout. Zo is Christus ook naar Zijn menselijke natuur een welriekend offer en onverderfelijk, gelijk Hij Psalm 16 zegt: "U zult mijn ziel in de hel niet verlaten; U zult niet toelaten, dat Uw Heilige de verderving zie."

De Ark heeft haar lengte, haar breedte en haar hoogte. Zij was *twee en een halve el lang*, dat is dus ongeveer drie en drie vierde voet, *anderhalve el breed en anderhalve el hoog*. Daar hebben wij een geheel en een gebroken getal. Wij beschouwen ten eerste de hele getallen. Voor de lengte hebben wij twee ellen, voor de breedte één el, en opnieuw één el voor de hoogte.

De lengte betekent de grote lankmoedigheid en het groot geduld van onze Heere en Heiland Jezus Christus, door Hem betoond in Zijn getuigen van Gods gerechtigheid en bijzonder in Zijn lijden en sterven. - door Hem bewezen jegens allen, die Hem omringden, - jegens zijn discipelen, over wier ongeloof Hij moest uitroepen: O ongelovig en verkeerd geslacht! hoe lang zal Ik nog bij u zijn en u verdragen? - jegens zijn vijanden, die Hem onder hoorn en spot in het aangezicht sloegen, zeggende: Profeteer ons, Christus! wie is het, die u geslagen heeft?

Twee ellen, zo tweevoudig is deze maat. Hij heeft Zijn oneindig geduld betoond in Zijn leren als Profeet, en in Zijn lijden als Koning en Hogepriester. En dit geduld betoont Hij nog heden. Hij betoont het, terwijl Hij de Zijnen onderricht in het A. B. C. van het geloof, de Zijnen, die de A alrede hebben vergeten, als zij aan de C zijn gekomen, mensen die hun leven lang over de eerste vraag van de Catechismus leren en ze toch niet ten einde

¹²¹ "Wozu das Alte Testament? Anleitung zur richtigen Schätzung der Bücher Mosis und der Propheten." I Das Alte Testament nach seinem wahren Sinne gewürdigt aus den Schriften der Evangelisten und Apostel. Elberfeld 1855, geschreven te Godesberg in 1846.

¹²² "De Tabernakel en zijn gereedschappen." Amsterdam, Scheffer & Co. 1884. blz. 99 v.v.

brengen, die ook altijd weer, als de duivel komt en dreigt, het antwoord op de vraag: wat gelooft u van de vergeving van de zonden? verkeerd opzeggen. Hij betoont Zijn lankmoedigheid, Zijn Goddelijk geduld daarin, dat Hij de wereld, de verkeerde, zondige, de afgefallen en oproerige wereld verdraagt en niet door vuur verbrandt en verteert.

Eén el is de breedte. De breedte betekent het ruime hart van onze dierbare Middelaar, de volkomen liefde van dit Zijn hart waarmee Hij al degenen liefheeft en volkomen omvat, die Hem van de Vader gegeven zijn, zodat Hij voor hen alles heeft willen lijden, zelfs de dood aan het kruis, waarvan Johannes getuigt, zeggende: zo Hij de Zijnen, die in de wereld waren, liefgehad had, zo heeft Hij hen liefgehad tot de einde. De Ark heeft een volkomen breedte. De liefde van Christus is een volkomen, zij is sterker dan de dood en machtiger dan de hel, en alle wateren kunnen dezelve niet uitblussen; zij is een eeuwige liefde, die nimmer vergaat. De hoogte is eveneens één el; wij hebben dus ook een volkomen hoogte van de hoop. Want onze dierbare Heere en Heiland heeft als Borg voor de Zijnen gehoopt tegen hoop; nimmer heeft Hij de hoop prijsgegeven. Hij bleef onwankelbaar in zulk een hoop van het eeuwig leven, daarom zei Hij: Wanneer Ik van de aarde verhoogd zal zijn, zal Ik hen al tot Mij trekken. En deze hoogte van de hoop is ook nu nog dezelfde. Want in zulk een hoop vertroost Hij degenen, die op hoop gebonden liggen in de kuil, waarin geen water is (Zach. 9: 11), dat zij namelijk dubbel ontvangen van de hand van de Heere, voor al hun zonden.

Wij hebben echter nevens de volkomen, de hele maat, nog een gebroken maat. Niet alsof onze Heere en Heiland onze Borg, iets onvolkomens zou gedaan hebben of onvolkomen ware. Maar Hij is, hoewel Hij geen zonde gekend heeft, om wille van de Zijnen in de gestalte van het zondige vlees gekomen, - Hij heeft boven de Zijnen niets vóór willen hebben, integendeel, Hij is nedergedaald in hun zwakheid, in hun verlorenheid, opdat Hij hen allen weer oprichten en herstellen zou. Het is hetzelfde als wat de Apostel Paulus zegt: “Overmits dan de kinderen des vleses en des bloeds deelachtig zijn, zo is Hij ook desgelijks derzelve deelachtig geworden, opdat Hij door de dood - dat is door Zijn dood teniet zou doen dengene, die het geweld van de dood had, dat is, de duivel” (Hebr. 2: 14). En opnieuw: “Waarom Hij in alles de broederen moest gelijk worden, opdat Hij een barmhartig en getrouw Hogepriester zou zijn, in de dingen, die bij God te doen waren, om de zonden van het volk te verzoenen. Want in hetgeen Hij zelf, verzocht zijnde, geleden heeft, kan Hij degenen, die verzocht worden, te hulp komen” (Hebr. 2: 17 en 18). En opnieuw zegt hij: “Want wij hebben geen hogepriester, die niet kan medelijden hebben met onze zwakheden, maar die in alle dingen, gelijk als wij, is verzocht geweest, maar zonder zonde” (Hebr. 4: 15). En in dezelfde zin betuigt Paulus nogmaals: “hoewel Hij gekruist is door zwakheid, zo leeft Hij nochtans door de kracht Gods” (2 Cor. 13: 4), En de Heere Zelf klaagt in Psalm 40: 13: “Kwaden tot zonder getal toe, hebben Mij omgeven; mijn ongerechtigheden hebben Mij aangegrepen, dat Ik niet heb kunnen zien; zij zijn menigvuldiger dan dé haar Mijns hoofds, en Mijn hart heeft Mij verlaten”.

Zo betekenen dan de hele getallen, te weten de twee ellen lengte, en de éne el van de breedte en hoogte, Zijn volkomenheid. Maar de gebroken maat draagt Hij ons ten goede, daar Hij in zulke zwakheid wandelt, lijdt en Zich laat kruisigen, maar juist zó overwint.”

Het citaat, dat wij hier gaven, is betrekkelijk willekeurig genomen uit Kohlbrugge's rijke bundel van diepzinnige leerredenen over de Tabernakel. Toch kunnen wij er de verschillende eigenaardigheden van zijn exegese zonder moeite uit leren kennen. Vier eigenaardigheden willen wij noemen:

Ten eerste: Wij hebben hier te doen met een Christologische exegese van het Oude Testament. Het Oude Testament verkondigt Christus. Hij is de eigenlijke boodschap van het Oude Testament. Wij kennen Hem uit het Oude Testament zeker niet minder dan uit het Nieuwe.

Ten tweede: Oud en Nieuw Testament vormen tezamen één Heilige Schrift. Christus is de eenheid van de Testamenten.

Ten derde: Kohlbrugge hecht betekenis aan alle bijzonderheden van de tabernakel. “De tabernakel nu zult gij maken”, deze woorden betekenen volgens Kohlbrugge: “de Christus zult u zo en zo afbeelden”¹²³. Dan volgt hieruit, dat ieder onderdeel van de tabernakel betrekking heeft op Christus, zo betekenen bijvoorbeeld de eerste tien gordijnen van de tabernakel, dat Christus’ binnenste “als omhangen en bedekt was met de tien geboden van God.” Het fijn getweernd linnen betekent, “dat Jezus kostelijk en heerlijk was inwendig.” “Gelijk linnen bereid wordt, draad aan draad geweven en samengeslagen, zo is ook Jezus om onzentwil geperst en geslagen geworden, om in Zijn binnenste de wil van God te doen.” De witte kleur van de gordijnen “ziet op de reinheid en heilige onschuld van de Heere.” De hemelsblauwe kleur wil zeggen: “De vervulling van Gods geboden was steeds een getrouwe, en op aarde was Hij zó, dat Hij tegelijkertijd in de hemel was.” Het purper betekent “de uitstorting van Zijn bloed”, Het scharlaken staat er “vanwege de onuitsprekelijke smarten, verschrikkingen en angsten van de hel, die Hij in Zijn ziel geleden heeft, en vanwege de vurige liefde, het geduld en de volharding in Zijn innerlijk lijden.” In de gordijnen zijn de hemelse beelden van de cherubim geweven. Zij beelden Christus af “als mens, als geslacht rund, als overwinnende leeuw en als ten hemel stijgende arend.” Wij willen er hier niet uitvoerig bij stilstaan, dat Kohlbrugge betekenis hecht aan de maten van de gordijnen, dat hij een verborgen zin hierin ziet, dat de gordijnen vijf aan vijf samengevoegd worden, dat er van vijftig strikklisjes gesproken wordt en van vijftig gouden haakjes enz. De hele bundel is vol van uitleggingen, zoals wij ze hier weergeven.

Ten vierde: Het zijn inzonderheid getallen, die Kohlbrugge’s aandacht trekken en waarvan hij de betekenis naspeurt. Voorbeelden hiervan zijn in het voorafgaande al te vinden.

Wat zullen wij van Kohlbrugge’s exegese zeggen? Dat hij Oud en Nieuw Testament als één Heilige Schrift ziet en bijgevolg een Christologische uitlegging van het Oude Testament geeft, is een gezichtspunt, dat men slechts kan verwerpen of aanvaarden. De officiële theologische wetenschap van Kohlbrugge’s tijd verwierp het, maar de theologie van alle voorafgaande eeuwen aanvaardde het, gelijk Kohlbrugge in de “Historisch-theologische gesprekken tussen een oom en een neef” uitvoerig aantoonde. Trouwens de Schrift zelf geeft aanleiding tot deze exegese. Jezus en de apostelen beroepen zich telkenmale op de schrift, dat is, op het Oude Testament. De *Schriften* zijn het, die van Jezus getuigen. Paulus bewijst de Joden *uit de Schriften*, dat Jezus de Christus is. Dat Kohlbrugge’s exegese, waar zij tot de kleinste bijzonderheden wil afdalen, wel eens

¹²³ “De Tabernakel en zijn gereedschappen”, blz. 5.

gewrongen en gezocht is, moeten wij intussen erkennen. Of alles, wat hij in de tekst van het Oude Testament vinden wil, er wel werkelijk te vinden is, lijkt mij soms onzeker. Kohlbrugge's aandacht voor de bijzonderheden, vooral voor getallen, is echter leerzaam. In de getallen, die de Schrift gebruikt, komt zeer zeker een boodschap tot ons en wij moeten ons van die boodschap theologische rekenschap geven.

De vertegenwoordigers van de officiële theologie in Kohlbrugge's dagen hebben op zijn exegese gesmaald en haar als onwetenschappelijk en fantastisch gebrandmerkt. Deze wetenschap is voor Kohlbrugge geen autoriteit. Hij vraagt zich in alle ernst af: wat hebben Jezus en de apostelen geleerd? En daaraan wil hij zich houden. En dan blijkt het, "dat de boeken van Mozes en de profeten even weinig een "Oud" Testament zijn als de boeken van de evangelisten en apostelen; dat juist deze geschriften voor de Heere, voor Zijn apostelen en voor de eerste christelijke gemeenten de enige Bijbel en normatieve autoriteit waren, waaruit zij het evangelie van het Koninkrijk Gods verkondigd hebben"¹²⁴. En nog scherper formuleert Kohlbrugge deze dominerende betekenis van het Oude Testament, wanneer hij schrijft¹²⁵: "Hun - namelijk de evangelisten - was dus de schrift van Mozes en de profeten en niet Jezus Zelf noch alles wat met Hem geschiedde de hoogste autoriteit inzake Jezus." Alle voorkeur, die men voor het Nieuwe Testament voor de kennis van Jezus Christus zou kunnen hebben boven het Oude Testament is hier ook weggevallen. Wij kennen Hem uit de boeken van Mozes en uit de profeten niet minder dan uit de geschriften van apostelen en evangelisten. Want een wezenlijk verschil tussen die beide delen van de Heilige Schrift, die wij als Oud en Nieuw Testament plegen aan te duiden, bestaat er niet.

Een voorgaande openbaring en, in verband daarmee een geleidelijke opklimming van het lagere naar het hogere te leren, ligt dus zeker niet in Kohlbrugge's lijn. Het verschil tussen Oud en Nieuw Testament is niet het verschil tussen het onvolkomen en het volkomen, maar het kan getypeerd worden met de woorden *genesis* en *gennèsis* uit Matth. 1. Het Oude Testament spreekt van de *genesis*, de wording van Jezus Christus in de voorgeslachten, het Nieuwe Testament van Zijn *gennèsis*, Zijn geboorte eenmaal in de geschiedenis.

Dat velen het Oude Testament als "oud" in de zin van "verouderd" en "hebbende afgedaan" beschouwen, dat is Kohlbrugge maar al te duidelijk. Hun houding ten opzichte van het Oude Testament is dezelfde verkeerde houding, die Kohlbrugge ook ten opzichte van de Wet moest constateren. Er is, zoals wij in de vorige paragraaf aantoonde, tweërlei opvatting van de Wet. God heeft de Wet gegeven als een Woord van genade en van leven. Vatten wij haar op de rechte wijze op, dat is, leren wij uit haar onze zonde kennen en weten wij haar in Christus vervuld en volbrengen wij haar geboden niet door zelf aan het werk te gaan, maar door alleen maar te geloven in Jezus Christus, dan is de Wet voor ons een Woord van genade en van leven. Zo gezien heeft de Wet niet afgedaan, maar is zij integendeel in Christus in ere hersteld. Vatten wij echter de Wet op verkeerde wijze op, namelijk als een middel om onszelf te rechtvaardigen voor God, dan brengt zij ons vloek en dood. Van die vloek van de Wet, van de dood, die in het gevolg van de Wet komt, heeft Christus ons verlost. Diezelfde hachelijke mogelijkheid van verkeerde opvatting en van misverstand is er nu ook ten opzichte van het Oude Testament. Zoals

¹²⁴ "Wozu das Alte Testament?" S. 133.

¹²⁵ S. 86.

men de Wet hanteert als middel om zichzelf te handhaven tegenover God, zo beschouwt men het Oude Testament als het boek van de Joden, dat met de komst van Christus in het vlees afgedaan heeft. Men vergeet, dat Jezus zelf en de apostelen de heilige Schriften, die wij gewoonlijk als Oud Testament betitelen, volkomen anders gelezen hebben, namelijk als getuigenis van Christus. De boeken van Mozes, de profeten en de Psalmen leren ons tot in bijzonderheden wat op Jezus betrekking heeft. Men doet er dus verkeerd aan, zich uit het zogenaamde Nieuwe Testament een beeld van Jezus Christus te vormen. Het Oude Testament behoort ook te spreken. Kohlbrugge beweegt zich in een richting, die merkwaardigerwijze tegengesteld is aan die van veel anderen. Andere benaderen het Oude Testament van het Nieuwe uit, Kohlbrugge doet het omgekeerd. Andere ontlene het beeld van Christus aan de boeken van het Nieuwe Testament - soms zelfs aan een deel van het Nieuwe Testament, aan de evangeliën, of aan de synoptische evangeliën, of aan Marcus of aan wat men als de oorspronkelijke Marcus beschouwt, of aan de Bergrede - Kohlbrugge neemt het Oude Testament ter hand en erkent: het heil, dat hier aan Israël beloofd wordt, de genade, die hier wordt toegezegd, het is alles in Christus, van wie wij uit het Nieuwe Testament weten, dat Hij Jezus heet. Men zal moeten toegeven, dat Kohlbrugge's handelwijze overeenstemt met die van de apostelen, die uit de Schriften, dat is dus uit het Oude Testament, bewijzen, dat Jezus de Christus is. Vraagt iemand: de Christus? Wat is dat? Wat verstaat u daaronder? Dan kan men de vrager slechts naar het Oude Testament verwijzen. Het kan nu geen verwondering meer wekken, dat Kohlbrugge de uitdrukking "Oud Testament" - ten onrechte ontleend aan 2 Cor. 3: 14 - ongelukkig acht. Zij leidde tot de geringschatting van het grootste gedeelte van de Bijbel. Kohlbrugge betoogt: "dat de apostel in 2 Cor. 3 een onderscheiding maakt tussen bediening en bediening, een bediening van de letters en een bediening van de Geest. Zo waren voor hem de Schriften van Mozes en de profeten òf letter òf Geest, en Oud of Nieuw Testament. Hij noemde haar gezamenlijke inhoud het Oude Testament, in zoverre de Schriften zo gelezen en verstaan werden, als de Joden, die niet tot Christus kwamen, ze lazen. En het Nieuwe Testament, in zoverre men de boeken las volgens de norm, welke hij "in Christus" noemt. De apostel geeft duidelijk te verstaan, dat hij de naam "Oud Testament" niet aan de boeken van Mozes als zodanig geeft, maar dat hij deze zo noemt naar het gebruik, dat de Joodse gezindheid ervan maakte, zodat het niet aan de boeken lag, al waren deze een Oud Testament, maar aan de mensen. Want zij lazen de boeken met een deksel op het hart en zo maakten zij deze tot het Oude Testament. Deze aanduiding geldt bij hem slechts volgens de Joodse opvatting van hardnekkig ongeloof voor diezelfde boeken, die voor hem Nieuw Testament waren. Hij las ze met een geheel ander, of zoals hij zegt, met ongedekt aangezicht (2 Cor. 3: 18). "Zo was één en dezelfde Wet het één of het ander, al naar de gesteldheid van het hart van degenen, die de Wet hoorden"¹²⁶.

Het gaat bij Kohlbrugge dus ook inzake de verhouding van Oud en Nieuw Testament, evenals inzake de verhouding van Wet en Evangelie, om het *gebruik*, dat de *mens* van het Oude Testament, respectievelijk de Wet, *maakt*. De boeken van Mozes, de profeten en de Psalmen op *zichzelf* zijn geen Oud Testament, maar zij prediken, evenals de geschriften van de apostelen en van de evangelisten Christus.

Wij zullen laten zien, dat Kohlbrugge's leer over de wedergeboorte en de vernieuwing van de mensen de gedachte van de hand wijst, dat de vernieuwing een gestadig verlopend

¹²⁶ "Wozu das Alte Testament?" S. 14 en 15.

proces zou zijn. De mens, in zichzelf zondig en vleeselijk, is door het geloof in Christus geheel rechtvaardig en heilig in Hem. Daar is geen overgang van zonde naar gerechtigheid, geen langzaam maar zeker voortschrijden van vleeselijkheid naar heiligheid, maar zodra het Woord, dat is, Christus tot de mens komt, is hij meteen heilig. Zo wijst Kohlbrugge ook in de leer van de Heilige Schrift de gedachte van een “proces” van de hand. Er is geen opklimming van Oud tot Nieuw Testament. Alle boeken, de boeken van Mozes en de evangeliën, de profeten en de apostelen, de Psalmen en de brieven zijn Oud Testament, wanneer de Geest, wanneer Christus ontbreekt. Maar, waar de Geest van de Heere is, aldaar is vrijheid (2 Cor. 3: 7), namelijk vrijheid van de letter, aldaar is mitsdien een waarachtig “geestelijk” verstaan van heel de Schrift. En de boeken van Mozes, de profeten en de Psalmen zijn evenzeer “Nieuw Testament” als de evangeliën en brieven.

6. ALGEMENE EN BIJZONDERE OPENBARING

Het Woord van God, als eenheid van Wet en Evangelie enerzijds, en van Oud en Nieuw Testament anderzijds, is de enige openbaring van God. Kan er dus van een algemene openbaring, van een openbaring van God in natuur, geschiedenis en geweten in de geest van Kohlbrugge niet gesproken worden? Het probleem van de algemene openbaring heeft bij Kohlbrugge lang niet die scherpe kanten, die het in de theologische discussie van de laatste tijd heeft. Men ontmoet bij hem telkens weer de gedachte, dat er bij alle mensen enige kennis van God is. Op de vraag¹²⁷: “Is echter de wet van de tien woorden niet uitsluitend voor de Joden?” antwoordt hij: “Er bestaat geen mens en geen volk, dat niet de overtreding van deze woorden, hoe zij dan ook opgevat worden, afkeurt. En daarmee bewijzen alle volkeren, dat het werk van deze Wet in hun hart en gegrift is!” Wanneer Psalm 19 zegt, dat de hemelen Gods eer en het uitspansel het werk van Zijn handen vertellen, dan is hier zeer zeker een openbaring van God in de natuur.

Openbaring dus buiten het Woord, dat is, buiten Christus om? Een tweede openbaring buiten de openbaring van het Woord? Nee, zo heeft Kohlbrugge het niet bedoeld. Het is de openbaring van het Woord, de openbaring in Christus, die, op één of andere wijze aan de heidenen, in de natuur, in de spraak van het geweten gegeven is. Christus heeft tot de Grieken en Romeinen gesproken. In hun geschriften vindt men het vroeger uitgestrooide zaad. “Zo lang de wereld bestaan heeft, is Christus in de wereld geweest, weliswaar niet lichamelijk, maar met Zijn Geest, Zijn genade en Zijn Majesteit.” “Men had Hem aan de schepselen kunnen waarnemen, wanneer men er acht op had willen slaan. Men had het kunnen weten dat Hij de Schepper, Drager en Verzoener van de wereld vanoudsher is geweest.” Wat men dus algemene openbaring zou willen noemen, ook dat is wezenlijk niet anders dan openbaring in Christus.

Wanneer bijvoorbeeld de negentiende Psalm van Gods openbaring in de natuur spreekt, dan is degene, die de Psalm leest en hoort, toch niet zonder Woord. Hij hoort immers het Woord van God uit de Psalm, en dat Woord leert hem de openbaring zien, die hij zonder Woord niet zien zou. Er is dus geen sprake van, dat Kohlbrugge een tweede zelfstandige bron van de openbaring zou leren. De openbaring van het Woord sluit de “algemene” openbaring in. In hoofdzaak waardeert Kohlbrugge de openbaring in natuur, geschiedenis

¹²⁷ “Die Lehre des heils.” vr. en antw. 134.

en geweten trouwens negatief. Zij ontnemt de mens alle onschuld en overtuigt hem van zijn zonde, doordat zij hem leert dat de volstrekte eisen van God waarlijk bindend voor hem zijn.

Uit alles, wat wij tot dusver over Kohlbrugge's theologie zeiden, hebben wij het inzicht gewonnen, dat deze theologie van het Woord is. Dit Woord komt tot ons als Wet en Evangelie, als Oud en Nieuw Testament, als algemene openbaring en als openbaring in de Heilige Schrift. Het is telkens hetzelfde Woord, namelijk het vleesgeworden Woord, Jezus Christus, tot een eenheid verbindende de tegenstellingen van Wet en Evangelie, Oud en Nieuw Testament, algemene openbaring en openbaring in de Schrift. De Christologie beheerst dus de hele theologie van Kohlbrugge. De inhoud van die theologie, die wezenlijk Christologie is, moet ter sprake komen. De drie stukken, die Kohlbrugge in de "Lehre des heils" aan de orde stelt, moeten wij nu nader beschouwen. Het zijn deze: 1. dat ik een mens ben en niets meer, 2. dat God God is, 3. dat Hij Zijn beloften ook aan mij vervult. Aangezien bij de behandeling van de leer van het Woord van God al een groot aantal vraagstukken aan de orde kwam, kunnen wij over verscheidene onderwerpen kort zijn.

7. “DAT IK EEN MENS BEN EN NIETS MEER”

a. Schepping en zonde

“Dat ik een mens ben en niets meer”, zo luidt het opschrift dat Kohlbrugge boven het eerste hoofdstuk van zijn “Lehre des heils” plaatst. Dit hoofdstuk correspondeert met de eerste afdeling van de Heidelbergse Catechismus, handelende over de ellendigheid van de mensen. Is dan “mens zijn” en “ellendig zijn” voor Kohlbrugge hetzelfde? Identificeert hij schepping en zonde? Uit de vraag en het antwoord, waarmee Kohlbrugge zijn eerste hoofdstuk inzet, zou men bijna kunnen opmerken, dat hij het inderdaad zo ziet. Zij luiden: “Wat wilt u daarmee zeggen, dat u mens bent? Antwoord: Dat ik aan de ijdelheid onderworpen, dat ik boos en onder de zonde verkocht ben”¹²⁸.

Toch zou het onjuist zijn te menen, dat Kohlbrugge de zonde in de creatuurlijkheid zoekt. Dat hij vaak uitdrukkingen bezigt, die deze schijn wekken, is intussen wel te verklaren. Zoals Kohlbrugge afkerig is van alle speculaties over Christus, waarbij de vleeswording buiten beschouwing blijft, zo is hij evenzeer afkerig van alle speculaties over de mens in de staat van de rechtheid, waarbij de zonde en de vergeving buiten beschouwing blijven. Het Woord, waardoor God hemel en aarde schiep en waardoor Hij alle dingen draagt en in stand houdt, is Jezus Christus, het kind van Bethlehem, de kruiseling van Golgotha. Het is een ijdele onderneming over Schepper en schepping te spreken, wanneer men niet wil uitgaan van incarnatie, kruis en opstanding. Zo is het ook een ijdele speculatie, wanneer men mens-zijn en zondig-zijn gaat scheiden. Zulk een scheiding zou in strijd zijn met die zakelijkheid, die het geloof eigen is. Dit inzicht ontbreekt in de al zo vaak genoemde verhandeling van Van Lonkhuijzen doorgaans geheel. Het schema, dat deze Kohlbrugge opdringt, wrekt zich. Wanneer Van Lonkhuijzen immers wil uitgaan van de schepping, zoals zij in ongebroken heerlijkheid uit Gods hand uitging en dan bij Kohlbrugge terstond op allerlei uitspraken over de zonde stuit, dan moet hij wel tot de conclusie komen: hier worden schepping en zonde kortweg geïdentificeerd.

Dit is echter onjuist. Want Kohlbrugge vergeet niet, dat God in het begin de mens in Zijn beeld, naar Zijn gelijkenis geschapen heeft. “In Zijn beeld, naar Zijn gelijkenis?” aldus vertaalt Kohlbrugge in de “Lehre des heils”, vraag en antwoord 10, en op veel andere plaatsen letterlijk naar de Hebreeuwse tekst¹²⁹. Aan de eigenaardigheid van die tekst hecht Kohlbrugge waarschijnlijk al te veel betekenis. Op de exegetische juistheid van zijn vondst gaan wij dus niet nader in. Wel moet onmiddellijk in het oog springen wat Kohlbrugge met zijn vertaling: in Zijn beeld, bedoeld heeft.

De formulering “in Zijn beeld” bedoelt te zeggen, dat het Beeld van God geen kwaliteit is, die God aan de mens verleend heeft, en dat het daarom geen veilig bezit is, waarover de mens in alle rust beschikken kan. In zijn leer van de schepping van de mensen in het beeld van God wil Kohlbrugge getuigen van de actualiteit van Gods openbaring: de mens is in Gods beeld, als hij en voor zover hij in Gods Woord blijft. De uitdrukking “beeld Gods” zegt dus niets over *het wezen van de mens op zichzelf*, maar zij typeert *de verhouding van de mens tot God*. Evenmin als de zonde een kwaliteit is van de mens - zij is een stand, waarin de mens zich bevindt - evenmin is het “beeld Gods” dat een kwaliteit

¹²⁸ “Die Lehre des heils.” vr. en antw. 5.

¹²⁹ De tekst heeft be = in, en niet ke = naar.

- het is de stand, waarin God de mens gezet heeft. “Wat is boos”, zo vraagt Kohlbrugge in vraag 8 van de “Lehre des heils.” En het antwoord luidt: “wat niet op zijn plaats gebleven is, daar waar God het gesteld heeft.” De “plaats”, waarin God de mens schiep, is Zijn beeld.

Nu is de zondeval dus niet anders dan een uitvallen *uit* het Beeld van God. “Uit die heerlijkheid, uit dat beeld is de mens uit, *hij is dus de plaats uit, waarin God hem schiep*, zo totaal goddeloos, zodat er geen vezel van verbintenis meer is van hem aan God. In zulk één uit het beeld, in zulk een geheel ontGoddelijkt zijn, zo heel buiten zijn plaats, neemt de mens de Wet op, en wil zich met de Wet verder in de plaats wringen, waarin hij vroeger was. Hij bedient zich daarbij niet alleen van zijn vermeende kennis van goed en kwaad, alsof hij wist, wat goed of kwaad was, maar hij meent ook nog de gelijkenis van God te kennen en zich met de Wet te perfectioneren, om de oorspronkelijke gelijkenis het naast bij te komen, en het beeld zoekt hij in zich hersteld te krijgen, in plaats dat hij erkent, dat het Beeld van God nooit in hem, maar hij in het Beeld van God geschapen is geweest, en dat hij weer in dat beeld in moet”¹³⁰.

Kohlbrugge’s bedoeling wordt terstond duidelijk, wanneer men bedenkt, dat hij verband legt tussen het Beeld van God en het Woord, ja, dat hij het Beeld van God gelijkstelt met Christus. Aanvankelijk was de mens in Gods beeld, dat is hij bleef gehoorzaam in Gods Woord. Toen viel hij uit het beeld uit, dat is, hij overtrad Gods gebod en geraakte buiten Christus. “Christus is Gods beeld”, zegt de Apostel. Weer in het beeld in - is dan: in Hem gevonden geworden te zijn”¹³¹. In de vleeswording van het Woord, dat is dus wanneer God de mens door Zijn Woord aanspreekt en deze dat Woord gelooft, wordt hij in het Beeld van God hersteld.

Van de mens in Christus geldt daarom opnieuw: God schiep de mens in Zijn beeld. Daarom heeft het ook omdat God in Christus een nieuwe schepping gesteld heeft, zin, van het Beeld van God, hoewel het ons geheel verloren gegaan is, te spreken. Kohlbrugge speculeert niet over de mens in de staat van de rechtheid, hij klampt zich niet vast aan eventuele overblijfselen van het Beeld van God na de val, maar hij bedrijft Christologie. Deze is ook in de leer van de schepping het allesbeheersend gezichtspunt.

Zo blijft dus volstrekt gelden, dat voor de mens alle heil en alle leven hiervan afhangt, dat hij in het Woord blijft. Daarentegen is de zonde - niet: zinnelijkheid, egoïsme in de eerste plaats, maar - uit het Woord Gods uitgaan, het Woord Gods niet geloven. Zo was het bij Adam. God had gezegd: “van alle boom van deze hof zult gij eten, maar van de boom, die in het midden van de hof is, zult gij niet eten.” Zolang hij zich aan dat gebod hield, had hij het leven. Toen hij echter door duivelse inblazing begon te twifelen aan de waarheid van Gods Woord, overtrad hij het gebod. Adams zonde is, dat hij niet bleef in Gods Woord. Maar niet alleen bij Adam, bij alle mensen is ongelooft de eigenlijke zonde. Uit ongehoorzaamheid jegens het Woord van de genade komt alle andere kwaad voort. “Ween niet bitter”, aldus Kohlbrugge in een lijdenspreek over de verloochening van Petrus, “omdat u gezondigd hebt. Ween niet bitterlijk, omdat u nu u als buitengestoten en verworpen gevoelt. Want dit gevoel is niet van de Heere. Ween niet bitterlijk, alsof u de genade verspeeld hadt en of het nu uit en voorbij is. Want dit is het Woord van de Heere: Mijn genade zal van u niet wijken. Ween echter bitterlijk, omdat u de Heere niet geloofd hebt. Dat is het ware berouw en dan zult u midden in uw droefheid en uw bitter geweent

¹³⁰ Brief aan Drost 1884.

¹³¹ Brief aan Drost.

beseffen, dat u de zonde niet moet aanvallen, om haar uit te roeien, maar Christus moet grijpen, de Zondenuitdelger, met andere woorden: dat u moet geloven.”

b. De kennis van de zonde

Als ongelooft leert de Wet ons onze zonde kennen. Zij is niet slechts een verkeerde daad of een reeks van verkeerde daden, Zij is “de hele vijandige houding en gezindheid jegens God, en de met Zijn Wet strijdige handel en wandel, welke ons, door onze afstamming van de van God afgevallen Adam, eigen is”¹³².

c. Erfzonde

De vraag komt nu aan de orde, welk verband er is tussen de zonde van Adam en onze zonde. Langs tweeërlei lijn bewegen zich Kohlbrugge's gedachten, tweeërlei lijn, die ook in zijn Christuslogie aan te wijzen is. Enerzijds ziet Kohlbrugge het verband tussen Adams zonde en de onzen als een levensverband: wij hebben *in Adam* gezondigd. “Wij, die eenmaal in Adams lendenen waren, zondigen allen in hem; zijn zonde, als de zonde van ons hoofd, moest naar Gods heilig recht ons al toegerekend worden”¹³³. Hier werkt de solidariteit van het hele menselijke geslacht, zoals de apostel Paulus die in Rom. 5 leert, De keerzijde van deze solidariteit is hier de solidariteit van de nieuwe mensheid: in Adam hebben zij allen gezondigd, in Christus hebben zij allen het leven; Adam is het hoofd van de verloren mensheid, Christus is het hoofd van de Kerk. Spreekt nu Kohlbrugge van een toerekening aan ons van Adams zonde, dan is daar die tweede lijn in zijn gedachtengang: het verband tussen Adams zonde en de onze wordt gelegd door Gods toerekening: “Toen hij ongehoorzaam geworden was, noemde God hem “vlees” en zijn werk “boos, zonde.””¹³⁴ Levensgemeenschap tussen Adam en ons; toerekening van Adams zonde aan ons. Levensgemeenschap tussen Christus en ons; toerekening van Christus' gerechtigheid aan ons. In het geheel van Kohlbrugge's theologie zijn deze twee lijnen zuiver parallel. Die Christus, met wie wij in gemeenschap staan, is immers - altijd weer - het Woord, waardoor God ons aanspreekt en waardoor Hij ons, zondaren, rechtvaardig noemt. En dat Woord is een levend en scheppend Woord: God *noemt* ons rechtvaardig, daarom zijn wij het, als wij het geloven. Men zou de neiging in zich kunnen voelen opkomen, de eerste lijn van Kohlbrugge's hamartologie¹³⁵ en Christologie mystiek te noemen, als daar niet die tweede lijn was, de lijn van de toerekening van de zonde van Adam en van de gerechtigheid van Christus. Maar zou men omgekeerd de tweede lijn slechts juridisch willen noemen, dan is daar die eerste gedachte van onze solidariteit met Adam en met Christus, die men weer bijna de weg van de mystiek zou willen noemen, als niet bij Kohlbrugge met “Christus” altijd weer “het Woord” bedoeld werd, het Woord, dat om geloof roept en dat geloofd wil worden. “Het Woord” is ook hier weer, gelijk op alle andere plaatsen van Kohlbrugge's theologie, het dominerend gezichtspunt. Zijn hele theologie is Christologie.

God noemt de mens een zondaar, maar deze houdt zich opnieuw niet aan dit Woord van

¹³² “Zwei Predigten über die heilige Taufe”.

¹³³ Uitlegging van Genesis 3.

¹³⁴ Romeinen 7.

¹³⁵ leer van de zonde.

God. Hij wil tot geen prijs toegeven, dat hij een zondaar is. Hij zoekt de “zonde” in bepaalde “zonden”, die hij - met Gods hulp - wil overwinnen. Zo komt hij tot allerlei vormen van activisme. En dan weer zoekt hij de zonde in het lichaam of in de creatuurlijkheid, en ascese wordt het middel om de zonde te overwinnen. Of ook weigert de mens - de wedergeborene zich een zondaar te laten noemen. Er is wel veel zonde in hem, maar er is ook een beginsel van nieuw leven in hem gelegd. Hij is een bekeerde, een wedergeboren mens, en voorzover hij dat is, is hij van zonde bevrijd. Aldus het piëtisme. Het zijn alles slechts pogingen, om zich aan Gods Woord te onttrekken, aan het Woord, dat oordeelt, volstrekt en onverbiddelijk, dat de mens leert, dat hij een mens is en niets meer, maar dat ook vrijspreekt, geheel en volkomen, en dat de zondaar rechtvaardig maakt in Jezus Christus. Naar dat Woord, naar de Wet van God wil de mens niet luisteren. En uit de Wet is juist, gelijk wij gezien hebben, de kennis van de zonde. Maar wij gebruiken haar als een middel om onszelf te rechtvaardigen voor God. Zo brengt zij ons de dood.

Toch heeft God het zo niet gewild, toen Hij de Wet gaf. Het is Zijn wil, dat wij de geboden zullen volbrengen door al maar te geloven in Christus, die de Wet voor ons vervuld heeft. De Wet bedoelt niet onze dood maar ons leven, niet onze nederwerping, maar onze oprichting, niet ons verderf, maar ons behoud. Zij drijft ons tot Christus, in wie God “Zijn Wet opgericht, de zonde weggedaan en de mens in gerechtigheid voor zich gesteld heeft”¹³⁶.

¹³⁶ “Die Lehre des Heils” vraag en antwoord 166.

8. DAT GOD GOD IS

a. Christus, de Vervuller van de Wet

Van die Wet van God, die wij niet kunnen volbrengen, is nu Jezus Christus de Goddelijke Vervuller. Hij deed voor ons en in onze plaats wat wij niet konden. Hij droeg de straf, waarmee de Wet de overtreders bedreigt. Hij volbracht alle geboden door Zijn dadelijke gehoorzaamheid.

Zo stelt dus de “Lehre des heils”, na de uiteenzetting van de leer van de schepping van de mensen, van het Beeld van God, van de zonde en van de kennis van de zonde uit de Wet, terecht de Christologie aan de orde. Zij doet dit onder het eigenaardige opschrift: “Dat God God is.”

In het deel van de ellende van de mensen behoeften wij niets anders te leren, dan dat wij mensen zijn. Mens-zijn is feitelijk niet anders dan zondaar-zijn. Dat leert ons de Wet. Zij leert ons niet, wie de mens op zichzelf is, maar wat hij is voor God.

Zo heeft Kohlbrugge er nu in tweede instantie in het geheel geen behoefte aan, uiteen te gaan zetten, wie nu God op zichzelf is. Als Hij van God spreekt, dan spreekt hij van God in Zijn betrekking tot de mens, dan spreekt hij dus al weer van het Woord van God, van Christus. Alle ander spreken van God zou speculatie zijn en daarom in strijd komen met de zakelijkheid van het geloof.

Het gaat mij niet aan, wie God op zichzelf is, maar “terwijl ik erken, een mens, een zondaar te zijn, laat ik God Zijn eer, dat Hij geen andere is, dan zoals Hij Zich in Zijn Woord bekend maakt.”¹³⁷ Als onze Redder in Christus heeft zich God geopenbaard. In de wetenschap, dat God die God is, die zich zo geopenbaard heeft, is voor de mens, de zondaar alle heil gelegen.

Het probleem van de Wet vormt de blijvende achtergrond van Kohlbrugge’s Christologie. Naar dat probleem van de Wet zullen wij dus nog eenmaal moeten terugkeren, waarbij wij met enkele woorden in herinnering brengen, wat wij bij de uiteenzetting van de verhouding van Wet en Evangelie over de Wet gevonden hebben. De Wet is de uitdrukking van Gods onveranderlijke wil. Zij kan door mensen niet - ook niet voor een tijd - opzij gezet worden. De wil van God volgens de Wet is de zaligheid van de mensen. De Wet is een vorm van het genadeverbond en bedoelt dus zeker niet onze dood. Maar nu neemt de zondaar zelf de Wet in de hand om zichzelf voor God te rechtvaardigen. “Wat is”, zo vraagt Kohlbrugge, “de gevaarlijkste dwaling met betrekking tot de Wet? Dat de mens meent, dat het er niet zo precies op aan komt met de Wet, en dat hij dan terwille van de buik en het ijdel genot meent, van de Wet zoveel te mogen afdoen en daaraan te mogen toedoen als voor zijn situatie geschikt is - waarbij hij zich dan vleit met het geloof, met de barmhartigheid van God en met de verdienste van Christus”¹³⁸. Dit is misbruik van de Wet. Er is echter ook een recht gebruik van de Wet. “Hoe is de verhouding van de waren gelovige tot de Wet? Hij bemint haar van harte. Want hij ziet in haar een keten van de meest getrouwe beloften van God en de heerlijkste handhaving zowel van Gods eer als van eigen geluk. Daarom offert hij zichzelf op en vraagt slechts naar gerechtigheid”¹³⁹.

¹³⁷ “Die Lehre des Heils” vr. 162.

¹³⁸ “Die Lehre des Heils” vr. 160.

¹³⁹ “Die Lehre des Heils” vr. 161.

Hier neemt de mens niet zelf de Wet in de hand. Hij weet, dat alle geboden van God even zo veel beloften zijn en dat God onze vervulling van de geboden alleen uit de volheid van Christus hebben wil. Daarom keert hij zich tot de Vervuller van de Wet, tot Christus. Want van deze raad van God spreekt de hele Wet, dat Christus de geboden vervullen, de straf van de zonde dragen en de vloek van de Wet wegnemen zal. In dat ene woord “Christus” wordt de hele inhoud van Gods heilsplan samengevat.

b. De persoon van Christus

Persoon en werk van Christus, van de Vervuller van de Wet, komen nu aan de orde. Wat leert Kohlbrugge over de persoon van Christus? Op die vraag moeten wij nu eerst een antwoord zoeken.

Christus is het Woord van God. Hij is dat Woord, waardoor God in het begin hemel en aarde geschapen heeft, het Woord, dat vlees geworden is. Het is vlees geworden, dat is, het is werkelijk tot ons gekomen, God heeft waarlijk tot ons, die vlees zijn, gesproken. Zijn eeuwig Woord heeft ons waarachtig bereikt, of - zoals Kohlbrugge het graag uitdrukt - Christus is in de persoon van de zondaars ingegaan.

Christus is het Woord van God. Er bestaat ter wereld natuurlijk geen Christologie, die dit niet zou weten, nog minder die dit zou ontkennen. Maar Kohlbrugge maakt er wel zeer bijzonder ernst mee dat Christus het uit niet scheppende, het zondaren rechtvaardigende, het nog steeds onreinen heiligende, reële spreken van God is. Als wij hier het substantief Woord door het verbum spreken vervangen, dan willen wij daardoor het volstrekt actuele karakter van Kohlbrugge’s Christologie typeren. Christus is, ook vandaag, het Woord, dat God tot ons spreekt. “Op dezelfde wijze wordt de Heere aldaar in de wereld ingebracht, als het Evangelie van Zijn genade verkondigd wordt,” dat is, dus, waar gepredikt wordt, dat Christus de Wet vervuld heeft.

Christus is het Woord van God. Wij zien dus ook in dit stuk van de leer van Kohlbrugge, hoe zeer het “Woord Gods” het centrale punt en het eigenlijke thema van zijn theologie is. Men bega dan ook nooit de vergissing, wat wij nu over de persoon van Jezus Christus zeggen, ook maar enigszins los te maken van wat wij tevoren gezegd hebben over het Woord van God, zoals het tot ons komt in de kwaliteit van Wet en Evangelie, van Oud en Nieuw Testament en van algemene en bijzondere openbaring. Dat Woord, dat daar tot ons komt, dat is Christus, dat heet Jezus Christus. Kohlbrugge’s Christologie is wel diametraal tegengesteld aan de liberale pogingen om de “*historische Jezus*” te vinden.

De komst tot ons van dat Woord van God is de vleeswording. Vlees - niet maar mens, maar vlees - is het Woord geworden. Dat betekent: “wij zijn vlees, dat is, niet geest, daarom geheel ledig van God, de dood en de duivel ten prooi gevallen. In zulk een toestand, als waarin wij zijn, verkeerde onze Heere hier voor ons en was toch in zover niet, wat wij waren, als Hij het voor ons deed, Hij echter in en op Zichzelf de Heere in de hemel was”¹⁴⁰. In zijn uitlegging van Matth. 1 heeft Kohlbrugge op zeer schone wijze laten zien, wat hij hier in het kort onder woorden brengt, namelijk wat “vlees” is. De voornaamste inhoud van “Mattheus 1” hebben wij al geschetst. Wij kunnen daarom nu volstaan met een korte typering van dit geschrift. De lijst van Jezus’ stamvaders is het geraamte van de geschiedenis van de “genesis” van Jezus Christus. Deze “genesis” of “wording” is niet in vleeselijk opzicht rein of aan menselijke maatstaf gemeten verheven.

¹⁴⁰ “Die Lehre des Heils” vr. 186.

Juist op het zedelijk bedenkelijke laat Mattheus de nadruk vallen, als hij als stammoeders van de Heere Thamar, Rachab, Ruth en Bathseba noemt. Want “vlees” werd het Woord. Het werd, wat wij zijn, vervreemd van God, onderworpen aan de macht van zonde en dood. Midden in onze ellende plant God Zijn heil. Daar kan alleen het geloof het zien. De genesis van Jezus Christus is “geloofsgenesis.” De vaderen en hun vleselijke daden, zij zijn door het geloof, om Christus’ wil, dat is, omdat zij juist door hun daden de vaderen van Jezus Christus zijn voor zoveel het vlees aangaat, rechtvaardig voor God. Kohlbrugge’s leer van de vleeswording van het Woord en zijn leer van de rechtvaardiging door het geloof blijken op zeer treffende wijze elkaars aanvulling te zijn. “Mattheus 1” en “Romeinen 7” passen bij elkaar. Het Woord werd vlees. De goddeloze, die vleselijk is en het ook blijft, is rechtvaardig voor God.

Daarom juist, omdat het behoud van zondaren, die “vlees” zijn, afhankelijk is van de waarachtigheid van Christus’ vlees, doet Kohlbrugge zoveel moeite om ons dat vlees-zijn van Christus scherp in het licht te stellen. “Zulk vlees werd het Woord, en denk het u zo zondig, zo ellendig, zo afschuwelijk, zo gruwelijk voor de wet, als u wilt, zo zeg ik luid: zulk vlees werd het Woord. Nochtans bleef het het Woord, nochtans bleef het het onschuldige en onbevleete Lam”¹⁴¹.

“Hij bleef het onschuldige en onbevleete Lam.”

Wij zien hier, dat de beschuldiging, die men vaak tegen Kohlbrugge ingebracht heeft, als zou hij de zondeloosheid van Jezus in twijfel trekken, ja, die zelfs ontkennen, onjuist is, even onjuist als de beschuldiging van antinomianisme, die er trouwens in het nauwste verband ook staat. Is het antinomianisme, wanneer Kohlbrugge de zondige daden van de aartsvaderen onverbloemd in het volle daglicht trekt en geen enkele poging doet om haar *zedelijk* te rechtvaardigen? Men weet, dat de geschiedenis van de exegese talloze voorbeelden heeft van zulke pogingen, om de daden van de heiligen van het Oude Testament te rechtvaardigen voor de rechtbank van menselijke moraliteit. Kohlbrugge doet het niet. Is hij daarom een bestrijder van de Wet van God? Welnee! Hij zoekt geen *zedelijke* rechtvaardiging, geen vrijspraak voor het gericht van het *menselijk fatsoen*, omdat hij weet van rechtvaardiging *door het geloof*, van vrijspraak voor het gericht van God.

Zo staat het nu ook met de kwestie van Jezus’ zondeloosheid. Alleen een paradox kan het mysterie van de incarnatie uitdrukken. Hij is in het vlees gekomen; toch is Hij onschuldig, onschuldig niet ondanks het feit, dat Hij in het vlees is, maar juist omdat Hij in het vlees gehoorzaam is tot het einde. Enerzijds staat dus voor Kohlbrugge de Godheid van Christus vast, Anderzijds trekt hij Hem diep in het vlees omlaag. Waarachtig God is Hij, maar ook waarachtig mens. Is er hier nog sprake van een “eenheid van de naturen”? Kreck, in zijn boek over “Die Lehre von der Heiligung bei H. F. Kohlbrugge”¹⁴², spreekt van de “wonderbare dialectiek, die hier in de kern van de Christuslogie heerst.” Hij zegt: “Juist daarmee dat Christus in de plaats van de zondaar trad, dat Hij zonde werd, deed Hij de wil van God. Juist door dit geloof, waarin Hij trots al weerstand aan Zijn Vader vasthield en alles alleen van God verwachtte, gaf Hij God de eer terug, richtte Hij de Wet weer op, deed Hij van de eeuwige gerechtigheid genoeg en deed Hij de zonde voor ons teniet. Dit geloof, dat niet een in zichzelf rustende zedelijke daad is, maar een zich aan God vastklemmen midden in de vrijwillige, zij het ook niet eigenwillige verlatenheid van

¹⁴¹ “In Anfang was das Wort”

¹⁴² S. 41

God, dit afstanddoen van de heerlijkheid van God, is niet slechts de ware vervulling van de Wet, maar juist zo verwerft Hij Zich de naam “Zoon.”

De vrees, dat de grote nadruk, die Kohlbrugge op het “vlees-zijn” van Christus legt, de zondeloosheid, de heiligheid, ja, de Godheid van Christus in het gedrang zou brengen, evenals de vrees, dat de leer van de rechtvaardiging door het geloof tot antinomianisme zou leiden, zij kan dus alleen hem benauwen, die deze dialectiek niet doorziet of haar, op welke gronden dan ook van de hand wijst. Godheid en mensheid, heiligheid en vlees-zijn, heerlijkheid en vernedering, staan in dialectische verhouding tot elkaar. “Juist in het stof en in het bloedige zweet, juist daarin, dat Hij met de dood worstelt, openbaart Hij Zijn Goddelijke Majesteit, de Majesteit van Zijn liefde en genade voor ons verloren zondaren”¹⁴³. Zeer karakteristiek is het woord, dat Kreck in dit verband citeert: “Zijn lijk, Zijn verscheurde vlees, vrijwillig geworpen in de macht van de dood, was juist Zijn almacht over dood en hel”¹⁴⁴. Christus is dus mens, vlees, en tegelijk God; zo is de zondaar vlees, en tegelijk - in Christus - rechtvaardig door het geloof.

In de Christuslogie van Kohlbrugge is dus de gedachte van de verzoening van zeer grote betekenis. Het woord “verzoening”, *katallage*¹⁴⁵ vertaalt hij graag letterlijk met “verwisseling.” Een wonderbare ruil voltrekt zich tussen de Zoon van God en ons. Hij is geheel geworden wat wij zijn doch zonder zonde. Het Woord is “in de persoon van de zondaars ingegaan.” Al onze zonden en ongerechtigheden zijn op Hem gelegd. In die toestand van volkomen vereenzelviging met ons heeft Christus geloofd, geloofd op hoop tegen hoop, geloofd tot het einde toe. Hij heeft zich door alle vernedering heengeloofd. Zo bleek de Man van smarten, de vernederde, die geen gedaante noch heerlijkheid had, de Zoon van God te zijn in de opstanding uit de doden.

c. Het werk van Christus

Het werk van Christus is ten eerste, dat Hij de Wet opgericht heeft, in de tweede plaats, dat Hij de zonde weggedaan¹⁴⁶ heeft en ten slotte, dat Hij de mens in gerechtigheid gesteld heeft. Hij heeft dit alles gedaan door Zijn geboorte, Zijn getuigenis, Zijn dood, Zijn opstanding, Zijn hemelvaart en Zijn aanvaarding van het koninkrijk. Wij willen in het kort nagaan wat Kohlbrugge hiervan zegt.

God heeft door Christus’ geboorte de Wet opgericht, dat is, “God heeft Zijn Zoon als de Tweede Adam op de aarde gezonden, om dat weer te herstellen wat wij in Adam verdorven hadden en daarom was het Gods wil, dat Hij “onze Wet” geworden is”¹⁴⁷. Wij zien hier, dat Kohlbrugge niet bedoelt te zeggen, dat Christus, door de Wet te vervullen, slechts een onafhankelijk van Hem bestaande mogelijkheid gerealiseerd heeft. In Hem zien wij eerst wat Gods wil en wet waarlijk is. Daarom ontdekken wij eerst in Christus en in Zijn lijden onze zonden. Gods Wet moet vervuld worden, omdat zij Gods Wet is. Openbaring van Zijn eeuwige en onveranderlijke wil is. Maar wij volbrengen haar niet en kunnen haar niet volbrengen. Door dit onvermogen houdt nu echter de verplichting niet op. Daarom liggen wij onder Gods vloek en zijn wij aan de dood prijsgegeven. Onze

¹⁴³ Lijdenspreken.

¹⁴⁴ Walter Kreck, “Die Lehre von der Heiligung bei H.F.Kohlbrügge.” S. 43.

¹⁴⁵ 2 Cor. 5.

¹⁴⁶ aus dem Mittel getan.

¹⁴⁷ “Die Lehre des Heils” vr. 189.

verlossing, onze bevrijding van vloek en dood kan nu nooit of te nimmer hierin bestaan, dat God Zijn eis laat vallen. Zijn Wet - er is niets, dat Kohlbrugge altijd weer met zoveel nadruk leert - staat voor alle eeuwigheid onwrikbaar vast. God zet de Wet niet opzij. Hij zond Zijn Zoon in het vlees, dat is, in dienzelfde toestand, waarin wij zijn, de toestand, waarin wij de Wet moeten gehoorzamen, niet kunnen gehoorzamen en nochtans zullen gehoorzamen. Gods Zoon echter deed, wat wij niet vermochten. Hij deed Gods wil. En daarmee bewerkte Hij niet alleen, dat wij van de vloek van de Wet bevrijd zijn, maar ook dat wij als het ware in Hem de wil van God gedaan hebben. Want Zijn gehoorzaamheid is van nu aan de onze. Zo is Gods Wet blijven staan, zij is opgericht, zij is in eer hersteld. Ook door Zijn getuigenis, door Zijn leer en voorbeeld heeft Christus Gods Wet weer opgericht. "God heeft Zijn Geest op Hem laten rusten, in welke Geest onze Heere, door daad en leer de rechte kennis van God en de eigenlijke zin van Zijn Wet gehandhaafd heeft"¹⁴⁸.

Die eigenlijke zin van de Wet is, zoals wij vroeger gezien hebben, genade en leven. Maar wij leggen de Wet altijd verkeerd uit. Wij menen, dat wij haar geboden onderhouden en als wij soms eens iets van onze radicale onverdorvenheid bespeuren, dan denken wij, dat wij onze tekortkomingen weer goed kunnen maken. Wij willen de geboden volbrengen "met hulp" of "in de kracht van Christus." Kortom de Wet is een middel in onze hand, waardoor wij ons tegen God handhaven., Maar Christus heeft ons, bijvoorbeeld door de geestelijke uitlegging van de Wet in de Bergrede, de eigenlijke zin leren verstaan, heeft ons geleerd, dat wij de geboden alleen door het geloof in Hem volbrengen.

God handhaaft Zijn Wet. Dat is de betekenis van Christus' kruisdood. "Toen God Zijn Zoon voor ons in de dood gaf, heeft Hij het openbaar gemaakt, dat de omwille van onze overtreding naar Zijn Wet opgelegde doodstraf geen onrechtvaardige straf is. Want anders zou de rechtvaardige God Zijn Zoon niet voor ons hebben laten sterven"¹⁴⁹. De toestand, waarin wij met betrekking tot de Wet verkeren, is zodanig, dat òf wij òf de Wet vernietigd moeten worden. De Wet kan niet vernietigd worden, Vernietiging van de Wet zou immers betekenen, dat God voor ons afstand van Zijn troon deed en dat God - men denke aan het opschrift, dat dit tweede gedeelte van de "Lehre des heils" draagt - niet God meer zou zijn. Dan moet dus de mens vernietigd worden, dan moet hij dus blijven in schuld en eeuwige verdoemenis. Ja, - maar God heeft Zijn Wet gehandhaafd, doordat Christus zich in onze plaats heeft laten vernietigen. Hij stierf, opdat Wij zouden leven.

Gods Wet heeft immers "niet onze dood bedoeld, maar het behoud van ons leven; daarom kon de Wet niet voldaan zijn, wanneer wij niet in een nieuw en eeuwig leven terugkeerden; in dit leven leidde Christus ons terug in Zijn opstanding"¹⁵⁰, de Wet bedoelde nooit iets anders dan ons leven. Kohlbrugge herinnert bij deze plaats aan Jezus' woord tot de rijke jongeling: Wilt u in het leven ingaan, zo onderhoud de geboden. Dat leven geeft Christus, de Vervuller van de Wet. Dat leven schenkt Hij ons door Zijn opstanding.

Maar nog hoger ligt het einddoel van de Wet: "Gods heerlijkheid en onze heerlijkheid in God"¹⁵¹, ja, zelfs "dat wij met onze God heersen en over hemel en aarde beschikken. Wij hebben deze Wet veracht en ons onder de heerschappij van de duivel begeven. Christus

¹⁴⁸ vr. 195.

¹⁴⁹ vr. 211.

¹⁵⁰ vr. 244.

¹⁵¹ vr. 250.

heeft als de mens in onze plaats Zich deze beschikking weer verworven, opdat wij met Hem deze heerschappij weer deelachtig zouden zijn”¹⁵².

Nu Christus zo de Wet vervuld, in eer hersteld en opgericht heeft, nu kent de mens weer een waarachtige “vreugde van de Wet.” Kohlbrugge wordt nooit moe, haar onveranderlijke heerlijkheid in het licht te stellen. Zijn geschrift over Romeinen 7 is, zoals wij zagen, een voortdurende lof spraak op de Wet en haar reddende betekenis voor ons. Zijn echt Schriftuurlijke leer over de Wet maakt het de christelijke gemeente mogelijk al die Psalmen, die van de heerlijkheid van de Wet zingen, Psalm 1, Psalm 19, Psalm 119, ook aan te heffen en daardoor de lof van Christus te verkondigen.

Doordat Christus nu de Wet oprichtte heeft Hij tevens de zonde teniet gedaan. Daartoe werd Hij in het vlees geboren. “Omdat de Heere in het vlees kwam, kwam Hij in onze toestand; daarmee heeft Hij onze toestand van de zonde opgeheven. Want als de Tweede Adam werd Hij van God zonde voor ons gemaakt, en zo heeft Hij, het Lam Gods, de zonde van de wereld opgeheven en weggenomen”¹⁵³. De ruil, de verwisseling, de katallagè is voltrokken. Christus kwam in het vlees en maakte ons de Geest deelachtig. Hij nam onze zonde op Zich en schonk ons Zijn gerechtigheid. Ja, zelfs, Hij is onze gerechtigheid, wij zijn Zijn zonde, die Hem met de Psalm doet uitroepen: “Mijn zonden hebben mij aangegrepen, zij zijn meer dan de haren van Mijn hoofd.” Hij heeft Zich met onze zonde vereenzelvigd. Hij is “in de persoon van de zondaar ingegaan.” Zo neemt Zijn geboorte de zonde weg.

Wegneming van de zonde bewerkt Christus ook door Zijn getuigenis. De zonde ontstaat immers uit de verkeerde gezindheid van de mens ten opzichte van de Wet. Door Zijn onderwijs deelt Christus de “Geest van de Wet” aan de gelovigen ook zodat de verkeerde gezindheid ophoudt en daardoor ook de zonde ophoudt¹⁵⁴.

Wij vinden hier opnieuw, wat wij bij de behandeling van het probleem van Wet en Evangelie in het licht stelden. Niet de Wet op zichzelf is de oorzaak van de zonde, maar haar verkeerd gebruik. Christus leert ons het rechte gebruik. Recht gebruikt werkt de Wet geen zonde en brengt zij dus ook geen dood en vloek.

Aan de macht van de zonde heeft de kruisdood van de Heere een einde gemaakt. “Omdat Hij was wat wij waren, een mens in onze plaats, heeft Hij onze zonden, onze afval van God, onze vijandschap en ons tegenstreven tegen God en onze verkeerdheid in Zijn lichaam op het kruis gedragen, waaraan Hij daarvoor leed en stierf. Want dat Hij gestorven is, dat is Hij de zonde gestorven. 1 Petrus 2: 24, Rom. 6: 10”¹⁵⁵. Ook aan het kruis is Christus mens in onze plaats. In die ten volle hopeloze toestand, waarin wij mensen het geloof verloren en God geslacht zouden hebben, heeft Jezus aan God vastgehouden en geloofd. Hij heeft, hoewel Hij het eeuwige Woord is, zich in alle nederigheid gehouden aan het geschreven Woord. Het is opmerkelijk, hoe vol de geschiedenis van de kruisiging is van citaten uit en toespelingen op het Oude Testament. Jezus weet, dat Hij in vervulling doet gaan wat in de Schriften van Hem geschreven staat, maar ook put Hij in Zijn lijden troost uit de Schrift. Men vergelijk Matth. 27: 46, Marc. 15: 34 met Psalm 22: 2; Joh. 19:28 met Psalm 69:22; Lukas 23: 46 met Psalm 31: 6. Jezus’ woord: het is volbracht, heeft betrekking op alles wat in het Oude Testament van

¹⁵² vr. 262.

¹⁵³ vr. 191.

¹⁵⁴ vr. 204.

¹⁵⁵ vr. 226.

Hem voorzegt is. Dat Zijn klederen zouden verdeeld worden, stond in Psalm 22: 19 geschreven. Dat na Zijn dood Zijn beenderen niet gebroken werden (Joh. 19: 36), betekent de vervulling van Psalm 34:21. Wanneer Kohlbrugge telkens weer met nadruk ons die parallellen in herinnering brengt, dan is dat vooral om ons Jezus' geloof te tonen. Zijn troost is in Gods beloften. "Onze grote hogepriester is in onze plaats in de meest wanhopige toestand geweest, Hij heeft er Zich doorheengeloofd en ons met Zich er doorheengeloofd"¹⁵⁶. Dat speelt een mens klaar, dat, waar vlees ondergaat en al het zichtbare voor hem verdwijnt, waar hij beseft wat zonde is en de toorn van God daartegen in zijn vlees gevoelt, waar hem telkens weer alle verwachting van het vlees voor de voeten afgebroken wordt, en hij niet dan dood en ondergang voor zich ziet, dat hij nochtans het voor zeker houdt. Hij daarenboven is mijn God, mijn genadige God, mijn lieve Vader, ik ben het kind, het einde zal nochtans heerlijk zijn, ik zal leven, de dood zal mij niet houden, de duivel heeft aan mij niets, ik ben in deze verschrikkelijke toestand gekomen, opdat mijn Vader mij verheerlijke, en uit deze toestand ga ik tot Hem over. Dat heeft slechts Eén gekund, Zijn Naam is Jezus Christus, die God voor onze overtreding overgegeven en die heeft Hij opgewekt, opdat wij door Hem rechtvaardig gesproken zouden zijn"¹⁵⁷. "Hij ziet de schande, Hij gelooft de eer. Hij kan niet beginnen, Hij gelooft, dat Hij alles in Zijn hand heeft"¹⁵⁸.

Dit is dus Kohlbrugge's bedoeling: wij zijn rechtvaardig voor God, niet door het geloof in Jezus Christus, dat is, door ons geloof in Hem. Ons geloof is, zoals wij zelf ook zijn: zondig en vleeselijk. Het heeft zelf nodig gerechtvaardigd te worden. Wij zijn rechtvaardig voor God, met ons geloof en met ons ongeloof, met ons geloof, dat ongeloof is, door het geloof van Jezus Christus, dat is, door het geloof, waarmee Hij, die mens was in onze plaats, zich aan Gods beloften vastgehouden heeft. Door Zijn geloof is Hij onze Plaatsbekleder. Zijn geloof dekt de schuld van ons ongeloof toe. De genitief in Rom. 3: 26¹⁵⁹ zou men als "genitivus subjectivus" kunnen vertalen. Daarom is de verleiding altijd weer zo groot, om de leer van de toepassing van het heil als een onderdeel van Kohlbrugge's Christologie te behandelen, Woord en Geest zijn bij hem altijd zeer nauw verbonden.

Op de waarachtigheid van Christus' aanvechting, lijden en dood valt bij Kohlbrugge grote nadruk. Wat zich afspeelde in Gethsemané en op Golgotha was geen schijnvertoning, maar bittere werkelijkheid. Christus verbeeldde Zich maar niet, dat Hij van God verlaten was aan het kruis. Hij was het inderdaad. - "De Heere *meende* misschien, dat Hij verlaten was? Nee zeker niet! Dat was werkelijk waar! Hij was werkelijk verlaten van God! Weet u, wat dat betekent? Het geestelijk verlaten-zijn bestaat daarin, dat de Heilige Geest lange tijd wegblijft, zich terugtrekt uit de ziel, niet meer ook werkt en ook getuigt met de ziel van de aangevochtenen. Zo is er dan in het geheel geen licht meer in de ziel, geen zekerheid meer van de genade, in het geheel geen troost meer van boven"¹⁶⁰. Het was in die toestand van volkomen werkelijken nood, dat Christus gehoorzaam was, of, wat hetzelfde is, dat Hij geloofde. Daarom kan van Hem gezegd worden, dat Hij ons in alles

¹⁵⁶ "Licht und Recht".

¹⁵⁷ "Zwanzig Predigten."

¹⁵⁸ Lijdenspreken.

¹⁵⁹ πιστις Ἰησοῦ, geloof van Jezus, dat is, geloof, waarvan Jezus niet het object maar het subject is.

¹⁶⁰ Lijdenspreken.

gelijk was, *maar zonder zonde*. “Jezus, de Christus. hoewel in het vlees zijnde, heeft niets gedaan, dat niet overeenkwam met hetgeen, waartoe Hij gekomen en van de Vader gezonden was - de broederen in alles gelijk, heeft Hij boven alle anderen ondervonden al de besprinkingen van de kant van het vlees, waarin Hij was, en van de kant van die, die het geweld had en de macht van de toestand buiten God. Echter heeft Hij daar geen kennis van genomen, maar onder de vreselijkste worstelingen, waarvan wij ons geen denkbeeld kunnen maken dan slechts voor een stipje, omdat het op Hem alles aankwam, voor ons tegenover God die stand vastgehouden en gehandhaafd, die Hij als doender van de wil van de Vader als Eengeborene van de Vader had, dan nog hoewel Hij het tegengestelde zag, en het tegenovergestelde was van hetgeen dat Hij was. Zodanig was Hij zonder zonde”¹⁶¹. Dat Christus, in het vlees zijnde, in de geboden van de Wet gebleven is, dat is dus in concreto Zijn geloof en Zijn gehoorzaamheid.

In gehoorzaamheid gaf Christus zich over tot de kruisdood. Omdat Hij de persoon van de zondaar was, wiens schuld en vloek Hij op zich had genomen, stierf Hij, moest Hij sterven. Omdat Hij echter gehoorzaam, ten einde toe gelovende en daarom in Zichzelf heilig en onschuldig, stierf, kon de dood niet het laatste zijn. De oude mens, dat is, de mens, die de Wet in eigen hand neemt en haar gebruikt als een middel om zich tegen God te handhaven, was aan zijn einde gebracht. De nieuwe mens staat op uit de dood. “Ons gescheiden-zijn van God was de prikkel die ons dreef tot zondigen. Want dat wij ons met onze opvatting van de Wet in een rechte verhouding tot God willen brengen, dat is voor ons de prikkel van de zonde en van alle zondebronnen; omdat ons nu Christus - namelijk door Zijn opstanding - tot God gebracht heeft, is het met deze prikkel uit en de prikkel van de zonde vernietigd”¹⁶².

Christus is opgestaan: wij zijn met Hem levend gemaakt, wij zijn de nieuwe mens in Hem. Er is sedert Christus' opstanding een nieuwe schepping, een nieuwe hemel en een nieuwe aarde, een nieuwe mens, een nieuw verbond, een nieuwe dag, waarop geen nacht meer volgt. Want Christus sterft niet meer. “Dat Hij gestorven is, dat is Hij der zonde *eenmaal* gestorven, en dat Hij leeft, dat leeft Hij Gode. Zo ook gijlieden, houdt het daarvoor, dat gij wel der zonde dood zijt, maar Gode levende zijt in Christus Jezus, onze Heere”¹⁶³.

In deze gedachtegang, die men bij Kohlbrugge talloze malen tegenkomt, is er dus nauwelijks sprake van een afzonderlijke “toepassing van het heil.” Christus' opstanding is eenvoudig onze vrijspraak en ons nieuwe leven. Met de angstvallige twijfelaars, die zich afvragen: is dat alles nu wel voor mij? die zeggen: ja, maar nu moet ik het toch ook geloven en mij toeëigenen, wat Christus verwierf; met zulke twijfelaars heeft Kohlbrugge weinig consideratie. Hij schrijft b.v.¹⁶⁴: “*Maar ik?* weg met *ik* - Hij.” “Hoe ont doe ik mij van die stemmen? vraagt u. Geef ze gelijk; ik ben het niet waard; ik ben er onbevoegd toe. Maar of u er bent? Wat vraagt u; - is Hij er of is Hij er niet; is Hij er in gekomen of niet? Is Hij door de hemelen doorgedaan? Zit Hij daar? De Bron en Schenker en Uitdeler van alle Geest en leven en heil en genade? Heeft Hij alles onder zijn voeten gedaan? Zo vraag met de hand op het hart: of dat zo niet is en bekommer u niet verder. Die Hem vasthoudt met voorbijgaan van zichzelf, heeft God lief en zijn naasten en gaat recht voor zich

¹⁶¹ geciteerd naar Van Lonkhuijzen, blz. 420

¹⁶² “Die Lehre des Heils vr. 245.

¹⁶³ Rom. 6: 10 en 11.

¹⁶⁴ “Brieven”, ed. Böhl. Brief van 16 Maart 1844.

heen; zijn hoop, troost en wet is de God van zijn leven, deze is onze God, de God van Jacob.” Zo roept ons Kohlbrugge tot een vast geloof in Christus, dat alles in Hem vindt wat maar ter zaligheid nodig is.

De leer van de oude en de nieuwe mens verduidelijkt meestal de betekenis van Christus' werk voor ons. God kent slechts twee mensen, Adam en Christus. Christus heeft mij, die in Adam gezondigd heb, in zich opgenomen, toen Hij Mijn vlees en bloed aannam. Zo ben ik met Hem gekruisigd, gestorven en begraven. Kajafas sprak een rechtvaardig oordeel uit, toen hij zei: Hij is des doods schuldig. Toen heeft hij immers ons ter dood veroordeeld in de persoon van onze Heiland. Zo innig ziet Kohlbrugge onze gemeenschap met Christus. Gemeenschap aan Zijn lijden en dan ook gemeenschap aan Zijn opstanding. Wij zijn met Hem opgewekt en met Hem tot het nieuwe leven ingegaan.

Onze afsterving en opstanding met Christus zijn hier dus een perfectum: wij *moeten* niet met Hem sterven en opstaan, maar wij *zijn* met Hem gestorven en opgestaan, Er is hier een nauw verband aan te wijzen tussen Kohlbrugge's Christologie en zijn leer van de heiligmaking, een verband, dat ons al enigszins duidelijk kon worden bij de bestudering van het vraagstuk van Wet en Evangelie. De heiligmaking, zo zullen wij later zien, is bij Kohlbrugge geen proces, dat langzaam voortschrijdt. Dat is de heiligmaking van het vlees, de wettische heiligmaking, zoals Da Costa c.s. die leert. Daar moet de mens, al of niet met behulp van Christus, gestadig voortgaan op de weg van de heiliging. Hier is geen sprake van enig “moeten.” Hier wordt immers de Wet op de rechte wijze opgevat. Hier is de heiligmaking een opzien tot Christus, die alles volbracht heeft, een opzien tot Hem *in het geloof*.

De gemeenschap, die wij met Christus, met Zijn dood en Zijn opstanding hebben, hangt te allen tijde af van het geloof. Ziet men daaraan voorbij, dan komt men ertoe te vrezen, dat Kohlbrugge een “algemene verzoening” leert of quietistische mystiek drijft. Alleen wie gelooft, heeft echter deel aan Christus. Op het geloof komt het aan.

Zoals het Chalcedonense, wanneer het de eenheid van de naturen van Christus onder woorden brengt, tegenover het “ongescheiden”, het “onvermengd”? plaatst, zo leert Kohlbrugge enerzijds een zo innige gemeenschap met Christus, dat zij soms algehele identiteit met Christus schijnt te betekenen, anderzijds echter leert hij ons de eenheid met Christus altijd weer forensisch op te vatten: Zijn gerechtigheid wordt ons toegerekend. De zondaar wordt rechtvaardig verklaard en die verklaring van Godswege wil *geloofd* worden. Ook daarom komt het op geloof aan, omdat de gerechtigheid principieel voor onze ogen verborgen blijft. Indien wij, zo zegt Paulus, dan met Christus gestorven zijn, zo *geloven* wij, dat wij ook met Hem zullen leven¹⁶⁵. Wij zien niet, ervaren niet, hebben niet de bevinding, dat wij met Christus leven en in Hem rechtvaardig zijn, maar wij geloven het, menigmaal recht tegen alle ervaring in. Door het geloof alleen is de gerechtigheid van Christus de onze.

Maar wanneer Kohlbrugge dan ook van het geloof uit, in de veronderstelling van het geloof, spreekt, dan veroorlooft hij zich ook zeer krasse uitdrukkingen over onze vereniging met God en met Christus. Dan schijnt er wel bijna identiteit te zijn. Dan is er geen sprake meer van zonde of schuld of oordeel. Maar dat geldt te allen tijde uitsluitend voor het geloof.

Het is echter wel van groot belang, dat men bedenkt, hoe Kohlbrugge het geloof opvat. Het geloof kan nooit of te nimmer voorwaarde van de rechtvaardiging zijn. Het geloof

¹⁶⁵ Rom. 6: 8.

voegt in ieder geval niets aan het eenmaal volbrachte werk van Christus toe. Wij mogen niet zeggen: Christus is gestorven en opgewekt; op voorwaarde, dat ik in Hem geloof, ben ik voor God rechtvaardig. Daarmee zou het volstreekte perfectum van het werk van Christus immers opgeheven zijn. Als dat Kohlbrugge's bedoeling geweest was dan zouden wij er dus ook verkeerd aan gedaan hebben, het probleem van de rechtvaardiging al hier, midden in de Christuslogie, aan te roeren. Dat behoorde immers veeleer thuis in het stuk van de Heilige Geest en van de toepassing van het heil.

Maar dit is juist het karakteristieke van Kohlbrugge's leer, zijn principieel protest tegen zulke subjectivistische bevindelijkheid, die de mens tenslotte toch weer zijn troost en zijn zekerheid in zichzelf doet vinden. Op grond van Christus' dood aan het kruis zijn wij voor God rechtvaardig. Hij is opgestaan en wij zijn de nieuwe mens in Christus, "Dat wij vergeving van onze zonden hebben, hangt niet af van onze zonden hebben, hangt niet af van ons geloof"¹⁶⁶.

Deze paradoxale uitspraak is alleen te begrijpen, wanneer men zich rekenschap geeft van de dialectiek van het geloof. Het geloof is óók een daad van de mens, die de handen uitstrekt naar Christus. Maar ons geloof is empirisch, gewoonlijk alleen maar twijfel en ongelooft. Als zodanig rechtvaardigt het ons niet. Maar datzelfde geloof is gave van God, werk van de Heilige Geest. Daar echter de Heilige Geest niet buiten Christus, buiten het Woord om werkt, kan men ook zeggen, dat de gave van het geloof in het volbrachte werk van Christus al besloten is. Niet het geloof is de grond van onze gerechtigheid, maar Christus en Zijn volbrachte werk. "Het hangt" dus "niet van ons geloof af." De Heidelbergse Catechismus heeft het eeuwen tevoren al aldus gezegd: "niet, dat ik vanwege de waardigheid van mijn geloof Gode aangenaam ben. Maar daarom, dat alleen de genoegdoening, gerechtigheid en heiligheid van Christus mijn gerechtigheid voor God is, en dat ik die niet anders dan alleen door het geloof aannemen en mij toeëigenen kan. Door het geloof, zeker nooit om het geloof, zijn wij rechtvaardig. Christus' werk is de uitsluitende causa meritoria¹⁶⁷ van onze rechtvaardiging.

Gaat dus de leer van de toepassing van het heil bij Kohlbrugge geheel in de Christologie op? Misschien wel, maar wij kunnen deze waarheid ook wel precies andersom formuleren: de Christologie gaat in de toepassing op; alles wat Kohlbrugge over het werk van Christus zegt, heeft altijd betrekking op ons en op onze zaligheid; zijn Christologie is geen theorie over Christus, waarop de praktijk nog volgen moet. Kohlbrugge spreekt altijd alleen van de veronderstelling van het geloof uit.

Als antwoord op de vraag: heb ik deel aan het werk dat Christus volbracht heeft, geeft Kohlbrugge graag een verwijzing naar de doop. Wij willen echter met de behandeling van de doop liever wachten, totdat deze straks vanzelf weer ter sprake komt. Wij zouden volledigheidshalve nog moeten aantonen, dat Christus door Zijn werk ten slotte "de mens in gerechtigheid gesteld heeft." Terloops is dit echter al voldoende ter sprake gekomen. Wij volstaan daarom nu met deze samenvatting van het werk van Christus, die Kohlbrugge zelf in de "Lehre des heils"¹⁶⁸ geeft: "Ten eerste: van de Wet is genoeg gedaan door de dood van de Zoon van God, en daarom heeft de duivel zijn recht op ons verloren. Ten andere: wij zijn in Christus' opstanding in de Geest van God in Christus

¹⁶⁶ "Zacharias und Elisabeth."

¹⁶⁷ Verdienende oorzaak.

¹⁶⁸ vr. 271.

conform de Wet gesteld en daarom verlost van de heerschappij van de zonde en Zijn dienstknechten van God geworden. En ten derde: ten onderpand, dat God in Christus dit alles voor ons gedaan heeft, wordt ons de belofte Van Zijn Geest gegeven, door welke wij ook van de vervulling van alle beloften van God tot zaligheid voor dit en voor het toekomende leven verzekerd worden.”

9. “DAT GOD ZIJN BELOFTEN OOK AAN MIJ VERVULT”

a. Het werk van de Heilige Geest

Wanneer de leer van het Woord van God bij Kohlbrugge en zijn Christologie behandeld zijn, is het niet mogelijk nog veel nieuws te zeggen over wat nu behoort te volgen: de dankbaarheid, de toepassing van het heil, het werk van de Heilige Geest of hoe men het maar noemen wil. Allerlei onderwerpen, die men hier eerst zou verwachten, zijn al min of meer besproken. Wij zullen nu wel eens in herhaling vallen.

Men zoekt de oorzaak niet in de opzet van het betoog maar in de aard van het onderwerp zelf. Kohlbrugge's theologie heeft inderdaad iets van een cirkelgang. Men komt telkens weer uit, waar men vroeger al geweest is.

Bekend is het verwijt, dat al Da Costa Kohlbrugge gemaakt heeft, dat deze voor het stuk van de dankbaarheid geen plaats heeft. Kohlbrugge weet de ellende van de mens breed uit te meten, waarom hij dan ook bij velen voor een ijzelijke boeteprediker doorgaat. Hij weet ook te spreken van volkomen verlossing in Christus, maar dan laat hij de mens voortaan aan zijn lot over. Over een streven naar heiligheid hoort men niets. Kohlbrugge is antinomiaan. En daarom komt het stuk van de dankbaarheid in het gedrang.

Groter misvatting is moeilijk denkbaar. Het derde deel van de catechismus is voor Kohlbrugge integendeel van uitnemend belang. Het werpt zijn licht over alles wat eraan voorafgaat. Kohlbrugge is bij uitnemendheid de theoloog van de heiligmaking. En wel verre van antinomiaan te zijn, strijdt hij voortdurend voor het aanzien en de heilige onaantastbaarheid van Gods Wet. Kreck en Stiasny hebben dit wel heel juist ingezien. toen de eerste de hele theologie van Kohlbrugge in het licht van de heiligmaking wilde beschouwen¹⁶⁹ en de tweede in het probleem van de Wet de eigenlijke kern van Kohlbrugge's leer meende te vinden¹⁷⁰.

Intussen bestrijden wij niet, dat het stuk van de dankbaarheid en de leer van de heiligmaking, na wat voorafging, weinig nieuws bevatten. Al wat wezenlijk is, is al gezegd. Maar na enig nadenken zal men moeten toegeven, dat het zo ook zijn *moet*.

Wij hebben ons verdiept in de vraag, wat Kohlbrugge onder “Woord Gods” verstaat en hebben gezien, dat dit Woord als Wet en Evangelie, in Oud en Nieuw Testament, en als natuurlijke en bijzondere openbaring tot ons komt. Welnu, dat Woord is een levend en scheppend Woord. Het Woord komt en de nieuwe schepping, de nieuwe mens, de nieuwe hemel en de nieuwe aarde, zij zijn er. Zij zijn er, omdat het Woord er is. Daarom wijst Kohlbrugge alle chiliasme van de hand. Daarom spreekt hij nooit van een nieuwe zichtbare hemel en een nieuwe zichtbare aarde. De nieuwe schepping is er in Christus, is er, omdat Christus is opgestaan. De nieuwe hemel is het eeuwig verbond van de vrede, de verlossing in het bloed van Christus. De nieuwe aarde is de Kerk van Jezus Christus. In het geloof wachten wij op deze nieuwe schepping. Want wij wandelen door geloof en niet door aanschouwen. “Wij leven al in het duizendjarig rijk.” Waar de genade van God in Christus gepredikt wordt, daar is Satan gebonden.

De leer van de Heilige Geest, de leer van de toepassing van het heil, zij *kan* niets toevoegen aan de Christologie. Is Jezus' woord aan het kruis in volstreekte zin een

¹⁶⁹ W. Kreck, “Die Lehre von der Heiligung bei H.F. Kohlbrügge.”

¹⁷⁰ Th. Stiasny, “Die Theologie Kohlbrüggens”.

perfectum, is het werkelijk waar, dat het volbracht is, dan kan er bij die verworven genade niet nog iets bijkomen. De Geest ontvouwt, zo zegt Jezus, slechts de waarheid, die in Hem geschonken is. “Hij zal het uit het Mijne nemen en zal het u verkondigen”¹⁷¹. Zo zien wij Woord en Geest nauw aan elkaar verbonden. Waar het Woord is, daar is de Geest. Waar de Geest is, daar is het woord.

Hebben wij dit inzicht eenmaal gewonnen, dan kunnen wij nu Kohlbrugge’s leer van de toepassing van het heil, de leer van de dankbaarheid, die in het derde deel van de “Lehre des heils” aan de orde komt, nader beschouwen. Dat derde deel heeft tot opschrift: “dat God Zijn beloften ook aan mij vervult.” Dit opschrift is al veelzeggend. Men verwachtte niet, dat Kohlbrugge nu de mens aan het werk zal zetten. Hij moet niets hebben van deze karikatuur van het Evangelie: een mens kan niets, maar Christus heeft nu alles volbracht en nu moet de mens - dat schijnt hij dan toch te kunnen - zich de genade toeëigenen door het geloof. En dan moet hij in de kracht van Christus nu verder zijn best doen om zoveel mogelijk - helemaal schijnt het nooit te gelukken naar Gods geboden te leven. Er heerst een hardnekkig, wettisch misverstand van het Evangelie. Het Evangelie gebiedt ons niets, het is louter belofte. Ook nu blijft Kohlbrugge Evangelieprediker. Ook nu verkondigt hij Gods beloften. Hij geeft geen voorschriften, geen regels, geen methode van heiligmaking. Hij houdt het ook nu vol, dat het nieuwe leven, de christelijke wandel in Gods geboden geen mensenwerk is. Het nieuwe leven, de heiligmaking is niet anders dan dit: dat God Zijn beloften ook aan mij vervult. Welke die beloften zijn, leert ons de Wet.

b. Predestinatie

Werkt Kohlbrugge’s leer dus een volslagen lijdelijkheid in de hand? Is die leer, dat de mens niet geloven kan, niet geschikt om de mens alle besef van verantwoordelijkheid te ontnemen? Is niet dit de consequentie: ben ik uitverkoren, dan komt het met mij wel in orde; ben ik verworpen, dan is er aan Gods onveranderlijk raadsbesluit toch niets te veranderen? Is een met ijzeren consequentie uitgewerkte opvatting van de predestinatie hier ten slotte niet onvermijdelijk?

Ongetwijfeld leert Kohlbrugge de predestinatie. Hij zou geen gereformeerd theoloog zijn, wanneer het anders was. Maar zijn leer is anders dan die van de Dordtse synode - die hij, gelijk wij vroeger zagen, maar matig kon waarderen - en anders dan die van de bevindelijke kringen. Zijn bezwaar gaat tegen de aanzienlijke verschuiving van accent, die sedert de reformatie plaats vindt. De “wedergeboorte” neemt de plaats in van de rechtvaardiging door het geloof. Zo komt de vraag op: ben ik een wedergeborene, ben ik een uitverkorene? Kentekenen van de verkiezing worden gezocht. Worden zij niet gevonden, dan vertwijfelt de ziel. Worden zij daarentegen wel gevonden, dan blijken zij weldra de oorzaak te zijn van mateloze zelfverheffing. De uitverkorenen voelen zich soortelijk andere mensen dan de onbekeerden en mijlenver boven die anderen verheven, Kohlbrugge daarentegen weet, dat de bekeerde mens vleeselijk is, verkocht onder de zonde. Hij kent geen enkel onderscheid tussen mens en mens. Zij zijn allen zondaren, die alleen door vrije genade behouden worden. De in zijn verkiezing, in zijn wedergeboren staat roemende vrome nu wil geen zondaar zijn voor God. Dan is er voor hem ook geen genade. Maar zou hij daarom vertwijfelen en roepen om ontferming, dan zou hij blijken een uitverkorene te zijn. De rechtvaardiging is dus bij Kohlbrugge altijd “iustificatio

¹⁷¹ Joh. 16: 14.

impii”, nooit “iustificatio electi”¹⁷². Daarom zegt hij van de uitverkorenen: “die het zijn, die zijn het niet, en die het niet zijn, die zijn het”¹⁷³, en in zijn catechismus antwoordt hij op de vraag: “Waarom kan ik weten, of ik uitverkoren ben?” niets anders dan “De tollenaar stond van verre.”

Wanneer nu zo opnieuw de bedoeling van de reformatie ontdekt is, doordat het accent opnieuw valt op de rechtvaardiging, dan verdwijnt de overdreven, ziekelijke belangstelling voor het gelovig subject. De angstvallige observatie van eigen zieleleven in het zoeken naar kentekenen heeft geen zin meer. Alle mensen zijn zondaren, maar tot allen komt ook de roeping tot het geloof in Christus. Weliswaar heeft de mens geen orgaan om te geloven. Maar als God waarlijk roept, zal Hij er ook voor zorgen, dat Zijn roeping gehoor vindt. Kohlbrugge’s leer van de predestinatie is, als men dat zo wil zeggen, een cirkelredenering: wie gelooft is uitverkoren; alleen wie uitverkoren is, gelooft. Maar het zou wel eens kunnen blijken, dat deze paradox de enige rechte wijze is om van Gods verkiezing te spreken. Predestinatie is geen thema van speculatieve wereldbeschouwing, maar altijd weer aanleiding tot lofprijzing van de vrije genade van God.

c. Tegen perfectionisme en antinomianisme

Wij keren nu terug tot de leer van de toepassing van het heil, tot het stuk “van de dankbaarheid.” De dankbaarheid voor alles wat God in Christus voor ons gedaan heeft, bestaat hierin “dat wij in God geloven, Die goddelozen rechtvaardig maakt”¹⁷⁴. Als “geloof” kan dus heel het leven van de dankbaarheid omschreven worden.

Dat Kohlbrugge niettemin uitvoerig over de dankbaarheid spreekt en niet volstaat met te zeggen: gelooft het Evangelie, vindt zijn oorzaak in de dwalingen, die de rechte opvatting van het geloof vertroebelen, de dwaling van de perfectionisten enerzijds, die van de antinomianen anderzijds.

Het perfectionisme, de leer van de zogenaamde volmaaktheidsdrijvers, is de opvatting, dat de wedergeboren mens, althans in beginsel, volmaakt is. De volmaaktheid, die in beginsel aanwezig is, kan verder ontwikkeld worden. De Wet dient hierbij als richtsnoer. Maar zij wordt zeer willekeurig verdraaid naar smaak en inzicht van de mens. Men meent, dat God met een uitwendige gehoorzaamheid, een gehoorzaamheid naar de letter, tevreden is, en dat men zeer goed in staat is zulk een gehoorzaamheid te volbrengen, zo klimt de mens al hoger en hoger, totdat hij tenslotte geheel volmaakt is. De hoogste trap wordt in dit leven eigenlijk nooit bereikt. De consequentie van een vagevuur of een mogelijkheid van verdere voortgang na de dood wordt echter slechts zelden getrokken. Maar hoe dan ook, het perfectionisme komt hierop neer: u bent rechtvaardig voor God; nu moet u zich op heiligmaking toeleggen. Zo wordt hier ontkend, dat de wedergeborene vleselijk is.

Tegenover dit perfectionisme is prediking van de Wet in al haar scherpte en Goddelijke Majesteit nodig. De *heiligheid* van de Goddelijke eis moet de mens overtuigen van zonde. Want alleen de zondaren bewijst God Zijn genade.

Aan de andere kant is er het antinomianisme; tegenover het perfectionistische nomisme is

¹⁷² “rechtvaardiging van de goddeloze”, nooit “rechtvaardiging van de uitverkorene.”

¹⁷³ Preek over Zach. 3.

¹⁷⁴ “Licht und Recht”.

er de dwaling van hen. die leren dat door de komst van Christus de Wet afgedaan heeft. De antinomianen hebben in dit opzicht geen ongelijk, dat zij, tegen het perfectionisme, leren, dat de wedergeborene *in Christus* heilig en volmaakt is. Zij hebben er dus ook geen ongelijk in, wanneer zij leren, dat de mens nu ook niets te doen meer overblijft. Door Christus' kruis en opstanding is de eeuwige sabbath aangebroken; wie nu nog "werkt" verstoort de Goddelijke rust, De dwaling van de antinomianen is, dat zij leren: u bent heilig in Christus, *daarom behoeft u niet heilig te zijn.*

Tegenover dit antinomianisme moet eveneens de Wet gepredikt worden. De eis van de heiligheid moet de mens overtuigen, dat hij van de heiligheid van Christus alleen door het geloof deelachtig is. In het geloof te blijven is een dagelijkse strijd.

Te waarschuwen tegen en te bewaren voor de dwalingen van perfectionisme en antinomianisme, te strijden tegen activisme enerzijds en quiëtisme anderzijds, ziedaar de strekking van de leer van de heiligmaking bij Kohlbrugge. Is het wel mogelijk, zo kan men zich afvragen, de Scylla van een wettisch streven naar heiligheid en de Charybdis van een antinomiaanse onverschilligheid ten aanzien van het christelijk leven te omzeilen? Kohlbrugge verwijst naar Ezech. 36: 27: "En Ik zal Mijn Geest geven in het binnenste van u. En Ik zal maken, dat gij in Mijn inzettingen zult wandelen en Mijn rechten zult bewaren en doen." Het stuk van de dankbaarheid is de leer van de Heilige Geest. God geeft Zijn Heilige Geest en deze werkt in ons de gehoorzaamheid aan de geboden. Die gehoorzaamheid is dus *niet ons* maar *Gods* werk. Nochtans is zij zeer werkelijke gehoorzaamheid aan de inzettingen en rechten van God. Die rechten en inzettingen, de geboden van God dienen dus ook gepredikt te worden. Het is onmogelijk, dat een mens in oprechtheid zou zeggen: ik geloof, en dat hij intussen Gods geboden onverschillig naast zich neer zou leggen.

d. Woord en Geest

Wij hebben Kohlbrugge dus eerst dan recht begrepen, wanneer wij inzien, dat het geloof onderhouding is van Gods geboden en dat, omgekeerd, de onderhouding van de geboden niets anders is dan het geloof namelijk in Jezus Christus, de Vervuller van de Wet. Daarom vallen wij bij de behandeling van de leer van de Heilige Geest *natuurlijkerwijze* in herhaling. Het gaat hier over dezelfde dingen als in de Christologie. Er komt niets nieuws ter sprake. Er kan niets nieuws ter sprake komen. Wij beschouwen nu dezelfde dingen alleen van een andere kant. Zou de leer van de heiligmaking ooit een element bevatten, dat niet al in de Christologie aanwezig was, zou ooit de Geest worden losgemaakt van het Woord, dan zou er een ongeoorloofde geestdrijverij aan het licht komen.

Als zeer innig ziet Kohlbrugge dus het verband tussen Woord en Geest. Daarom spreekt hij over Christus nooit op een abstract theoretische, maar altijd op een bij uitstek toepasselijke wijze. Hij houdt steeds de relatie van Christus met de mens in het oog. Hij vraagt zich altijd af wat voor nut de geboorte, het kruis, de opstanding, de hemelvaart en de zitting ter rechterhand van God van Christus hebben voor ons. Maar zo kan hij ook omgekeerd van rechtvaardiging, heiligmaking, bekering en wedergeboorte nooit anders spreken dan als van een rechtvaardig verklaard worden om *Christus' wil*, een geheiligd zijn in Christus, een afgestorven zijn van de oude mens en een opgestaan zijn van de nieuwe mens *in Christus*. "Wanneer bent u bekeerd?" Kohlbrugge's antwoord: "op Golgotha!" is in al zijn eenvoud typerend voor zijn leer.

e. Geloof

Wij hebben de Heilige Geest en de gemeenschap aan alle schatten en gaven van Christus *door het geloof* in Jezus Christus. Wat geloof is, zullen wij nu eerst nader moeten overwegen. Het geloof is geen kwaliteit of hebbelijkheid van de mens. Het is geen mogelijkheid, die de mens zou kunnen realiseren. De mens bezit geen organen om te geloven. Het is de Heilige Geest, die het geloof werkt door het Woord.

Geloven is: zich houden aan het Woord, dat in de Heilige Schrift tot ons komt, het Woord van de genade en van de vergeving. Geloven is: blijven bij Christus, in Wie wij de gerechtigheid, de heiligheid en het leven hebben. Geloven is dus nooit anders dan: geloven in Christus.

Niet, dat wij *geloven* is van belang, maar dat wij *in Christus* geloven. Niet onze vroomheid rechtvaardigt ons voor God, maar “de Heere is onze gerechtigheid.” Op het voorwerp van het geloof komt het aan. Het geloof leeft van zijn voorwerp.

Daarom is de mens dan ook niet om zijn geloof, maar alleen door het geloof rechtvaardig voor God. En daarom kan Kohlbrugge, gelijk wij zagen, dat op het eerste gezicht zo wonderlijke woord spreken, dat het niet van ons geloof afhangt, of wij vergeving van onze zonden hebben. Omdat het geloof zo volkomen leeft van zijn voorwerp kan hij in een brief van 15 Januari 1842 zo troostend schrijven: “Men dwinge zich niet gelovig te zijn, als het hart breekt van angst en zorg. Maar vertelle aan de Heere dit en dat, zoals u zich bevindt”¹⁷⁵. In deze uiterste consequentie komt het aan het licht, dat het geloof niet tenslotte toch nog een “werk” is en dat Kohlbrugge met de rechtvaardiging uit het geloof werkelijk ten volle ernst maakt. “Het komt op het geloof niet aan,” dat is juist de taal van het geloof. Wanneer de prediking op de noodzakelijkheid van het geloof al te veel nadruk legt - alle overdrijving schaadt -, dan kan dat - wij zeggen volstrekt niet, dat het altijd het geval is - verraden, dat zij eigenlijk twijfelt aan de macht van Christus, dat zij het accent van het Woord verlegt naar het gelovig subject, dat zij dus het geloof tot een werk maakt en dat zij, uit pure ijver om de rechtvaardiging uit het geloof te prediken, niet anders dan gerechtigheid uit de werken verkondigt. Een uiterst subtiele vorm van perfectionisme dus: de mens heeft een beginsel van volmaaktheid, hij kan althans geloven!

Natuurlijk wordt de prediking evenzeer door het antinomianisme bedreigd. Zij mag niet in die zin objectief zijn, dat zij de zielen niet meer oproept tot het geloof in Hem, die, plaatsbekledend, voor ons geloofd heeft. Zij mag de heilige doop niet prediken als een tovermiddel, dat met magische noodwendigheid wederbaart. Het is juist de leer van de Heilige Geest, het is juist de nauwkeurige overweging van het werk van de Heilige Geest, die ons voor de dreigende dwalingen moet behoeden.

Geloven is: zich houden aan het Woord. Dat Woord is niet een innerlijke stem in het gemoed van de mens, maar het is het Evangelie, dat de Heilige Schrift verkondigt. Ja, dat Woord gaat menigmaal tegen alle innerlijke stemmen, die zich in ons gemoed laten horen, in. Wanneer God in Zijn Woord ons zondaren rechtvaardig noemt, dan zijn wij rechtvaardig, al zegt ons geweten ook het tegendeel. Al bevinden wij bij onszelf ook niets dan zonde, als Gods Woord ons heilig noemt, dan eist dat Woord geloof.

f. Geloof en bevinding

¹⁷⁵ “Brieven”, ed. Böhl.

Kohlbrugge ontkent de ervaring niet. Op de vraag: “Hoe weet u, dat God zulk een Ontfermer voor u is?”¹⁷⁶ antwoordt hij: “Ik *ondervind*¹⁷⁷ het alle dagen en weet het uit Zijn heilig Woord, waarin geschreven staat: God heeft Zijn eigen Zoon niet gespaard, maar heeft Hem voor ons allen overgegeven.” Maar nooit kan de ervaring de grond zijn van het geloof. Hoe wankel en bedrieglijk is immers wat wij menen te ervaren! Wat wij in het verleden ondervonden hebben, onze “wedergeboorte”, onze “bekering”, dat hebben wij voor God al weer zo bezoedeld, dat het waardeloos voor Hem is geworden. Daarom moeten wij een andere grond zoeken, waarop alleen onze zekerheid rusten kan: het Woord van God, het volbrachte werk van Christus.

Kohlbrugge houdt niet op tegen de bevindelijkheid, tegen een funderen van de zekerheid van het geloof op de ervaring, te waarschuwen, “Tegenover de uitbarstingen van gevoel van de pas bekeerden stelde hij een wonderlijke koelheid. Dweperij, uitbundigheid van innerlijk ontroerden beantwoordde hij met wonderlijke kalmte. Uit de wisseling van jubel en psychische depressies leidde hij de ontroerden naar het geheel zakelijke maar door God gegevene. Weg van alle eigen beveiligingen, die de vrome zo heel gemakkelijk bedenken, stiet hij hen in die diepste verlegenheid voor God, waarin ook de wedergeborene niets anders overblijft dan de schreeuw: o God, wees mij, zondaar, genadig”¹⁷⁸.

g. Geloof en werken

Men doet het beste, wanneer men de bevindingen, als vruchten van het geloof, met de goede werken vergelijkt. Het komt er alleen maar op aan dat wij geloven. Onze enige zorg behoort te zijn, dat wij bij Christus blijven. Bevinding en werken behoeven wij niet te zoeken. Die zijn er wel, als er waar geloof is, al zijn ze dan ook vaak verborgen - zo de werken - of aan het geloof tegengesteld - zo de bevindingen.

Zeer schone dingen schrijft Kohlbrugge over het geloof in de eerder genoemde brief van 15 Januari 1842¹⁷⁹. Hier omschrijft hij het geloof als: “krediet geven aan God” en op een andere plaats als “God rondom voor een eerlijk man houden”. Nuchter merkt hij op, dat het geloof niet iets buitengewoons is, geen uitzonderlijke prestatie, geen verheven daad, voor welke een bijzondere religieuze aanleg nodig zou zijn. God vraagt van ons geen ongewone, buitengewone dingen. Kom niet op uw kantoor als een heilige, anders loopt u er als een zondige hypocriet weer af; - schrijf en wrijf, en reken en tel zoals u bent, zonder wat uit u te maken of van u bijzonders te geloven - en het zal goed gaan, zo u genade gelooft.” “Ik vrees, dat geloof bij u al een ding apart is, een hoofdparel onder andere parels, of een middel, een hefboom, een iets, waar men wat mee doet, of waarop, waarmee, waardoor men in de hemel komen zal, als men er komt. Bij de Schrift is het de onderhouding van Gods geboden.”

Dat Kohlbrugge intussen de prediking van het geloof slechts zelden vervangt door de prediking van concrete imperatieven - hetgeen op zichzelf mogelijk ware geweest, komt voort uit zijn vrees voor werkheiligheid. Meestal komt hij slechts tot één imperatief: geloof het Evangelie! Het geloof mag immers tot geen prijs worden opgevat als een werk

¹⁷⁶ “Die Lehre des Heils” vr. 2.

¹⁷⁷ cursivering van mij.

¹⁷⁸ H. Klugkist Hesse, “H.F. Kohlbrügge.

¹⁷⁹ “Brieven”, ed. Böhl.

van de mens. Toch blijft het waar: geloof is onderhouding van de geboden. Daarom is er bij de gereformeerde Kohlbrugge niet het gevaar, waartoe een Lutherse opvatting van het geloof zou kunnen leiden, namelijk “het geloof zozeer absoluut te maken, dat het als het ware als hypostase tussen Christus en de gelovige komt te staan”¹⁸⁰. Het geloof is wel degelijk een daad, een concrete daad van de mens.

Deze daad is echter volstrekt niet altijd een aan menselijke maatstaf gemeten, zedelijk goede daad. In zijn uitlegging van Mattheus 1 spreekt Kohlbrugge uitvoerig over de daden en wandaden van Jezus’ voorgeslacht. Wij gaven al een bredere schets van de inhoud van dit geschrift en kunnen er dus hier ook volstaan met daarheen te verwijzen. En dan stellen wij nu slechts de vraag: wat rechtvaardigt de op zichzelf afkeurenswaardige daden van een Jacob, een Juda, een David, enz.? Het antwoord moet luiden: het geloof in Christus!

Maar dat wil nu weer niet zeggen, dat hun daden hiermee nu ook *zedelijk* gerechtvaardigd zou zijn. Wat zij deden was zondig, vleeselijk, verwerpelijk, echter zij geloofden, namelijk in Christus. Door het geloof in Hem waren zij en waren hun daden *voor God* rechtvaardig. Dat het zondige daden waren, die zij bedreven, is voor Kohlbrugge juist van uitnemend belang om op te merken. Hij schrijft immers over de vleeswording van het Woord.

Het geloof is een daad van de mens. Bezint men zich op de dialectiek, die in het begrip “geloofsdaad” ligt, dan komt men tot dit resultaat: ons geloof is *als daad* evenzeer vleeselijk als al onze andere werken, het ligt onder hetzelfde oordeel van God, het is evenzeer verwerpelijk voor Hem; omdat echter deze zondige daad *geloofsdaad* is, is zij, terwijl ze op zichzelf er niet minder verwerpelijk door wordt, rechtvaardig voor God, namelijk door het geloof. Zo geldt van het geloof hetzelfde wat van de gelovige gezegd moet worden: simul peccator, simul iustus. Zo ligt de gerechtigheid ook hier weer alleen in het Voorwerp van het geloof, in Christus.

h. Rechtvaardiging

Wij noemden het geloof en dachten over het wezen van het geloof na, omdat wij gevonden hadden, dat het geloof de hand is, waarmee wij ons de weldaden van Christus toeëigenen. Welke deze weldaden zijn, hebben wij wel telkens laten doorschemeren, maar wij hebben ze nog niet met name genoemd. Het zijn rechtvaardiging en heiligmaking.

Logisch gaan de rechtvaardiging en de heiligmaking zeer zeker aan het geloof vooraf. Het is namelijk niet zo, dat het geloof onze rechtvaardiging respectievelijk heiligmaking bewerkt. Het geloof is niet de verdienende oorzaak, de *causa meritoria*, maar slechts de hand, waarmee wij de weldaden van Christus aannemen. De Heilige Geest, zo zegt ons doopformulier, eigent ons toe hetgeen wij in Christus hebben. In Christus *heeft* God ons gerechtvaardigd en geheiligd. Door het geloof erkennen wij Zijn oordeel en nemen wij Zijn weldaad aan.

Een oordeel van God over ons, een rechterlijke uitspraak is de rechtvaardiging. Door de kruisdood van Christus heeft Hij de zonde veroordeeld. Voor de zonde is Christus gestorven, echter niet voor Zijn eigen zonde. Want Hij was volmaakt rechtvaardig, maar voor onze zonde, die Hij door Zijn menswording op zich genomen had, ja, waarmee Hij Zich geheel had vereenzelvigd. Maar God heeft Hem opgewekt van de doden en in Hem

¹⁸⁰ W. Kreck, “Die Lehre von der Heiligung bei H.F. Kohlbrügge.” S. 146.

de zondaren vrijgesproken van al schuld. Hij is opgewekt om onze rechtvaardigmaking¹⁸¹.

Door het Evangelie maakt God de beslissing, die Hij over ons genomen heeft, bekend. Door Zijn Woord noemt Hij zondaren rechtvaardig. Hij geeft hun een nieuwe naam. Hij noemt hen Zijn kinderen. En als God hen rechtvaardig noemt, hun een nieuwe naam geeft, hen als Zijn kinderen aanneemt, hoe zouden wij daaraan dan mogen twijfelen? Door het geloof aanvaarden wij Gods oordeel. Zo kunnen wij zeggen, dat wij door het geloof rechtvaardig zijn.

Het is echter zeker niet in de geest van Kohlbrugge, om het moment van de rechtvaardiging te bepalen als het moment, waarin een mens komt tot bewuste aanvaarding van Christus. Hoe zou men ook van hem kunnen verwachten, dat hij aan een moment in het menselijk bewustzijn een zo grote betekenis zou hechten? De vraag naar het tijdstip van de rechtvaardiging is dan ook tamelijk zinloos. Wij zijn gerechtvaardigd doordat God Zijn Zoon heeft opgewekt uit de doden. Op Pasen zijn wij vrijgesproken.

i. Rechtvaardiging en heiligmaking

De grote vraag, waarvoor wij ons bij de overweging van Kohlbrugge's leer gesteld zien, tevens misschien het belangrijkste probleem van zijn theologie is deze: worden nu rechtvaardiging en heiligmaking geïdentificeerd? Gaat de heiligmaking geheel in de rechtvaardiging op? Kohlbrugge's tegenstanders hebben zijn leer altijd weer in die antinomiaanse zin geïnterpreteerd. Zij hebben niet gezien, dat Kohlbrugge de wet positief waardeert, zij hebben *dientengevolge* ook niet gezien, dat hij rechtvaardiging en heiligmaking wel degelijk onderscheidt. De vraag naar de verhouding van Wet en Evangelie loopt met die naar de verhouding van heiligmaking en rechtvaardiging inderdaad volkomen parallel. Met de wettische opvatting van de Wet door Kohlbrugge's tegenstanders komt hun wettische opvatting van de heiligmaking geheel overeen. Nu voert, gelijk wij zagen, Kohlbrugge een strijd op twee fronten, tegen antinomianen enerzijds en tegen perfectionisten anderzijds. Beiden verstaan de Wet in wettischen geest, beiden miskennen haar belovend karakter. Achten de antinomianen de Wet als afgedaan, omdat Christus haar voor ons vervuld heeft, de perfectionisten zetten de mens aan het werk en willen, dat hij, gerechtvaardigd door het geloof, nu zelf de geboden van de Wet volbrengen zal. Wanneer nu Kohlbrugge dit perfectionisme verwerpt, wil dat niet zeggen, dat hij in de dwaling van de antinomianen vervalst. Bij hem is de 'Wet belofte en dienovereenkomstig is de heiligmaking een werk, niet van de mens, maar van de Heilige Geest. Bij hem is de Wet belofte en als zodanig is zij in Christus wel vervuld maar niet afgeschaft. Daarom is het onjuist te beweren, dat de heiligmaking in de rechtvaardiging opgaat.

j. Heiligmaking

Kohlbrugge onderscheidt de heiligmaking van de rechtvaardiging. Ook na de rechtvaardiging blijft dus de vraag bestaan: hoe ben ik overeenkomstig de Wet van God? De heiligmaking is echter niet ons werk maar gave van God. "Christus", aldus

¹⁸¹ Rom. 5: 24.

Kohlbrugge, in één van zijn leerredenen¹⁸², “heeft ons niet half van de zonde vrijgemaakt, maar geheel. Nadat Hij dat gedaan heeft, heeft Hij ons niet aan onszelf overgelaten, zodat het zou zijn: Ik heb u volkomen bevrijd, daar hebt u nu Mijn wetten en geboden, gedraagt u van nu aan als heren en dappere helden; Ik heb u immers van alles voorzien! Was dat het geval, dan kwam er ten slotte niemand van ons terecht.” De heiligmaking is dus geheel Christus’ werk, evenals de rechtvaardiging. “Wie het dus om reiniging, om heiligheid, om goede werken, om het doen van de wil Gods te doen is, die gelove alleen, die houde het geloof vast, waarin hij alleen de gerechtigheid heeft, welke voor God geldt; die geve zich over, zoals hij is, met zonden en al, met zwakheid en overmacht, aan Christus en houde zich enkel en alleen aan Hem”¹⁸³. Wij herinneren in dit verband nog eens aan de eigenaardige vertaling van de aoristi in de paraenetische gedeelten van de brieven van Paulus¹⁸⁴. Heilig zijn wij niet door eigen inspanning, maar door het geloof aan het volbrachte werk van Christus. Stelt men de eeuwenoude vraag of deze leer geen zorgeloze en goddeloze mensen maakt, dan kan het antwoord alleen maar luiden: ja, wanneer er geen waarachtig geloof is, maar even zeker nee, wanneer dat geloof er wel is. Welbeschouwd is de hele vraag een vraag van het ongeloof. Zij verraadt, dat de belangstelling in onze moraal groter is dan de belangstelling in Gods wil en gebod. Van Lonkhuyzen’s uitspraak: “God *houdt* ons alleen voor een ander mens in Christus, wij zijn echter dezelfde als voorheen”¹⁸⁵ geeft Kohlbrugge’s bedoeling niet juist weer. Hier wreekt het zich, dat Van Lonkhuyzen nog steeds niet over de leer van het Woord van God gesproken heeft en er daarom nog niet voldoende aandacht aan heeft geschonken, dat het Woord levend en scheppend is. De heiligmaking is wel degelijk een realiteit. Dit moge blijken uit het volgend citaat¹⁸⁶: “De apostel houdt ons hier¹⁸⁷ waarheden voor, die zeer zeker in de toerekening liggen, maar niet in zulk een toerekening, die in de hersenen zou blijven steken of in de lucht zou blijven zweven, maar die zich waarachtig en wezenlijk zal uiten, die in handel en wandel en in de gezindheid van de hele mens haar invloed zal laten gelden, als er maar geloof is - Levende waarheden zijn het en niet dode; wat in de toerekening waar is, is niet in *die* zin waar, dat God niet door Zijn door Christus verworven Geest werkelijk tot stand zou brengen, wat Hij een gelovige toerekent. Zoals God een scheiding gemaakt heeft tussen licht en duisternis, zo heeft Hij ook een scheiding gemaakt tussen onze toestand in Adam en onze toestand in Christus Jezus.” God is de zondaar genadig en Hij is de zonden genadig. Hij laat de zondaar niet in zijn zonden. “Wij zijn niet verlost, opdat wij nu eenmaal alleen maar verlost zou zijn, maar toen wij verlost zijn, zijn wij tevens vrijgemaakt van de ongerechtigheid, opdat wij God zouden dienen, Hem zouden eren en liefhebben in ware gerechtigheid en heiligheid. Het leven, het christelijke, geestelijke leven, is niet theorie maar het is steeds praktijk. Dit leven zweeft om zo te zeggen niet in de lucht, maar het is met de handen te tasten, het is

¹⁸² “Licht und Recht”.

¹⁸³ “Tekstpredigten”.

¹⁸⁴ zie blz. 102.

¹⁸⁵ J. van Lonkhuyzen, “H.F. Kohlbrügge en zijn prediking in de lijst van zijn tijd”, blz. 467.

¹⁸⁶ “Zwei Predigten über die heilige Taufe.” S. 18 en 19.

¹⁸⁷ Rom. 6: 3 en 4. Of weet gij niet, dat zovelen als wij in Christus Jezus gedoopt zijn, wij in Zijn dood gedoopt zijn? Wij zijn dan met Hem begraven door de doop in de dood, opdat gelijkerwijs Christus uit de doden opgewekt is tot de heerlijkheid van de Vader, zo ook wij in nieuwigheid des levens wandelen zouden.

van de aanvang af waarheid en niet bedrog”¹⁸⁸.

Niet, alsof Kohlbrugge leert, dat de “goede werken” *bij* het geloof komen. Het geloof zelf is werk, het is het werk van God, volgens Joh. 6. Waar geen vruchten zijn, daar is ook geen Geest. Het geloof heeft bij Kohlbrugge steeds een bij uitstek praktisch karakter.

Maar welke verandering brengt het nieuwe leven dan te weeg? Komt het nu bij de wedergeboren mens tot een ten toon spreiden van deugden en voortreffelijkheden? Komt het nu tot allerlei drukke bezigheid in christelijk werk? Nee! Het komt tot ootmoedige belijdenis van zonden. Onze dankbaarheid voor alle weldaden, die God ons in Christus bewijst bestaat immers hierin, dat wij belijden, “dat wij tot alles wat van God een genadeblijk is, in het geheel niet deugen.” “Al wie uit God is, krijgt een houding en een gang als Jacob; voor geheel de wereld treedt Ezau heerlijk te voorschijn, en menig zedenmeester heeft dan ook in zijn wereldvroomheid over de heilige Jacob de staf gebroken en aan Ezau de palmtak toegereikt”, zo zegt Kohlbrugge in een leerrede over Gen. 32: 31, om duidelijk te laten zien, dat Gods heiligen een gebroken gang hebben. In schuldbesef in de eerste plaats komt het nieuwe leven aan het licht. En dan voorts ook zeker in een vlieden en haten van de zonde en lust tot alle gerechtigheid. Echter nooit op zodanige wijze, dat wij ons op onze werken zou kunnen beroemen. Alle heiliging, voor zover ons werk, blijft zonde. Christus - niet onze werken – Christus - niet onze bevindingen - is de grond, de enige grond van onze zaligheid. Wat voor bevindelijke Christenen van zo uitnemende betekenis is, komt voor Kohlbrugge - althans naast Christus - in het geheel niet in aanmerking. In één van zijn leerredenen over het lijden van Christus noemt hij het een en ander op: “de algehele tale Kanaäns, mijn hele weg, mijn hele bekering, mijn hele verleden, al mijn werken, mijn vorderingen in de heiligmaking en mijn nederlagen, al mijn geloof, alle vorige ervaringen van genade, al mijn weten, dat ik zo blind geweest ben, sindsdien echter ziende ben geworden, mijn hele geestelijk inzicht, vroeger verworven kennis, roeringen en bewegingen van de Geest, vorige vreugde en vrede. Al wat ik tegenwoordig gevoel, hetzij ik mij getroost of verdoemd gevoel.” Voor zover diezelfde heiligmaking echter Gods werk is, is zij - niet maar voor een deel, maar geheel - *goed*. Dezelfde zaak wordt hier dus onder dubbel aspect gezien. Alles wat mensen doen is zondig en vleeselijk, zoals zij zelf zondig en vleeselijk zijn. Dezelfde zondige werken zijn echter goed, wanneer God ze als zodanig aanneemt.

Maar hoe kunnen nu werken, die op zichzelf slecht zijn, door God aangenomen worden? Zij worden door het bloed van Christus gereinigd. Alleen de genoegdoening van Christus maakt onze werken goed. Niet slechts wijzelf, maar ook onze werken zijn door het geloof alleen, namelijk door het geloof aan Gods Woord, dat ze goed noemt, of, anders gezegd, door het geloof in Christus en Zijn verdiensten, rechtvaardig. De mens en zijn daden zijn nooit *op zichzelf* of goed of slecht, maar altijd alleen *voor God*, die ze *door Zijn Woord* hetzij goed hetzij kwaad *noemt*. De mens gelooft dit Woord en door het geloof zijn zijn werken rechtvaardig. Dit is het grote thema van de vele beroemde passages over Gods heiligen, Tamar, Rachab, David, enz. uit “Mattheus 1.”

Zijn wij dus door Gods Geest werkelijk aan Gods Wet conform? Op deze vraag moet het antwoord luiden: Ja, - omdat God ons de volkomen genoegdoening, gerechtigheid en heiligheid van Christus toerekent; echter ook weder: nee - omdat wij zondig en vleeselijk zijn. En dan toch weer: ja, - wanneer wij als verlorenen onze toevlucht nemen tot Gods genade. Het is dus niet één en een voor één uitlegging vatbaar antwoord, dat men hier kan

¹⁸⁸ “De Tabernakel en zijn gereedschappen”.

geven. Het is de voortdurende opeenvolging van ja, en nee, die als een vlijmscherpe dialectiek door de theologie van Kohlbrugge heenloopt. Eerst in Gods genade komt deze eindeloze beweging tot rust.

Wanneer men dit alles bedoeld en recht ingezien heeft, dan zal men dus, sprekende in de geest van Kohlbrugge, moeten herhalen: waar geen vruchten van de Geest zijn, waar geen verandering en vernieuwing is, daar is ook geen Geest. Aan de aanwezigheid van de vruchten van de Geest is het geloof te herkennen, zoals ook de catechismus zegt, dat het onmogelijk is, dat, zo wie Christus door een oprecht geloof is ingeplant, niet zou voortbrengen vruchten van de dankbaarheid. Als voornaamste vrucht van het geloof ziet Kohlbrugge altijd weer de belijdenis van zonden. In het algemeen spreekt Kohlbrugge over de “vruchten” op een wijze, die sterker negatief aandoet dan de manier, waarop de catechismus de “vruchten van het geloof” ziet. Van een heiligmaking in piëtistische zin wil hij tot geen prijs weten. Het nieuwe leven is principieel verborgen, verborgen voor de mensen, verborgen zelfs voor het gelovige subject, en openbaar slechts voor God. Het nieuwe leven ziet er vaak in het geheel niet als leven van de Geest uit. De “aanstotelijke” gedeelten van het Oude Testament, die Kohlbrugge in zijn verhandeling over “Mattheus 1” op zo treffende wijze uitlegt, bijvoorbeeld de geschiedenis van Juda en Thamar, hebben de bedoeling, ons dat verborgen karakter van het nieuwe leven, dat zich aan alle menselijk oordeel onttrekt, duidelijk te maken. Heiliging is ongetwijfeld *vrucht* van het geloof en waar deze vrucht ontbreekt, daar blijft ook de heiliging afwezig. Maar het is nodig er de nadruk op te leggen, dat heiliging dan ook vrucht van het *geloof* is en dat zij daarom onzichtbaar is en onzichtbaar blijft voor het oog van de mensen. Niet wat mensen over Thamar - en over ons - zeggen, is van belang. De schijn was evenzeer tegen Thamar als hij vaak tegen ons is. Slechts God ziet het nieuwe leven, de vruchten van het geloof, de overeenstemming met Zijn Wet. Hij alleen kan oordelen.

Hij alleen! Ook over onszelf komt ons het oordeel niet toe. Wij hebben niet vrij te spreken. Want wij zouden ons alleen maar in slaap wiegen met een valse gerustheid. Wij hebben ook niet te verdoemen. Want wij zouden alleen maar tot wanhoop en vertwijfeling komen. Het nieuwe leven is ook voor de gelovige zelf een verborgen leven. Wie zich op zijn werken beroemt, mist de rechte gezindheid. Belijdenis van zonde is de eerste vrucht van de Geest.

Heiligmaking is een *realiteit*, ja, maar een realiteit, die door het Woord van God geschapen wordt en daarom realiteit van het geloof is. Voor het ongeloof is deze hoogste realiteit hoogst irreëel. Het erkent het vleesgeworden Woord niet, welks heerlijkheid de apostelen aanschouwden. Het weet ook niet van de werkelijkheid, die door het vleesgeworden Woord geschapen wordt: de heiligmaking, het nieuwe leven, die heerlijk zijn in het oog van God. Maar zonder deze realiteit, zonder deze heiligmaking, zonder werkelijke gehoorzaamheid aan Gods geboden, zonder goede werken kan de mens voor God niet bestaan.

Kort en bondig vat Kreck Kohlbrugge's bedoeling aldus samen: “De verhouding van geloof en werk laat zich in de volgende formule uitdrukken: de gelovige moet voor God in goede werken verschijnen! Maar goed zijn zijn werken slechts door het geloof”¹⁸⁹. Zo is het ook inderdaad: de grote prediker van de gerechtigheid uit het geloof weet, dat het op de werken bij uitstek aankomt. En deze man is als quietist en antinomiaan belasterd! Nu is echter het ogenblik aangebroken, waarop wij dialectisch het tegendeel moeten gaan

¹⁸⁹ W. Kreck, “Die Lehre von der Heiligung bei H.F. Kohlbrügge.” S. 134

zeggen. Op de vraag: Wat moet ik doen? antwoordt Kohlbrugge: “Ja, wel doen, doen. Geloof God! Dat is het. Rusten, wachten, verbeiden. Dat is het.” Men legge er zich dan niet krampachtig op toe, *zelf* de geboden van God te houden, maar geloof slechts. De werken komen dan zeker. Of misschien gaat dit al te ver. De werken zijn er. Wij hebben alleen maar te geloven. Het geloof is het enige werk, dat God vraagt en dat “werk” betekent juist, dat wij van alle werken afzien. Vandaar de gesignaleerde eigenaardige vertaling van de Griekse aoristi in de paraenese bij Paulus¹⁹⁰. Hoe moeten wij dus, samenvattend, het verschil tussen rechtvaardiging en heiligmaking typeren? De rechtvaardiging is de rechterlijke uitspraak van God, waardoor Hij ons vrijspreekt van de zonde en ons de gerechtigheid van Christus toerekent. Volgens Van Lonkhuyzen is hiermee eigenlijk de hele leer van Kohlbrugge al gegeven. Kohlbrugge, zo betoogt hij telkens weer, laat de heiligmaking in de rechtvaardiging opgaan. Hij doet dit “meer nog dan Luther”. “Tegen deze verwarring van rechtvaardigmaking en heiligmaking, en daarom onjuiste voorstelling van de laatste, gaan echter de Gereformeerden met nadruk in.” “Zie ook” zo zegt hij, “hoe Calvijn tot onderscheiding van beide vermaant”, en Van Lonkhuyzen verwijst naar Instit. III 16,1 en 11,6.

Maar al ziet Kohlbrugge de verhouding van rechtvaardiging en heiligmaking ongetwijfeld anders dan de meeste andere Gereformeerden, het portret, dat Van Lonkhuyzen van hem tekent, is onjuist en het verwijt, dat hij rechtvaardiging en heiligmaking niet weet te onderscheiden, is ongegrond. Weliswaar is die heiliging bij Kohlbrugge geen werk van de mens, dat bij de Goddelijke daad van de rechtvaardiging aansluit.

Weliswaar is Kohlbrugge veel meer terughoudend en aarzelend dan Calvijn, wanneer het aankomt op praktische vermaning om in een nieuw leven te wandelen. Maar Kohlbrugge weet, dat er op de rechtvaardiging nog iets volgt. Wat dit is, zegt hij ons in de “Lehre des heils”¹⁹¹: “God geeft Zijn Heilige Geest, die Zijn vrucht met zich brengt. Mag dan zulke vrucht geen dienst van mensenhanden zijn? Nee. Want alleen de Heilige Geest weet, hoe in de tien woorden gewandeld moet worden. *Wij* echter hebben daarvan geen verstand. Wij leggen alles uit naar heidense, ongerechte zedeleer en naar onze onbarmhartige eigenliefde en niet naar Gods hart. Wat hebben wij dus nodig? Dat de Heilige Geest ons drijft.”

Valt dus in de leer van de rechtvaardiging de nadruk op het Woord, in de leer van de heiligmaking valt hij op de Heilige Geest. En wanneer nu bij Kohlbrugge het verband tussen rechtvaardiging en heiligmaking zeer nauw is, zodat men hoogstens kan onderscheiden zonder ooit te mogen scheiden, dan komt dat hiervan, dat hij ook de band tussen het Woord en de Geest als zeer innig ziet. Het Woord is maar niet een klank, maar het brengt de Heilige Geest ook. Het is een levend Woord. Het is het Woord, waardoor God in het begin de hemel en de aarde schiep. Als God ons vrijspreekt - rechtvaardigt - dan doet Hij dat niet op een zodanige wijze, dat wij in de zonde blijven. Hij neemt ons uit de zonde weg. God noemt ons rechtvaardig, wij zijn het nu ook want God heeft het gezegd - als wij Zijn Woord geloven. De gerechtigheid regelt en bepaalt nu voorts onze wandel. Zo is Christus niet alleen onze gerechtigheid maar ook onze heiligheid.

¹⁹⁰ zie blz. 102

¹⁹¹ vr. en antw. 145, 146 en 147.

k. Woord en Sacrament

Het is dus de Heilige Geest, Die dit alles - rechtvaardiging en heiligmaking - in ons werkt; Die dit alles in ons werkt door het Woord. Om ons nu te verzekeren, dat wij van de Heilige Geest waarlijk deelachtig zijn, dat wij dus waarachtig rechtvaardig en heilig zijn in Hem, heeft Christus ons de sacramenten gegeven. Doop en Avondmaal verzegelen ons de weldaden van Christus.

l. De heilige Doop

In het bijzonder het sacrament van de heilige Doop neemt in de leer van Kohlbrugge een belangrijke plaats in. De leer van de toepassing van het heil zou bijna geheel in de leer van de doop ondergebracht kunnen worden. Wij stellen dus nu de vraag aan de orde: wat is de heilige doop voor Kohlbrugge? Het antwoord moet dan luiden: de doop is zegel op de belofte van God. God heeft door de kruisdood en de opstanding van Jezus Christus Zijn genadig besluit over ons genomen, ons lot is beslist. Het gaat met ons niet ten dode - zoals wij verdiend hadden - maar ten leven. God ziet ons aan, al waren wijzelf aan het kruis gestorven, als hadden wijzelf voor al onze zonden betaald, als hadden wijzelf alle geboden volbracht en Zijn Wet gehoorzaamd. Hij beschouwt ons als van de zonde dood, dat is, als hebbende afgedaan met de zonde. Hij beschouwt ons als nieuwe mensen, met Christus opgestaan uit de dood, opdat wij nu voor God zouden leven in gerechtigheid en heiligheid. God beschouwt ons zo. Hij noemt ons nieuwe mensen. Het komt er voor ons slechts op aan, dat wij Zijn Woord geloven. Door het geloof zijn wij nieuwe mensen in Christus.

En opdat wij nu dat wonder van Goddelijke genade geloven zouden, schonk Christus ons de heilige doop. *Door de doop* zijn wij met Hem begraven in Zijn dood. *De doop* verzegelt ons, dat God ons waarlijk als nieuwe mensen in Christus aanziet. De doop is dus hij Kohlbrugge, gelijk trouwens in alle Gereformeerde theologie, meer dan symbool, afbeelding of teken van onze wedergeboorte. Hij is er veel meer het zegel, het onderpand, het Goddelijke waarteken van. Hiermee wordt anderzijds ook weer niet aan het water een wederbarende kracht toegeschreven. Het water blijft water. Het Woord doet het. Maar de doop is dat water, dat het Woord verordend heeft als zegel, onderpand, waarteken van de genade. Wie gedoopt is, is behouden, *als hij gelooft*. Dat hij behouden is, mag hij geloven, *want hij is gedoopt*.

Zo kan dus Kohlbrugge over de doop zeggen¹⁹²: “De almachtige God, die doet boven bidden en denken, heeft het gegeven, dat u, nu u dit vernomen hebt, uw doop anders mag aanzien dan velen van u tot nu toe gedaan hebben.

Toen u gedoopt bent geworden, hebt u de belofte ontvangen, dat u door Christus' bloed en Geest van de onreinheid van uw zielen, dat is van al uw zonden gewassen zijt. Zo zeker, als u uiterlijk met het water van de doop bent besprengd geworden.

Toen u gedoopt bent geworden, hebt u de belofte ontvangen van uw vernieuwing door de Geest van Christus: de belofte, dat u herschapen bent in Christus, wedergeboren tot een levende hoop door de opstanding van Jezus Christus uit de doden. De belofte, dat u in Christus geschapen bent in alle goede werken, opdat u mag bevonden zijn op zijn dag als zulken, die daarin gewandeld hebben.

¹⁹² “Zwei Predigten ober die heilige Taufe”. S. 7 ff.

Toen u gedoopt bent geworden, bent u met Christus in Zijn dood en in Zijn graf ingegaan; toen hebt u in Hem de oude mens afgelegd, en bent voorts met Hem uit de doden weer tevoorschijn gekomen en opgewekt, “een nieuwe mens”, om Hem te leven en Hem te dienen in ware gerechtigheid en heiligheid, en dat een eeuwig leven lang.

Toen wij gedoopt zijn geworden, hebben wij van Godswege het getuigenis bekomen, dat God in eeuwigheid onze God en genadige Vader zijn zal.

Toen wij gedoopt zijn geworden, heeft het bloed van Christus ons besprengd en gereinigd van onze zonden; wij zijn toen door Zijn Geest herschapen van kinderen van de toorn tot kinderen van God, en sedert staan wij niet meer op onze naam, maar op de Naam van de Vader en van de Zoon en van de Heilige Geest. Zo is ons dan de doop gelijk de wateren van de Zondvloed, die Noach in het leven behielden in de ark, dat is, Christus; - Deze is de Rode Zee, door welke wij doorgaan, om verlost te zijn van de helse Farao en uit de dienstbaarheid van Egypte; - Deze is ons de wolk, Die ons omgeeft en Die ons als het volk van de Heere gescheiden houdt van de Egyptenaren en van het volk van de duivel.

Zo stromen er in de doop allerlei onzichtbare genade en gaven op ons neder van de enige Mens in de genade, Jezus Christus, als daar zijn: afwassing en reiniging van al onze onreinheid, vernieuwing van de Geest, eeuwige troost en verzekering van de Goddelijke goedertierenheid over ons, - het gestorven en begraven zijn van de oude mens, zodat wij die hebben afgelegd met al zijn werken, en het tevoorschijn gekomen zijn van een nieuwe mens, die naar God geschapen is in alle werken, welke goed zijn, omdat zij in God gedaan worden.

Ziet daar, Geliefden, in korte woorden u de troost voor ogen gesteld, die u uit uw doop putten moet.

Niet, alsof dit in het water van de doop op zichzelf ligt, alsof dat water zulke grote dingen zou kunnen doen, als: vergeving van zonden schenken, benevens gerechtigheid van het leven. Het water doet in het geheel niets, en in het water is ook niets te vinden van al deze geestelijke goederen. Christus' bloed en Geest doen het, en het Woord betuigt het ons op het duidelijkst, dat Christus' bloed en Geest dit doen. Maar het water heeft Christus bevolen, dat het ons zij tot een teken en zegel, dat boven voor de troon van de genade onze ongerechtigheid van ons weggenomen en de gerechtigheid van het leven ons toegekend en geschonken wordt in de doop.”

Voor ieder, die zijn gedachten over deze leer van de doop een ogenblik laat gaan, spreekt het al dadelijk vanzelf, dat de doop voor Kohlbrugge uiteraard *kinderdoop* is. Juist de kinderdoop laat uitkomen, dat het sacrament zegel op Gods belofte, niet zegel op onze staat is, “Nu steekt echter”, zegt Kohlbrugge, “de Wederdoper of de Baptist in ons aller hart; in ons aller hart steekt deze eigenwijsheid, dat wij eerst de vrucht willen zien, voordat gezaaid wordt, dat wij eerst de boom willen hebben en dan het zaad, waaruit de boom groeit”¹⁹³.

Dit is immers behalve zijn Biblicistisch schriftgebruik het eigenaardige kenmerk van alle vormen van baptisme, dat het de Goddelijke volgorde: eerst geloven, dan zien, in haar tegendeel verkeert en ervan maakt de zeer menselijke, ongelovige, volgorde: eerst zien, dan geloven.

“Het is nu eenmaal zo, dat het vlees zich ergert aan Gods Woord. Want het wil *zien*, en dan denkt het van de kinderen en zuigelingen: Wat moeten die? Waaraan ziet men bij hen, wat bemerkt men bij hen, dat de Heere uit hun mond een macht zal toegericht

¹⁹³ S. 9.

hebben? Wij moeten echter op Gods Woord acht slaan en horen wat dat zegt en beveelt en onze eigenwijsheid afleggen”¹⁹⁴.

Het baptisme wil zien. Er moeten bij de volwassen mens blijken zijn van geloof en van bekering en een geestelijk leven; dan kan hij de doop als Goddelijk teken ontvangen. Dat hier het geloof, in plaats van *causa instrumentalis*, tot *causa meritoria* van de genade wordt, en dat dus de genade voorwaardelijk wordt en zo ophoudt werkelijk genade te zijn, ontsnapt gewoonlijk aan zijn aandacht. Het laat de mens met zijn bekering, zijn geloof en zijn geestelijk leven in de hand bij God aankomen. En God geeft deze voortreffelijke, gelovige mens het teken van Zijn genade. Deze door en door wettische leer - baptisme is in wezen legalisme - moet Kohlbrugge, prediker van de vrije en soevereine genade van God, wel van de hand wijzen. Zo waar als Kohlbrugge altijd weer de “*iustificatio impiii*” leert, zo waar betekent voor hem de heilige doop niet een Goddelijk teken van de gelovigheid en christelijkheid van de mens, maar een zegel op de belofte van God aan de zondaar.

De doop leert ons, dat onze heiligmaking niet ons werk is, maar een *perfectum*, dat wij geloven moeten.

Omdat genade zonder enige voorwaarde is, wordt de heilige doop aan kinderen bediend. De doop is de duidelijke prediking, dat God in de mens niets veronderstelt. Een kind is een mens, die voor God zonder kwaliteiten is. Het denkt niet, spreekt niet, gelooft niet, belijdt niet, heeft geen enkel verlangen naar God. Maar God heeft het in Christus lief, omdat Zijn Wezen liefde is. Het komt alles van Gods zijde. “Wij hebben Hem lief, omdat Hij ons eerst heeft liefgehad.” Wie het geloof maakt tot voorwaarde van de doop, levert daarmee het bewijs van zijn ongelof, zoals wij vroeger zagen, dat een al te sterk accentueren van het geloof in de prediking een element van ongelof kan bevatten. Juist Kohlbrugge, die het “*sofa fide*” zo heel krachtig op de voorgrond plaatst, is voorstander van de kinderdoop, waarbij er van geloof geen sprake kan zijn.

Kinderdoop is het teken van het volstrekt onvoorwaardelijk karakter van Gods genade. De consequentie van Kohlbrugge’s leer over de doop, van de leer van de rechtvaardiging door het geloof in het algemeen trouwens, is dan ook een ruime, ja, zeer ruime, dooppraktijk en een kerk, die de trekken van een volkskerk vertoont. Men herinnere zich Kohlbrugge’s afkeer van separatisme en zijn heimwee naar de landskerk tijdens zijn verblijf te Elberfeld.

Wanneer men het kwaliteitsloze van het kind wil verzwakken door een leer van veronderstelde wedergeboorte en door middel van een enge dooppraktijk toch weer condities gaat opstellen, dan is dit een zorgvuldig gecamoufleerd, maar toch nog te herkennen baptisme. En in zijn leerrede over Col. 2: 10-12 stelt Kohlbrugge de Wederdopers - en hoe zij overigens mogen heten - gelijk met de dwaalleraren te Colosse. Deze bestreden, dat men alles van het Woord mag verwachten. Kohlbrugge zegt daarom van hen: “Zo zoekt men het telkens weer in en bij het vlees, wat men zoeken moest in en bij het Woord, hetwelk het leven schept uit de doden”¹⁹⁵. Omdat zij het bij het vlees zoeken, verwierpen de Wederdopers de kinderdoop en zeggen zij: eerst geloven, dan dopen. Maar “moet God op uw geloof wachten met de doop, laat u dan iederen dag opnieuw dopen. Maar waarom hebt u zich nog nooit grondig voor God verootmoedigd, om met gebroken hart te erkennen, dat u, al hebt u ook alle mogelijk geloof gehad, nog

¹⁹⁴ S. 3.

¹⁹⁵ “Zwei Predigten über die heilige Taufe”, S. 5.

nooit recht geloofd hebt”¹⁹⁶. Ja, wat heb ik aan een teken en een zegel op mijn eigen geloof, dat telkens blijkt geen geloof te zijn? Wanneer in de aanvechting het geloof bezwijkt - en dat doet het - dan is dus ook zulk een teken waardeloos geworden. Maar nu is de doop, de doop van de kinderen, zegel op Gods belofte. Bezwijkt dan ons geloof, dan blijft toch dat zegel, waaraan wij ons weer mogen oprichten. Dan is de doop. waarmee zij als kinderen gedoopt zijn, ons houvast.

Die doop is echter geen tovermiddel, dat ons door zijn voltrekking al gered heeft. Hij wil in geloof aanvaard worden. Hiertoe roept Kohlbrugge op: “U kinderen echter, u jongelingen en jongedochteren, die nu tot Uw verstand gekomen bent, u zult het weten, dat u van God en van Christus geworden zijt in Uw doop, dat u met de Geest van de genade in deze doop bezegeld bent. Daarom, voor zover u nog in de slaap van uw dood ligt - staat op uit de strik van de duivel, buigt Uw knieën in het verborgene en bidt aldus: O mijn Heere en Heiland, wanneer ik zo blijf als ik nu nog ben, zo ben ik verloren. Want ik heb geen hart voor Uw genade, die U, zoals ik hoor, al in mijn jeugd aan mij hebt willen verzegelen; maak U mij zoals ik zijn moet, bekeer U mij, dan zal ik bekeerd zijn. Want U bent mijn God”¹⁹⁷.

Kohlbrugge’s leer over de doop is niet nieuw en zijn argumenten voor de kinderdoop zijn het evenmin. Belangrijk is echter de overweging, dat de kinderdoop zo volkomen past in zijn leer van de vrije genade. Zo is ook zijn leer van de heilige doop, gelijk zijn hele theologie, een protest tegen wettische verdraaiing van het Evangelie.

m. Het heilig Avondmaal

De gedoopte kinderen worden, volwassen geworden, geroepen tot het heilig Avondmaal. Kohlbrugge waarschuwt tegen overschatting van de aanneming en bevestiging. Wij zullen van hem moeten leren de belijdenis van het geloof, als daad van de mens, niet te verheffen in betekenis boven de doop, als daad van God. Verwijtend schrijft Kohlbrugge in het Amsterdams Zondagsblad¹⁹⁸: “De betekenis van de doop is uit de harten verdwenen en in zijn plaats komt de duivel met de zogenaamde bevestiging en de Antichrist met zijn hostie, en de doop betekent niets meer. Wij worden op Zijn drieënige Naam gedoopt. Zo is onze zaligheid niet afhankelijk van ons, maar alleen van Hem. Wat Hij gedaan heeft, dat moeten wij in de eerste plaats bedenken. Het is een ondankbaarheid met betrekking tot de Heilige Doop, dat men vergeet gedoopt te zijn, en waarmee men God de kinderdoop in het aangezicht werpt. Wat Hij gisteren gedaan heeft, is vandaag niet vergeten. Wat Hij voor jaar en dag bevestigd en verzegeld heeft, dat zal Hij handhaven en geen duivel zal zijn klauw aan Zijn heilig zegel leggen.” Kohlbrugge legt hier de vinger bij een wonde plek in ons kerkelijk leven. Wat hij in zijn tijd hekelde, dat is er nog heden ten dage. Ook waar de praktijk van de kinderdoop ongebroken voortbestaat, ontbreekt vaak het rechte begrip. De nadruk, die men legt op de aanneming en bevestiging, ingewortelde uitdrukkingen als “lidmaat worden”, “voor lidmaat keren”, “nieuwe lidmaten”, bewijzen, dat de wettische geest van het baptisme nog steeds sterk is.

Niet aanneming en bevestiging maar de doop, niet aanneming en bevestiging maar het Avondmaal is Goddelijke instelling. Tot het Avondmaal roept Christus de zijnen. Over de

¹⁹⁶ S. 10.

¹⁹⁷ S. 14.

¹⁹⁸ 7, 23 v.v.

betekenis van het tweede sacrament in de leer van Kohlbrugge behoeft niet veel gezegd te worden. Het accent ligt hier niet anders dan in de Gereformeerde theologie in het algemeen. Niet op de bijzondere ervaringen, die men bij het ontvangen van het lichaam en bloed van de Heere zou moeten hebben, legt hij de nadruk, maar op het eenvoudige geloof, dat zich houdt aan het Woord alleen.

10. SAMENVATTING

Hierook zijn wij gekomen aan het einde van deze uiteenzetting van Kohlbrugge's theologie. Zoals wij zagen moet deze, bij gebrek aan een dogmatisch leerboek van zijn eigen hand, uit zijn brieven, geschriften, leerredenen en uit de prediking van Zijn Geestverwanten van vroeger en later tijd worden gereconstrueerd. Een moeilijke onderneming, wanneer men bedenkt, wat wij trouwens telkens weer konden constateren, dat men over één plaats in Kohlbrugge's "dogmatiek" niet kan spreken zonder tegelijkertijd ook aan alle andere plaatsen te raken!

Aan de andere kant kan juist deze eigenaardigheid van Kohlbrugge's leer een voordeel blijken te zijn voor haar behandeling. Er is in deze theologie kennelijk een overheersende tendentie. Zij is in de allereerste plaats: *theologie van het Woord*.

Hebben wij dit ingezien, dan kunnen wij het, geloof ik, met Th. Stiasny eens zijn, dat *het probleem van de Wet* Kohlbrugge het meest bezighoudt. Dat de Wet van God is, dat wil hij ons inprenten. Voor de Wet heeft de zondaar geen eerbied. Daarom neemt hij haar in eigen hand, beschouwt hij haar op wettische en niet op evangelische wijze. Die tegenstelling tussen wettisch en evangelisch gebruik zagen wij Kohlbrugge aanwijzen ten opzichte van de Wet, ten opzichte van het Evangelie en ten opzichte van het Oude Testament. Wij zagen haar ook telkens weer in het derde deel van ons overzicht, in het stuk van de dankbaarheid en de toepassing van het heil, in de leer van de heiligmaking en van de oude en de nieuwe mens: heiligmaking is niet ons werk, maar het werk van Christus, dat wij geloven. Wij zagen de consequentie van Kohlbrugge's leer in de discussie over de kinderdoop. Men kan Kohlbrugge's prediking noemen één onafgebroken lofzang van Gods genade. Doet zij bij een eerste kennismaking soms hard en onverzoenlijk aan, in werkelijkheid bevat zij de grootste troost, die wij ons maar denken kunnen: de Heere onze gerechtigheid.

IV. DE BETEKENIS VAN KOHLBRUGGE'S THEOLOGIE VOOR ONZE TIJD

I. KOHLBRUGGIANEN

Tot slot een enkel woord over de betekenis van Kohlbrugge's theologie voor onze tijd. Wie de kerkelijke en theologische situatie van het tegenwoordige tijdsgewricht overziet, moet erkennen, dat die betekenis niet gering is. Er is niet alleen bewuste belangstelling voor Kohlbrugge's leer, maar wat van meer gewicht is: zijn prediking, zijn gedachten en opvattingen zijn in ruime kring tot op zekere hoogte gemeengoed geworden. Zonder dat men zich van de oorsprong van die gedachten rekenschap geeft.

Kohlbrugge is uit zijn isolement gekomen. Voorheen was er een afgesloten kring van "Kohlbruggianen." Het zijn luisterrijke namen, die deze kring sieren: Gobius du Sart, Lütge, Locher, Wolffensberger. Maar het was een kring, een groep, een partij waartoe zij behoorden en deze kring was numeriek zeer onbeduidend. Het kerkelijke leven in de tweede helft van de vorige en in de eerste decennien van deze eeuw was er blijkbaar niet aan toe, de invloed van Kohlbrugge's theologie te ondergaan.

Sommige "Kohlbruggianen" voelden zich geroepen, de minder schone eigenaardigheden van hun diep vereerde leermeester na te volgen. Kohlbrugge's karakter was hoekig en zijn aard strijdlustig. Er waren in zijn leven ook wel eens conflicten, die beter vermeden hadden kunnen zijn. Psychologische eigenaardigheden werden wel eens tot beginselen verheven. Wanneer nu volgelingen deze "beginselen" overnemen, wordt de zaak bedenkelijk. Het was niet in de haak, wanneer men "Kohlbruggianen" meende te kunnen erkennen aan onverzoenlijkheid, partijdigheid en twistgierigheid. De houding van de "Kohlbruggianen" tegenover allerlei christelijke actie, uit- en inwendige zending, christelijk onderwijs, christelijke politiek was tot op zekere hoogte te begrijpen. Zij heeft haar niet gehad, om het oncritische enthousiasme van de actieve christenen te temperen. Maar zij was zelf ook oncritisch geworden, doordat men haar was gaan beschouwen als een "beginsel." Kohlbrugge's theologie was weinig bekend. "Die verschrobenen Gedankengänge dieses Mannes" waren het volgens Ritschl¹⁹⁹ ook niet waard, dat men er ernstig kennis van nam. Zo bleef Kohlbrugge's theologie het eigendom van de kleine kring van mensen, die zich Zijn geestverwanten noemden en waarvan Ed. Böhl, Kohlbrugge's schoonzoon, de dogmaticus was²⁰⁰.

2. DE BETEKENIS VAN KOHLBRUGGE'S THEOLOGIE VOOR HET KERKELIJK LEVEN VAN DEZE TIJD

Maar in de laatste twintig jaar is Kohlbrugge's theologie uit haar isolement losgekomen. Karl Barth ontdekte de verwantschap van zijn boodschap met die van Kohlbrugge en de studie van de dialectische theologie wekte overal belangstelling voor die eenzame figuur, die in haar tijd dezelfde dingen gezegd en voor dezelfde waarheid gestreden had, die Barth en de zijnen ter harte gaan. Kohlbrugge had een theologie van het Woord geproclameerd. Tegenover de ervaringen en bevindingen van de vrome mens had hij het Woord gesteld. Ook de wedergeboren mens is vleeselijk. Heilig en onaantastbaar is slechts

¹⁹⁹ A. Ritschl, "Geschichte des Pietismus."

²⁰⁰ Ed. Böhl, "Dogmatik auf reformiert kirchlicher Grundlage."

het Woord.

Wanneer nu deze theologie van het Woord, die wij in het vorige hoofdstuk beschreven, in onze tijd zo sterk de aandacht boeit, welke gevolgen kan dit dan hebben voor kerk en volk? Kohlbrugge's theologie tast de door Abraham Kuyper geponeerde antithese tussen een christelijk volksdeel ter ener en de paganisten ter anderzijde aan van een enigszins andere kant uit dan Hoedemaker dit gedaan had, maar de gezichtspunten van Kohlbrugge en Hoedemaker vullen elkaar op schone wijze aan. Beiden keren zij zich tegen het separatisme op kerkelijk en op staatkundig gebied, beiden pleiten voor de oude nationale kerk. Terwijl Hoedemaker hierbij vooral de breedte van de kerk in het oog vat, ziet Kohlbrugge in de eerste plaats haar diepte.

Hoedemaker had oog voor de breedte van de kerk, dat is, voor de grondslag, die zij heeft in het genadeverbond van God, voor de betekenis van de kinderdoop, voor de ontmoeting van kerk en volk bij het doopvont, voor het verband van de nationale kerk met het volk en met de overheid (art. 36 van de N.G.B.). Langs de lijn van Kohlbrugge's theologie komt men tot deze zelfde zaken, alleen van een andere kant. Tegenover de piëtistische mening, dat de wedergeboren mens soortelijk verschilt van de onwedergeborene, stelde Kohlbrugge de prediking, dat de wedergeborene vlees is. Tegenover de piëtistische neiging om de wedergeborenen samen te brengen in een conventikel, een afgescheiden gemeente, en "vrije" kerk, stelde Kohlbrugge de solidariteit van al wat mens is, van al wat zondaar is. Tegenover de "iustificatio electi" van de separatisten, wier credo immers een zeer bepaald getinte leer van de predestinatie is, stelde hij de "iustificatio impii." Tegenover de separatistische antithese tussen gelovigen en ongelovigen stelde hij scherp die andere antithese, de tegenstelling tussen God en mens, tussen Geest en vlees. Vandaar Kohlbrugge's diepe aanhankelijkheid aan de Nederlandse Hervormde Kerk, die hij, niettegenstaande haar in het oog vallende gebreken, verkoos boven de Afgescheiden Kerken. De Hervormde Kerk was hem de kerk van zondaren, die genade ontvangen. De Afgescheiden Kerk kon hij niet als Kerk van de Heere erkennen. De houding die hij in het kerkelijk leven aannam, was, gelijk wij zagen, theologisch gemotiveerd. Er is nauw verband tussen Kohlbrugge's prediking van de rechtvaardiging door het geloof en zijn trouwheid aan de Nederlandse Hervormde Kerk en aan de landskerk in het Rijnland.

Zo zien wij in onze tijd, dat de herleving van Kohlbrugge's theologie gepaard gaat met een sterke opleving van Hervormd kerkelijk bewustzijn. Sterker kerkelijkheid is zeker niet altijd onmiddellijk toe te schrijven aan de doorwerking van de dialectische theologie, maar kerkelijk besef en een theologie, die haar stempel van Kohlbrugge ontving, gaan wel vaak hand aan hand. Men is zich weer bewust geworden van het eigen karakter van de Nederlandse Hervormde Kerk, een karakter, dat van dat van de Gereformeerde Kerken principieel onderscheiden is. Achter de "vrije" kerk ligt een andere theologie dan achter de volkskerk. Slechts in de "grote" Kerk vindt de prediking van de rechtvaardiging van de *goddelozen* haar rechtmatige plaats. Zo kan de bezinning op Kohlbrugge's theologie ons leren, dat de volkskerk geen hersenschim is, geen verouderd ideaal, waaraan de werkelijkheid vreemd is, gelijk men van de zijde van de Gereformeerde Kerken zo graag beweert. Dit zou zelfs niet het geval zijn, wanneer de "vrije" kerk in omvang de volkskerk zou overtreffen. Of de Kerk volkskerk is, is niet, of althans niet in de eerste plaats, een kwestie van zielental, maar een kwestie van prediking en van pastorale praktijk. Wanneer de Kerk ernst maakt met het Evangelie, dat is, niet de boodschap, dat de Zoon van de mensen gekomen is, niet om te roepen rechtvaardigen maar zondaars tot

bekering, wanneer zij, in de vaste overtuiging, dat de liefde van God in Christus wijd en veel omvattend is, er een ruime doopraktijk op na durft houden, wanneer zij, wetende dat het Woord *vlees* werd, vrij en open - hoewel omwille van het kruis altijd kritisch - tegenover het natuurlijke leven durft staan, dan is zij volkskerk. De Hervormde Kerk zij zulk een volkskerk. Zij worde geen nabootsing van de "Gereformeerde Kerken." Die nabootsing zou in alle opzichten slecht uitvallen. Zij zou alleen wat groter en daarom wat logger en trager en tuchtelozer zijn. Zij is, naar aard en karakter, anders en moet ook anders zijn. Het stemt tot dankbaarheid, dat zij zich dit bewust schijnt te worden, ook door bezinning op het getuigenis van Kohlbrugge.

De theologie van de laatste tijd versterkte het kerkelijk bewustzijn tegenover de kerken van afscheiding en doleantie. Maar ook op de inwendige toestanden en verhoudingen deed zij haar invloed gelden. Kohlbrugge's leer, dat de wedergeboren mens vlees is, is van betekenis voor het vraagstuk van de richtingen. Haar doorwerking moest ertoe leiden en heeft er al toe geleid, dat de richtingsstrijd in de Nederlandse Hervormde Kerk op een hoger plan kwam en dat het conflict tussen de richtingen langzamerhand tot een gesprek werd. Hoe is dit te verklaren, daar toch bijvoorbeeld de hoekigheid van Kohlbrugge's persoonlijkheid meermalen tot conflicten leidde?

Voor Kohlbrugge is slechts Gods Woord heilig en onaantastbaar. De vrome mens met zijn "beginselen" is vlees. Tegenover het absolute Woord van God zijn dus die beginselen slechts menselijk en betrekkelijk. Zij hebben een betrekkelijke waarde en zijn toch ook weer betrekkelijk waardeloos. Voor de Majesteit van het Woord en van de belijdenis van de Kerk moeten menselijke meningen onvoorwaardelijk wijken.

Nu hebben de "richtingen" wel heel vaak met buitensporige felheid gestreden voor haar "beginselen." Zij hebben gestreden om zichzelf te kunnen handhaven. De richtingsstrijd werd een strijd van de macht in de Kerk en hij is dat ook nu nog in sterke mate.

In zulk een situatie moet het toch wel van grote betekenis zijn, wanneer men zich gaat bezinnen op het relatieve en menselijke van de richtingen en wanneer men opnieuw gaat luisteren naar datgene, dat de Kerk blijkens haar belijdenis als Woord van God heeft gehoord. Waar dit geschiedt, daar houdt een mens op, vertegenwoordiger te zijn van een richting, daar wordt hij weer in de eerste plaats lid van de Kerk, daar houdt een predikant op, kampioen van een partij te zijn, maar hij wordt weer dienaar van het Woord. En dit wonder want een Goddelijk wonder is het - komt tot stand, niet omdat men overeenkomt elkaar met rust te laten, maar omdat men elkaar met kracht oproept om naar Gods Woord te luisteren. Hier zijn de voorwaarden geschapen voor al die ongedachte veranderingen, die men in de laatste jaren in de Ned. Herv. Kerk heeft kunnen waarnemen: een synode, die zich uitspreekt over principiële vraagstukken, het werk van "Gemeenteopbouw", het gesprek van de richtingen enz. Dat ons vaderland in de oorlog betrokken raakte was tot dit alles waarlijk niet meer dan de *uitwendige* aanleiding. Het was ook niet zo volstrekt nieuw, als men bij oppervlakkige beschouwing misschien een ogenblik zou kunnen menen. De theologische ontwikkeling van de laatste tijd had al veel voorbereidend werk verricht. Ook aan het feit, dat Kohlbrugge's theologie uit haar isolement kwam, zijn de tot stand gekomen veranderingen te danken.

3. DE BETEKENIS VAN KOHLBRUGGE'S THEOLOGIE VOOR HET CULTUREEL LEVEN VAN DEZE TIJD.

Maar niet alleen op strikt kerkelijk gebied heeft de invloed van de theologie van Kohlbrugge veranderingen teweeggebracht, niet minder is haar betekenis voor de cultuur in de breedste zin van het woord, voor de wetenschap en voor het staatkundige leven. Op het eerste gezicht kan de nieuwe theologie van het Woord in dit opzicht wel wat steriel lijken, bij nader inzien is dit toch niet het geval. Kohlbrugge zelf heeft zich van het vraagstuk van de cultuur betrekkelijk weinig rekenschap gegeven. In politicis was hij zeer conservatief, maar zijn conservatisme kan men nauwelijks positief noemen. Het klinkt politiek toch wel vrij bedenkelijk, wanneer Kohlbrugge ergens zegt: "Zoals een pelgrim, die door woestijnen trekt, geen belangstelling heeft voor de gewoonten en instellingen van de streken, waar hij doorreist, zo heeft ook een Christen geen belangstelling voor de instellingen van deze wereld." Dit is een piëtistische houding, die men van een gereformeerd theoloog niet zou verwachten. "Hij is dan ook veeleer Luthers", zou Van Lonkhuijzen opmerken.

Waarin ligt dan de betekenis van Kohlbrugge's theologie voor het wereldlijke, culturele en politieke leven? Het antwoord op deze vraag mag m.i. luiden: *in de overwinning van de leer van de palingenesie*²⁰¹ *van Kuyper*. Men kan de uitwerking van deze leer van de geniale Kuyper in het leven van dit land moeilijk overschatten, Volgens Kuyper bewerkt de palingenesie, buiten het Woord om, een substantiële verandering van de mens. De wedergeborene is, soortelijk, een ander mens dan de onwedergeborene. Zo staat er, tegenover de wereld van de ongelovigen, een "erve van de palingenesie." En niet alleen is de wedergeborene anders, hij *handelt* en *denkt* ook anders dan de onwedergeborene. Tegenover het handelen - de politiek - van de onwedergeborenen staat dus de "christelijke" politiek en tegenover het denken de wetenschap van de onwedergeborenen de "christelijke wetenschap." En dit "andere" is zonder veel moeite aan te wijzen. Hiermee was de befaamde "antithese" in het leven van ons volk gegeven. En de gevolgen, de splitsing van de natie in "volksdelen", bleven niet uit.

Een theologie van het Woord als die van Kohlbrugge stelt, blijkens de leerrede over Rom. 7: 14 al tegenover deze leer van de palingenesie, de solidariteit van al zondaren. Want ook de wedergeborene is vlees. De wedergeboorte gaat hier trouwens niet min of meer buiten het Woord om. Het is juist het Woord, dat de mens herschept en dit Woord wil *geloofd* worden. Daarom is de wedergeboorte ook zo maar niet aan te wijzen. Een wedergeborene of een groep van wedergeborenen, als een heilig eiland in de zee van goddeloosheid, zijn hier ondenkbaar. Zondaren zijn hier door het geloof rechtvaardig, maar de rechtvaardige blijven zondaren. Waarom zou zich dan de ene zondaar van de andere goddeloze afzonderen? Waarom zou hij een eigen politiek gaan voeren? Waarom zou hij menen, er een andere wetenschap op na te moeten houden? Op grond van zijn Geestelijk bezit misschien? Maar voor God staat de rechtvaardige altijd met lege handen, Zijn enige rijkdom is zijn volstreckte armoede.

Gelijk op strikt kerkelijk gebied zo ook op al andere terreinen is Kohlbrugge's theologie de doodsteek voor alle separatisme. Heel de cultuur, heel het wetenschappelijke, heel het staatkundige leven, de Christenen behoren het op te eisen voor de heerschappij van het Goddelijke Woord. Misschien hebben Groen van Prinsterer en, op zijn wijze, Kuyper, dit

²⁰¹ wedergeboorte.

met meer nadruk gedaan dan Kohlbrugge. Misschien is het verwijt van een te grote passiviteit niet zonder grond.

Maar voor ons nationale leven van deze tijd is Kohlbrugge's prediking: "de wedergeborene is vlees", van betekenis en deze betekenis gaat ver boven Kohlbrugge's eigen bedoelingen uit, Zij vermaant ons, in solidariteit met alle zondaren, te werken op alle terreinen van het leven. Zij, die het Woord geloven, stellen zich niet boven de andere. Zij gaan ook niet in benepen angst naast het volksleven staan. Zij sluiten de deuren niet "om de vreze van de Joden"²⁰². Want zij belijden, dat Christus is opgestaan en leeft en dat Hij de Koning van de koningen en de Heere van de heren is.

Workum

Januari 1944

²⁰² Joh. 20: 19.